

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TV VE SİNEMA ANABİLİM DALI
SİNEMA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE ULUSAL KALKINMACILIĞIN İFLASI
VE
TOPLUMSAL ANOMİNİN
1980'LER TÜRK SİNEMASINDAKİ İZLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ÇORUH HAKAN EROL

İSTANBUL, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RADYO TV VE SİNEMA ANABİLİM DALI
SİNEMA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE ULUSAL KALKINMACILIĞIN İFLASI
VE
TOPLUMSAL ANOMİNİN
1980'LER TÜRK SİNEMASINDAKİ İZLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

ÇORUH HAKAN EROL

Danışman: Prof. Dr. ŞÜKRAN ESEN

İSTANBUL, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

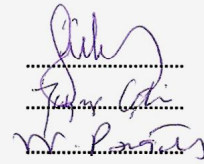
İLETİŞİM BİLİMLERİ Anabilim Dalı SİNEMA Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ÇORUH HAKAN EROL nın TÜRKİYE'DE ULUSAL KALKINMACILIĞIN İFLASI VE TOPLUMSAL ANOMİNİN 1980'LER TÜRK SINEMASINDAKİ İZLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2010 tarih ve 2010-14/19 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy-çeklüğü ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 29.11.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ŞÜKRAN ESEN
2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ZEYNEP ÇETİN ERUS
3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. NİGAR PÖSTEKİ

ÖNSÖZ

Çalışmamdaki katkılarından dolayı, Prof. Dr. Şükran Esen'e, Doç. Dr. Zeynep Çetin Erus'a, Doç. Dr. Nigar Pöstaki'ye ve Melis Baydur'a teşekkür ederim

İstanbul, 2010

Çoruh Hakan Erol

ÖZET

TÜRKİYE'DE ULUSAL KALKINMACILIĞIN İFLASI VE TOPLUMSAL ANOMİNİN 1980'LER TÜRK SİNEMASINDAKİ İZLERİ

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden başlayarak günümüze kadar gelen süreçte, devlet desteği ile oluşturulmaya çalışılan burjuvazinin zamanla güçlenerek ülke yönetimine ortak olduğunu görmekteyiz. Batılı anlamda burjuvazinin önderliği ve halkın desteği ile gerçekleşmeyen modernleşme hareketimiz Cumhuriyet'in kurucu önderleri ve onlara bağlı bürokratik mekanizmalar yardımıyla yukarıdan aşağıya doğru şekillenmiştir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1970'li yılların sonuna kadar ulusal kalkınmacı politikaların hakim olduğu, ithal ikamesine dayanan bir ekonomi politikası izlenmiştir.

Dünya genelinde yaşanan değişimlerin Türkiye'ye yansımaları sonucu 1980 yılında uygulamaya konan 24 Ocak Ekonomik Kararları ekonomi politikasında bir kırılma noktası yaratmıştır. İthal ikameci ve kendi içine kapalı bir ekonomiden, neoliberal politikaların uygulandığı ihracata dayalı bir ekonomiye geçilmiştir. Bu ekonomik değişimin sosyal yansımaları halk kitleleri arasında derin buhranlara ve bir anomi haline neden olmuştur. "Toplumsal anomi" kavramı çerçevesinde özetlenebilecek bu ara dönemin temel nedeni, hızla gelişen bir ekonomik yeniden yapılanma sürecine henüz hazır olmayan halk kitlelerinin yaşadıkları değerler karmaşası içinde ihtiyaçları ve elde ettikleri arasında oluşan uçurumlardır.

Türk sinemasında 1980'lerin anomik halini en iyi yansıtan tür "toplumsal güldürü" türüdür. Seyirci ve salon problemi yaşayan, bunlar yetmezmiş gibi dönemin siyasal ortamı yüzünden baskıya ve sansüre uğrayan sinemamızda, toplumsal bir anominin izleri tüm filmlerde belirli ölçüde görülürken toplumsal güldürüler diğer türlere kıyasla yaşadıkları döneme ayna tutmayı daha iyi başarabilmişlerdir. Sıradan insanın hayatına yansıyan dönemin neoliberal politikalarını gündelik olaylar üstünden anlatan toplumsal güldürülerin, karakterleri yaşadıkları ahlaki, ekonomik, hukuki sorunlar yüzünden hem kendileri ile hem de yaşadıkları toplumla sürtüşme içine girmişlerdir. Geçmişin hızla

değişen değerlerinden kopamamaları ya da yeni değerleri kabul edememeleri yüzünden yaşadıkları buhran halleri toplumsal anomiyi gözler önüne seren önemli örneklerdir.

Dizin Kelimeleri: Ulusal kalkınma, ithal ikamesi, devletçilik, bürokrasi, neoliberalizm, "24 Ocak Kararları", anomi, sinema, toplumsal güldürü

ABSTRACT

THE FAILURE OF NATIONAL DEVELOPMENTALISM IN TURKEY AND THE REFLECTIONS OF SOCIAL ANOMIE IN 1980's TURKISH CINEMA

Since the Izmir Economics Convention realized in 1923, the bourgeoisie in Turkey, has been tried to establish by the government; this attempt has been continued since then and the bourgeoisie got stronger, taking part in the governmental issues. The modernization process, which was not led by the bourgeoisie itself, as in western civilizations, was realized by the founders of the Republic and the bureaucratic mechanisms related to them. This was a process from "above" without public dynamics. Therefore, national developmentalist politics and "import replacement" principles were dominant in Turkey, till the end of 1970's.

The 24 January Decrees that were put in practice in 1980, were a reflection of the world's current situation and had created a change in economics. The "import replacement" principles were changed into an economic model based on export, related to neoliberal politics. This change in economics had caused depression and anomie in the society. The main reason of that period of "social anomie" was that, Turkish society was not ready to those fast economic changes and was facing conflicts in the terms of social values, as there were huge gaps between their needs and what they could get.

The genre in Turkish cinema which could reflect the 1980's social environment in the best way was the "political comedy". The Turkish cinema, facing difficulties in economical ways and finding cinema theaters was also exposed to political oppression and to censorships. The traces of social anomie can be seen in most of the movies of the period but this notion had been mostly revealed by political comedy genre. These movies showed the ordinary lives of the ordinary people, effected by the neoliberal politics. These characters surrounded by moral, economical and bureaucratic problems, were facing conflicts with the social environment as well as with themselves. They could not break their ties with the values of the previous era, nor could they bond with the new era's values.

Key Words: national development, import replacement, statism, bureaucracy, neoliberalism, 24 January Decrees, anomie, cinema, political comedy

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM	
GENEL OLARAK TÜRKİYENİN EKONOMİK VE SİYASAL GELİŞİMİ.....	5
A. TÜRKİYEDE DEVLETÇİLİK VE EKONOMİNİN GELİŞİMİ.....	6
1. İzmir İktisat Kongresi.....	6
2. 1923-1931 Arası Liberal Dönem.....	8
3. Devletçî Dönem ve Devletçilik Politikaları.....	10
4. İkinci Dünya Savaşı Dönemi.....	14
5. Savaş Sonrası Dönem.....	15
6. 1950-1960 Arası Demokrat Parti Dönemi.....	16
7. 1960 Sonrası Kalkınma Planları Dönemi.....	18
8. 1980 Sonrası.....	24
9. Türkiye Ekonomisinin Seyrine Genel Bir Bakış.....	28
B. TÜRKİYE’DE DEVLETÇİLİK VE SİYASAL GELİŞİMİ.....	30
1. Türkiye’de Siyasetin Ana Çizgisi: “Devletçî-Seçkinciler” ve “Gelenekçî Liberaller”.....	30
2. Osmanlının Son Döneminde Siyasal Durum ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	31
3. Milli Mücadele Dönemi:.....	35
3.a.Milli Mücadele Döneminde Anadolu’nun Sosyal-Sınıfsal Yapısı.....	35
3.b. Erzurum ve Sivas Kongreleri.....	37
3.c. Büyük Millet Meclisi ve Meclis İçi Gruplaşmalar.....	38
4. 1923-1945 Tek Parti Dönemi Siyasal Gelişmeler.....	39
4.a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Deneyimi.....	41
4.b. Serbest Fırka Deneyimi.....	42
4.c. Totaliter Yönetim ve Parti-Devlet Birliği.....	45
4.d. Türkiye’de Modernist Bir İdeoloji Olarak Kemalizm.....	47
4.e. Kemalizm’in Altı Temel İlkesi.....	48

5. 1945-50 Arası Çok Partili Dönem.....	52
6. Demokrat Parti Yılları 1950-1960.....	56
6.a. Demokrat Parti Dönemi Sosyal Politikaları.....	58
6.b. Bozulan Ekonomi ve Demokrat Partinin Totaliterleşmesi.....	59
7. 1960-1971 Arası Siyasal Gelişmeler.....	61
7.a. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve Milli Birlik Komitesi.....	61
7.b. Milli Birlik Komitesinin Başlıca İcraatları.....	63
7.c. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa.....	64
7.d. Askeri Vesayet Kurumsallaşması.....	65
7.e. Parlamenter Sisteme Dönüş ve İnönü Hükümetleri Dönemi.....	66
7.f. Süleyman Demirel ve Adalet Partisi İktidarı.....	68
7.g. CHP ve “Ortanın Solu” Politikaları.....	70
7.h. Sosyalistler Parlamentoda: Türkiye İşçi Partisi.....	71
7.ı. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)’nden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’ne:.....	73
7.i. Milli Nizam Partisi.....	74
7.j. Parlamento Dışı Siyasal Hareketler ve Şiddet Olayları.....	74
7.k. YÖN dergisi.....	75
7.l. Milli Demokratik Devrim.....	76
7.m. 12 Mart 1971 darbesine Doğru Siyasal Gelişmeler.....	76
8. Siyasal Krizler ve Şiddetin Tırmanması 1971-1980.....	78
8.a. 1971-1973 Arası 12 Mart Dönemi.....	78
8.b. 12 Mart Muhtırasının Sola Karşı Olması ve Gençlik Hareketlerinin Niteliği.....	80
8.c. Nihat Erim Hükümetleri.....	81
8.d. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Sivil Siyasete Dönüş.....	83
8.e. 1973 Genel Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyonu.....	84
8.f. Milliyetçi Cephe Hükümetleri.....	85
9. 12 Eylül Askeri Darbesi (1980-1983).....	87
9.a. 1982 Anayasası.....	91

**2. BÖLÜM: BİR KIRILMA NOKTASI OLARAK 24 OCAK KARARLARI
SOSYAL DEVLETİN TASFİYESİ ve TOPLUMSAL ANOMİ93**

A. DEVLETÇİLİK ANLAYIŞINDA KIRILMA: 24 OCAK.....	94
1. Darbe Hükümeti.....	94
2. Genel Hatlarıyla 1979 Ekonomik Bunalımı.....	93
3. 24 Ocak Kararları ve Yeni Ekonomik Düzen.....	97
3.a. 24 Ocak Kararlarının Temel Felsefesi.....	97
3.b. Uygulamada 24 Ocak Kararları.....	101
3.c. 1983 Seçimleri ve ANAP İktidarı.....	102
3.d. Eski Siyasetçilerin Geri Dönüşü.....	105
3.e. ANAP'ın Son Yılları.....	106
B. EKONOMİK DEĞİŞİMİN SOSYAL YANSIMASI	108
1. Toplumsal Çözülme Sürecinde Temel Kavramlar.....	108
1.a. Değerler.....	108
1.b. Normlar.....	109
1.c. Anomi.....	111
2. Türkiye'de Toplumsal Çözülme ve Anomi.....	116
3. Türkiye'de Toplumsal Çözülmenin Başlıca Göstergesi Olarak Kentleşme..	118
4. Toplumsal Çözülmenin Diğer Göstergeleri.....	123
4.a. Eşitsiz Gelir Dağılımı ve İşsizlik.....	123
4.b. Yolsuzluklar.....	127
4.c. Sınıf Bilincinin Yitirilmesi.....	131

3. BÖLÜM: 1980'Lİ YILLARIN TÜRK SİNEMASINDA TOPLUMSAL ANOMİNİN İZLERİ	133
1. 1980'li Yılların Sinema Ortamına Kısa Bir Bakış.....	133
2. 1980'li Yılların Toplumsal Güldürü Filmleri.....	136
3. Anomiyi Yansıtan Toplumsal Güldürü Filmleri.....	138
3.a. Yoksulluk ve İşsizlik Temalı Filmler.....	139
3.a.a. "Çıplak Vatandaş".....	147
3.a.b. "Kılıbık".....	156
3.b. Ahlaki Yozlaşma Temalı Filmler.....	162
3.b.a. "Milyarder".....	174
3.b.b. "Banker Bilo".....	183
3.c. Sistemin Aksak Yapısını İşleyen Filmler.....	189
3.c.a. "Züğürt Ağa".....	195
3.c.b. "Koltuk Belası".....	204
SONUÇ.....	210
KAYNAKÇA.....	223

GİRİŞ

Sinema yedi sanat dalı arasında sosyolojik bir incelemeye belki de en yatkın olanıdır. Bu yüzden film eleştirilerinin ve sinema üstüne yazılmış literatürün önemli bir kısmı, bir filmi incelerken onun çekildiği ülkenin tarihsel, siyasal ve iktisadi arka planına da mutlaka değinmektedir. Hikaye üstüne kurulu diğer sanat dallarında da olduğu gibi bir karakteri yaratmak veya bir filmde bulunan karakter üstüne düşünmek, onu belirli toplumsal koşulların içinde kavramayı gerektirir. İnsani olan her şey, insanın içinde bulunduğu beşeri şartların ürünüdür. Doğal olarak şartlardan bağımsız bir yönetmen düşünemeyeceği gibi, şartlardan bağımsız bir film de düşünülemez.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin ekonomik ve siyasal gelişimine damgasını vuran “devletçilik”, “ulus-devlet”, “ulusal kalkınmacılık”, “refah devleti” gibi kavramların, zaman içindeki evrimini de göz önünde bulundurarak, toplumun şekillenmesinde ve bireyin oluşumundaki etkilerini aramaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı'nın son döneminden başlayıp Cumhuriyet ile devam eden iktisadi ve siyasi tarih iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Bu bölümde amaç Cumhuriyet tarihine yön veren temel kuvvetleri saptayıp, Türk modernleşmesinin ekonomik-siyasal gelişimini gözler önüne sermektir.

Tezin bu konuda üstünde durmaya çalıştığı nokta Türkiye'nin, kendi modernleşmesini “Batılı” değerleri kullanarak ama Batı'nın izlemediği bir yoldan, hızlıca, merkezi otoritenin önderliğinde ve tabandan bağımsız olarak yaşadığını vurgulayabilmektir.¹ Toplumla Batılı bir görünüm verip geçmişten kopuşu vurgulayan üstyapısal karakterli

¹ Burada önemli bir tartışma konusu da Batılı anlamda devletin ne olduğudur. Batılı devletin niteliği ve gelişim aşamaları bu tezin konusu olmadığı için bu konuda bir incelemeye yer verilmemiştir. Fakat şunu söylememiz lazım ki Batılı anlamda devletten, Gianfranco Poggi'nin devletin feodal dönemde ilk kurumsallaşma aşamalarını yaşadığı ama tam anlamıyla burjuva demokratik devrimleri ve modernleşme hareketleri ile ortaya çıkan devlet anlayışını vurgulamaktayız. Poggi çalışmalarında Avrupa devletlerini tarihsel, ekonomik, siyasal açılarından incelemiş ve kurumsallaşmaları üzerinde durmuştur. Bu konuda bkz. Gianfranco Poggi, **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, çev. Aysun Babacan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları ve yine Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı 2007

Atatürk İlke ve İnkılapları, zaman içinde sonuçları altyapısal gelişmeleri de tetikleyen, yön veren ilkeler olarak yorumlanmaktadır.

Çalışmada ele alınan Devletçilik, olmayan ya da yok sayılacak kadar zayıf olan bir burjuva sınıfının (bürokrasi, İstanbul'un ticaret sermayesi ve Anadolu eşrafından oluşan) her türlü iltimas, destek ve tekeller sağlanarak devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmasıdır. Halka edilgin bir şekilde sermayenin temelini oluşturan artık değeri üretmek görevi biçilmişken burjuvalar, diğer egemen sınıfların da desteğiyle artık emeği biriktiren kesim olmuşlardır.

Tek parti iktidarı ile başlayan ve çok partili siyasal hayatla devam eden, devletin ekonomik ve siyasal alandaki müdahaleci yeri kendi kendini açığa vurmaktadır. İlk yıllarda aktif rol oynayan bürokrasi ve ordu, zaman içinde yerini yavaş yavaş oluşan bir burjuva sınıfına bırakmakla beraber "ihtiyaç hissettiğinde" kısa süreli ve periyodik müdahalelerle ipleri eline almıştır.

Tezimizin ikinci bölümünde ise dünya üzerinde ciddi dönüşümlerin yaşandığı 1970'li yılların neoliberal politikalarının Türkiye'ye yansımaları işlenmektedir. 1970'lerde etkisini çeşitli bunalımlar olarak gösteren neoliberalizm, 24 Ocak Kararları ve 12 Eylül Darbesi sonucu, "ulusal kalkınmacılık" ve "refah devleti" anlayışını kökünden değiştirmiştir. Turgut Özal'ın başını çektiği ve ordu tarafından da desteklenen ANAP Hükümeti, ülke ekonomisini ithal ikamesinden çıkarıp, uluslararası pazarla bütünleştirmeye çalışmışlardır.

İki temel başlık altında incelenen ikinci bölümde, ilk olarak Turgut Özal ve ANAP Hükümeti yıllarının Türkiye'de yaşattığı ekonomik ve sosyal dönüşümler üstünde durulmuştur. İkinci bölümün ikinci kısmında ise neoliberal politikaların halk üzerindeki sosyal yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede Emile Durkheim'in "İntihar" kitabındaki incelemeler sonucunda ortaya çıkan "toplumsal anomiy" kuramı incelenmiş ve çeşitli boyutlarıyla Türkiye'de toplumsal anomiyin izleri aranmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde, daha önceki bölümlerde tartışılan konuların ışığında 1980 sonrası Türk sinemasından bazı örnekler analiz edilmektedir. Eleştiri türlerinden ağırlıklı olarak "derinlemesine eleştiri" yönteminin kullanıldığı analizlerde önceki bölümlerde tartışılan sosyolojiye ve sosyal psikolojiye ait kavramlardan faydalanılmaktadır. Yani derinlemesine eleştiri yöntemi toplumbilimsel bir yaklaşımla kullanılmaktadır.

Toplumdaki anominin sinemadaki izlerini görebilmek için, "toplumsal güldürü" filmlerini incelemeyi uygun gördük. 1980'li yıllar sinemasında üretilen ve gösterime giren her filmde anominin izlerini sürebilecekken "toplumsal güldürü" türü, bize, tezimizi kanıtlamak için daha net olanaklar sağlamaktadır. İnceleyeceğimiz güldürülerin "toplumsal" olmasının nedenleri, 1980'li yılların ekonomik, sosyal ve kültürel olaylarını merkeze almalarıdır. "Güldürü" olmalarının nedeni ise; ayağını sinema salonlarından çekmeye başlayan seyircinin ilgisini cezbedebilen, dönemin baskıcı ve sansürcü siyasal ortamında daha rahat hikaye anlatabilen ve anlatılan hikayelerin hem trajik hem de komik olmalarındandır.

1980 ve 1990 tarihleri arasındaki toplumsal güldürü filmlerini seçerken aslında kendi içlerinde bir bütünlük oluşturduklarını görmekteyiz. Ele aldıkları konular, konuları işleyişindeki tavırları, seçilen ana karakterler ve yan karakterler, film içinde yaşanan bireysel ve toplumsal olaylar gibi hususlarda görülen bu bütünlük üçüncü bölümde ele aldığımız film eleştirilerinde gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bütün filmlerin içinde toplumsal değerler ve normlar üstünden anomi kavramı belirli ölçülerde tartışma konusu yapılmıştır.

Seçtiğimiz filmleri analiz ederken onları, ele aldıkları konuların kapsamalarına göre üç temel başlıkta toplamayı uygun gördük. Yoksulluk ve işsizlik, ahlaki çöküntü, sistemin aksak yapısı şeklinde özetlenen üç başlık altında on sekiz filmi analiz etmekteyiz. Önce bir bütün halinde tek bir başlık altında gruplayıp incelediğimiz filmleri daha sonra her bir başlıktan iki film seçerek derinlemesine bir eleştiriye tabi tuttuk. Bu seçimi yaparken her başlıktan, belirli bir bakışı ve kaygısı olan; toplumsal anomiyeye sorunsal olarak

yaklaşan bir film ile; konusunu daha ticari kaygılar gözeterek işleyen ama fonunda toplumsal anominin de izlerini görebileceğimiz bir film olmasına özen gösterdik.

Filmleri derinlemesine analiz ederken işe önce ayrıntılı bir özetini yaparak başladık. Bu özetten sonra tezimizin ikinci bölümlerinde işlediğimiz toplumsal koşulların ve anomi halinin filmde ne şekilde yer ettiğini araştırdık. Ayrıca filmde anlatılan karakterlerin toplumsal yapıda hangi değerleri temsil ettiğini göstermeye çalıştık.

1980 sonrası toplumsal güldürü türünü seçmemizin nedeni, üzerinde durduğumuz kavramları arabesk furyasından ya da 12 Eylül filmlerinden daha kapsamlı ve açık olarak işlemeleridir. Tezimizin içeriğinin gösterdiği gibi, 24 Ocak Kararları ve neoliberal ekonomik politikalar yüzünden bu dönemde yaşanan altyapısal ve üstyapısal değişimler bu filmlerde önemli oranda resmedilmiştir. Türkiye ve dünyada 1945 ve 1970’li yıllar arasında yaşanan ulusal kalkınmaya dayalı “refah devleti” modelleri çözülmeye başlamış ve küreselleşme anlayışı içinde yeni ekonomik programlar uygulanmıştır. Bu dönem, özellikle 1980’li yıllar itibariyle sinemada görülen eski düzenin yıpranması ve köşe dönmece yeni insanın anlatıldığı filmlerin de çok sık tekrarlandığı dönemdir. Geçmiştekinin aksine bu filmlerde kötüler her zaman cezasını bulamamakta, iyiler de her zaman baş tacı edilmemektedir. İyi olmanın "aptallık", kötü olmanın "akılcılık" olduğunu düşünen insanların ve Türkiye’nin anlatıldığı bu filmler genelde güldürü öğeleri ile sunulmakla beraber içinde ciddi bir kara mizah barındırmaktadır. İlyas Salman ve Şener Şen’in başrollerini oynadıkları “Dolap Beygiri” filminin finalindeki konuşma aslında inceleyeceğimiz filmlerin özeti gibidir. Finalde, Ali (İlyas Salman) sırtında taşıdığı yaralı Yakup’a (Şener Şen) “ Ulan ömrümce hep sırtımda taşıdım senin gibileri!” der. Aldığı cevap da ise “ Yahu kayınço sizin gibi beygirler olmasa bizim halimiz nice olur!” dur.

1.BÖLÜM

GENEL OLARAK TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VE SİYASAL GELİŞİMİ

1980'lerde yaşadığımız radikal değişimleri ve toplumsal anomi halini anlayabilmemiz için Türkiye'nin kuruluşundan başlayıp günümüze kadar gelen iktisadi ve siyasi gelişmeleri kavramamız gerekmektedir. Bu anlamda birinci bölümde Türkiye'nin tarih içinde değişen üretim ve bölüşüm ilişkilerine ve bu ilişkilerin siyasi hayat üstündeki etkilerine değineceğiz.

Birinci bölümün ilk ana başlığında Türkiye'nin iktisadi gelişimini incelemeye çalıştık. Bu anlamda iktisat tarihimizin kendi içinde bir bütünlük oluşturan farklı dönem noktalarını, değişen ekonomi politikalarını ve bunların neden sonuç ilişkilerini analiz etmeye çalıştık.

Birinci bölümün ikinci ana başlığında ise ekonomik gelişmelere paralel olarak değişen siyasi olaylar üstünde durduk. Bu amaçla devletçi bir ekonomiden liberal bir ekonomiye geçişin siyasi krizlerini, dönemin hakim sınıfsal tabakaları arasındaki rekabeti yansıtmaya çalıştık.

Bölüme başlamadan önce belirtmeliyiz ki Türkiye'nin iktisadi ve siyasi gelişmesinde Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşananların da büyük bir etkisi vardır. Yeni Cumhuriyet'in kurucu kadroları ve ideolojileri gerilemekte olan Osmanlı bürokrasisinin içinden çıkmıştır. Bu anlamda tezimizde Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşananlara "İttihat ve Teraki Cemiyeti" üzerinden kısaca değinmeyi uygun gördük.

A. TÜRKİYEDE DEVLETÇİLİK VE EKONOMİNİN GELİŞİMİ

Cumhuriyet'in ilanından sonra ülke iktisadi açıdan tam bir felaketin içindeydi. Ulusal bağımsızlık Lozan Antlaşması ile kesinleşmekle beraber Osmanlı döneminden kalan borçların yükü, 1928 yılına kadar süren zorunlu gümrük vergisi indirimi ve 1930 yılında tüm dünyayı kasıp kavuran “Büyük Buhran” yeni Cumhuriyet'i ekonomik anlamda zorlayan başlıca sorunlar oldu. Bunun yanında Osmanlı'dan kalan bozuk, düzensiz ve yetersiz ekonomik yapı, daha güçlü bir kalkınma hareketini zorunlu kılmaktaydı.

Fakat Osmanlı ekonomik düzeni bir çırpıda ortadan kaldırılamadı ve uzun yıllar etkileri görüldü. Bu durumun nedenleri olarak şunlar söylenebilir: (1) Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusun siyasal bağımsızlığını kazanmak derdiyle ciddi askeri önlemlerle uğraşmış ve bu durum onun enerjisini ekonomik meselelere yöneltmesine mani olmuştur. (2) Mustafa Kemal'in odaklandığı alan her zaman için yoğunluklu olarak ülkenin kültürel ve siyasi gelişimiydi. Ekonomi bu süreçte ikinci planda kalmıştır. (3) Kurtuluş Savaşı, ağırlıklı olarak Osmanlı döneminden kalan yerel güçlere dayanılarak kazanılmıştı. Bu yerel güçler ise “eşraf” ve “ayan” lardı. Bu yüzden halkın bu kesimi zaferden sonra da güçlerini korudular. (4) Mustafa Kemal'in de içinden geldiği Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel süreçleri, yeni Cumhuriyeti radikal bir ekonomik düzene zorlayıcı şekilde hareket etmiyordu.²

1. İzmir İktisat Kongresi:

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 23 Nisan 1920'de kurulan hükümet, ulusal bağımsızlığın yanında ekonomik alanlarda da adımlar atılması için bir Ekonomi Bakanlığı kurmuştur. Fakat 1920-1922 yılları arasında hükümetin bağımsızlık mücadelesiyle uğraştığı sırada, devletin gücünün ve yatırımlarının ekonomik kalkınmaya ayrılması söz konusu

² Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 2. Basım, Cem Yayınları 1978, s. 259

olamazdı. Ama siyasi bağımsızlıktan sonra bu konuda ciddi adımlar atılacağına karar verilmişti.³

İzmir İktisat Konsresi, Lozan görüşmelerine ara verilen bir dönemde, 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Toplantıda yeni Cumhuriyet'in ekonomik sorunları masaya yatırılmış ve belirli hareket alanları saptanmıştır. Kongreye hükümetin yanı sıra çiftçi, tüccar, sanayici ve amele sınıflarından da temsilcilerin katılmasına karar verilmişti.⁴

Toplantıya damgasını vuran kesim doğal olarak Osmanlı'dan beri varlığını sürdüren toprak ağası, eşraf ve İstanbul'lu ticaret çevreleridir. Kongrenin açılış konuşmasını yapan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in konuşmasında Türkiye iktisat politikasının temel meselelerinden, ekonomik yapımıza dair şu sözler genel itibariyle ilk dönem ekonomi politikasını yansıtır durumdadır:

“Yeni Türkiye muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüs kısmen devlet ve kısmen teşebbüs-i şahsi tarafından deruhte edilmelidir. Mesela büyük kredi mümessesatını, sanayi teşebbüsatını ilahirihi devlet idare edecektir. Çünkü memleketimizin iktisadi vaziyeti bunu istilzam ediyor. Hülasa bazı hususatta iktisadımız devletleştirme usülünü takib edecek, bazı hususta iktisadi teşebbüslerini şahsi teşebbüslere terkedecektir.”⁵

“Zannedilmesin ki bu cihete işaret ederken yeni Türkiye İktisat Mektebinin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır... Biz Türkiye iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tabi olmak üzere Türkiyelilerin fazla bir imtiyaz,

³ A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 12-16

⁴ Korkut Boratav, **100 Soruda Türkiye'de Devletçilik**, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı 1974, s. 27

⁵ Afet İnan, s. 76

bir hiyle ardında koşmamak şartiyle memleketimizde her türlü tahsilatı hatta diğer milletlerin gösterdiği tahsilattan fazla kolaylıkları irae etmeye her zaman hazırız.”⁶

2. 1923-1931 Arası Liberal Dönem:

Cumhuriyetin “liberal dönem” diye adlandırılan ilk döneminde (1923-1931) daha çok özel teşebbüsü desteklemeye çalışan bir ekonomi politikası izlenmeye çalışıldı. Gerçi bu döneme tam olarak liberal denemezdi çünkü devlet özel teşebbüse faaliyet etmesi için doğrudan kaynaklar ve kolaylıklar sağlamaktaydı ama genel olarak yatırımların özel teşebbüsten beklendiği bir zaman dilimiydi.⁷

Liberal dönemde Lozan Antlaşması’ndan kaynaklanan iki durum ekonomiyi olumsuz anlamda etkilemiştir. Bunlardan ilki gümrüklerimizde uygulayacağımız ithalat vergileriyle ilgilidir.

Lozan Antlaşması’na bağlı “Ticaret Sözleşmesi” ile Türkiye Cumhuriyeti, 5 yıllık bir zaman dilimi içinde, 24.08.1928 yılına kadar Fransa, Britanya, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’ya, 1 Eylül 1916 yılındaki Osmanlı Gümrük Tarifesi üstünden gümrüklerini açacağını taahhüt etmiştir. Aynı antlaşma ile Türkiye belirli istisnalar dahilinde (bu istisnalara tekel uygulamalarını anlatırken değineceğiz) ithalat ve ihracat konularına ilişkin yasakları ortadan kaldırmıştır. Bu hükümler 1929 yılında antlaşma tamamlanana kadar hükümetin etkili bir ekonomik politika uygulamasını engellemiştir.⁸

Liberal dönemde önemli bir diğer konu ise Lozan’da kararlaştırılan Osmanlı borçlarının üstümüze düşen payıdır. Bu dönemdeki Osmanlı borcunun sınırlarımız dahilince hesaplanan 3/2’lik kısmı bize aittir. Ödemelerin başlama tarihi de 1929 olarak

⁶ a.g.e., s. 77

⁷ Boratav, **Türkiye’nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 17

⁸ a.g.e., s. 22

belirlenmiştir. Bu husus aynı tarihte başlayan “Büyük Buhan” ile birlikte düşünülünce ciddi bir sorun teşkil etmiştir.⁹

Bu dönemde, devlet desteğiyle yerli sermaye oluşturma faaliyetlerinin en önemli etkinliği “imtiyazlı” şirketler aracılığıyla “tekeller” oluşturmak ve bu tekellerle sermaye birikiminin özel şahıslarda toplanmasını sağlamaktır. Bu durumun en önemli gerekliliği Lozan Antlaşması’ndaki gümrük şartlarının tek el şirketlerini ve ürünlerini kapsamıyor olmasıdır. “Lozan Antlaşması, ithal malları ile yerli mallara farklı oranlarda tüketim ve satış vergileri uygulamasını önlüyor; sadece devlet tekeline konu olan mallarda, kamu gelirlerini arttırmak amacıyla daha yüksek bir fiyatlandırmaya imkan veriyordu.”¹⁰

Bu zorunluluklar tekelleri daha sonra çeşitli imtiyazlı şirketlere devredilmesini sağlamıştır. Bu imtiyazların elde edilmesi ise çoğu zaman usule uygun yollarla ve ihalelerle değil, siyasetin ve bürokrasinin üst düzey kadrolarından kaynaklı ayrıcalıklarla gerçekleşmiştir. Bu ayrıcalıklar çok ciddi karlar sağlamış ve yüksek kazançlar elde edilmiştir. Tekeller ve bürokrasi arasındaki ilişki ülke sermayesinin oluşması aşamasında saçayaklarından birini oluşturmuştur. Yasal prosedürleri atlayıp devlet kaynaklarıyla elde edilen bu tekeller arasında İstanbul Liman Tekeli, kibrit ve çakmak tekelleri, ispirto tekeli, barut ve patlayıcı maddeler tekelleri, petrol-benzin tekeli sayılabilir.¹¹

Ülkeye giren yabancı sermayeye karşı tutumda, liberal dönemin kendine has yapısı etkili olmuştur. Genel olarak emperyalist amaçlar beslemediği sürece bu dönemde yabancı sermaye teşvik edilmiştir. Zaten yurt içinde kurulan anonim ortaklıkların önemli bir kısmı da yabancı sermayesidir.

“...1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 66’sında yabancı sermaye yer almıştır. Bütün anonim şirketlerin ödenen sermayelerinin toplamı 73 milyondur. Bu toplamın 31,5 milyonu, yani

⁹ a.g.e., s. 21

¹⁰ Korkut Boratav, **Türkiye’nin İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınevi, 3. Baskı 1990, s. 29

¹¹ a.g.e., s. 29-30

%43'ü yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketlerine aittir. Bu ortaklıklarda Türk hissedarların, çoğunlukla birer paravana oldukları ve kardan pay alan (daha doğrusu komisyon) fakat sermayeye katılmayan unsurlar oldukları ve sözü geçen meblağın hemen hemen tamamının yabancı kaynaklı olduğunu tahmin etmek, her halde gerçekçi olacaktır.”¹²

Yabancı sermaye ile iş yapan tanınmış bürokratlarımız arasından örnekler vermek, durumu daha net gözler önüne serecektir. Türk Anonim Şirketleri'nde kurucu, ortak, hissedar ve yönetici olanlar arasında; İsmet İnönü, Celal Bayar, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Ali Çetinkaya, Hilmi Uran, Şükrü Kaya, Tunalı Hilmi gibi isimler vardır.

Bu dönemde özel teşebbüse maddi kaynaklık etmesi ve yatırımların hızlanması için “İş Bankası” ve “Sanayi ve Maadin Bankası” kurulmuş; “Teşviki Sanayi Kanunları” adı altında gümrük indirimleri, vergi bağışıklıkları, işletmeler için arsa olanakları gibi yardımlar yapılmıştır.¹³

Dönemin ruhunu anlatması açısından liberal dönemle ilgili söylenmesi gereken şeylerden biri de belki İş Bankası'nın Türk kalkıma hareketi ve sermaye-bürokrasi dayanışması (!) açısından yeri ve önemidir. İş Bankası ile ilişkileri olan siyasal kadrolar, özel girişimciler ile devlet arasındaki bütünleşmenin önemli halkasını oluşturmuşlardır. Bir nevi “politikacılar bankası” olarak kurulan bu banka, politik kulvarda da bölünmelere neden olmuştur. Daha devletçi kesim, bankayla yakın ticari çıkar ilişkileri olan kesimi “aferizm” (Fransızca'dan türetildiği anlamıyla “çıkarıcılık”) ile suçlamıştır.¹⁴

3. Devletçi Dönem ve Devletçilik Politikaları:

Türkiye de ilk dönemin liberal rüzgarı 1930'lara kadar sürebilmiştir. Bu dönemin sonunda başlayan ekonomik buhran sırasında zayıf özel teşebbüsün ekonominin motoru

¹² Boratav, **100 Soruda Türkiyede Devletçilik**, s. 47

¹³ Kongar, s. 261

¹⁴ Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınları, 1. Baskı 1976, s.164-165

olamayacağı anlaşıldı. Her ne kadar Türkiye’de devletçi dönem 1930’larda başlayıp 1950’ye gelindiğinde bittiği düşünülse de daha ilk baştan beri devletin ekonomiye müdahalesi veya düzenleyiciliği görülmektedir. Çünkü Osmanlı’dan devralınan ekonomik yapıda sermaye birikimi yoktu ve savaş sırasında ülke bütün kaynaklarını tüketmişti. Bu anlamda bize ait devletçilik anlayışı, herhangi bir literatüre uyan bir anlayış değil temelde özel teşebbüsü yaratmak ve ülkenin hızlı kalkınmasını sağlamak üzere tasarlanan bir devletçilik uygulamasıydı.¹⁵

1923 -1929 yılları arasında sanayinin gelişme hızı, ekonominin birçok alanına göre oldukça geri kalmıştı. Devletin fabrikaları Osmanlı’dan kalma tesislerin ötesine geçememişti. ”Devletin sanayi yatırımları aşağı yukarı yok sayılabilirdi. Sanayi, devlet işletmelerini bünyesinde toplayan Sanayi ve Maadin Bankası’nin faaliyetlerinin son bulunduğu 1932 yılında, bankaya ait ve hepsi de Osmanlı döneminden devralınmış bulunan sadece dört fabrikadan ibaretti.”¹⁶

Öte yandan özel sermayeden beklenen atılımların gelmemesi, CHP arasında ciddi bir tedirginliğe sebep olmuştur. Çünkü artık halkın kendisini yönetenlere tahammül edecek gücü azalmıştır. Bunun en ciddi örneği Serbest Fırka olayı olarak görülmektedir. Rejime kızan herkes bu partiye destek olmuş ve parti kısa sürede ilgi odağına dönüşmüştür. “CHP, milli mücadeleden muzaffer çıkan bir kadroyu temsil etmekle sahip olduğu yüksek prestijin önemli bir kısmını 7 yıl içinde yavaş yavaş harcamıştı. Serbest Fırka deneyi bu olguyu gün yüzüne çıkardı.”¹⁷

Himayeye, kayırmaya ve iltimasa dayalı özel sermaye ise devletçi uygulamaların tamamen karşısındaydı. Liberal dönemde “ iç pazar istismarı hırsızlık düzeyine ulaşmıştı.... Gümrüksüz ve kotalara girmeden yurda sokulan sanayi hammaddelerine ve ara mallara miktar sınırlamalarının uygulanmaya başlaması, hammadde adıyla yurda

¹⁵ Kongar, s.261

¹⁶ Boratav, **Türkiyenin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 48

¹⁷ Boratav, **100 Soruda Türkiyede Devletçilik**, s. 136

gümrüksüz sokulan çeşitli malzemeye basit işlemlerden sonra dünya fiyatlarının birkaç misli üzerinden piyasaya süren, sözde sanayicileri büyük ölçüde tedirgin ediyordu.”¹⁸

Devletçilik ilk kez Başbakan İnönü tarafından açıklandı ve 1931 yılında parti programına alınarak “altı ok” tan biri oldu. Bu yaklaşım şöyle dile getirilmişti: “ Halk Partisi, hususi ve ferdi çalışmaları esas almakla beraber, umumi ve yüksek menfaatlerin icabettiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada, devletin faal bir hale getirilmesi esasını kabul eder... Devletin ekonomi işleri ile olan ilgisi fiili surette yapımcılık olduğu kadar, özel girişimlere yön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve kontrol de etmektir...”¹⁹

1933 yılında ilk kalkınma planı uygulamaya konuldu. Bu plan Sovyet tipi bir kalkınma planı olmak yerine devlet eliyle kurulacak fabrikaların belirlenmesi şeklindeydi. Bu planla; dokuma, maden, kağıt, seramik, kimya alanlarında fabrikalar kurulması öngörüldü. Ayrıca madencilik ve altyapı hizmetleri alanında da çalışmalar yapılmasına karar verildi.²⁰

Ekonominin merkezi elden planlanması ve ulusal karakterinin yabancılara karşı korunması için 11 haziran 1930’da “Türkiye Merkez Bankası” kuruldu.²¹

Ekonomide devletçi planlamanın belkide en önemli izleri demir yolu imalatında kendisini göstermiştir. Başbakan İsmet İnönü bu konu üstünde özellikle durmuş, 1925-1933 yılları arasında 2048 km, 1933-1938 yılları arasında 963 km demir yolu inşa edilmiştir. Cumhuriyetin on beşinci yılında demir yolu uzunluğu 6719 km’ye ulaşmıştır.²²

1932 ile 1940 yılları arasında uygulanan devletçilik politikaları sonunda ekonomide büyük sanayi kuruluşları devlet eliyle kurulmuş ve devletin ekonomideki payı

¹⁸ a.g.e., s.148

¹⁹ Kongar, s. 262

²⁰ a.g.e., s. 263

²¹ a.g.e., s. 264

²² Afet İnan, s.14

arttırılmıştır. Bu pay işletme sayısı anlamında %10 oranında bir payı kapsarken ekonomik büyüklük açısından dönemin sonunda %50'ye yükselmiştir. Sanayinin sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızlarının ortalaması %11,6 dır. Bu oran Cumhuriyet tarihinde aşılammıştır.²³

Bu dönemde hazırlanan iki kalkınma planından birincisi 1934 yılında uygulamaya başlanmış, dokuma sanayi, kağıt sanayi, maden sanayi, kimya sanayi ve seramik sanayi alanlarında yatırımlar yapılmıştır. İkinci kalkınma planı Dünya Savaşı'na denk geldiği için bütünüyle uygulanamasa da bu dönemde de ciddi yatırımlar olmuştur. 1933-1939 yıllarında toplamda 145 milyon liralık sanayi yatırımı yapılmıştır.²⁴

Peki bu dönemdeki devletçi gelişmelerin finansmanını kimler üstlenmiştir? Bunun cevabı devlet gelirlerinin temelini oluşturan vergilerde aranmalıdır:

“1923 yılında 46.3 milyon lira olan dolaysız vergiler 1939 yılında 43.7 milyon liraya düşerken; genellikle emekçilerin sırtına yüklenen dolaylı vergiler, 1923 yılında 25.9 milyon lira iken, beş katından daha fazla bir artışla 1939 yılında 140.6 milyon liraya yükselmiştir.”²⁵

Konuyla ilgili olarak Özlem Özgür'ün “Sanayileşme ve Türkiye” kitabında Taner Timur'dan yaptığı alıntı özetleyici niteliktedir:

“Bütünü itibari ile bütçe gelirleri bu dönemde daha çok dolaylı vergilere dayanmış ve ağırlığını ücretli ve yoksul sınıflar üzerinde hissettirmiştir. Büyük çiftçilerin tarım gelirleri vergiye tabi olmadığı gibi, ticaret ve sanayi çevrelerinin verdikleri dolaysız vergi olan kazanç vergisi de toplam gelir içinde çok önemsiz bir yer işgal etmektedir. Kazanç vergisi geliri 1929'da 14.309 din TL dan, azalarak 1935'de 11.990 bin TL'na inmiştir. 1935'te yapılan değişiklikten sonra tekrar

²³ Boratav, **Türkiyenin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 54

²⁴ Özlem Özgür, **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, Gerçek Yayınları, 1. Baskı 1976 , s. 178

²⁵ a.g.e., s.179

yükselmeye başlamış ve 1938'de 23.690 bin TL'na ulaşmıştır. Durumu anlatmak için kaba bir hesap yapalım: 1929-35 arası kazanç vergisi ortalama 12 milyon TL'dir. Bunun yaklaşık %60'ını maaşlı ve ücretli kategoriler (memurlar, mühendisler, işçiler) vermektedir. Demekki bu dönemde ticaret ve sanayi mensuplarının verdikleri yıllık ortalama kazanç vergisi 4.800 bin TL'dir. Demek ki bu senelerde Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisinden alınan dolaysız vergiler bütün vergi gelirlerinin 1/45'ini teşkil etmektedir. Bu rakam, bize hem Türkiye'de kapitalizmin gelişme derecesini, hem de devletçilik politikasının hangi sınıfların sırtından yürütüldüğünü göstermektedir."²⁶

4. İkinci Dünya Savaşı Dönemi:

1939-1948 arası Türkiye tarihinde ekonomik verilerin, kalkınmanın ve ulusal gelirin en düşük olduğu dönemdir. Bu dönemde sanayi alanında ciddi bir durgunluk görülür. Ülkenin iş gücü tarım ve sanayiden çekilip askere alınmıştır. En büyük ekonomik uğraş ise yoğun şekilde artan karaborsacılıktır.²⁷

Savaş sırasında dış ticaretimiz çok azalmıştır. "1940 yılında yaklaşık 69 milyon liralık ithalat ve 111 milyon liralık ihracat büyüklükleri ile Türkiye'nin dış ticaret ve ithalat hacmi Cumhuriyet tarihinin en düşük seviyesine inmiş bulunuyordu... Türkiye'nin ithalatı 1923'te yaklaşık 145 milyonu."²⁸

Bu dönemde sokaktaki insanın görünürde etkilendiği en önemli şey yüksek enflasyon ve tefecilikti. Dibe vuran ekonomi enflasyonu 1939-48 yılları arasında senelik ortalama %50 gibi bir oranla artırmıştır. İstanbul tefeciler, vurguncular ve karaborsacılaran oluşan yeni zenginlerin akın ettiği bir kent olurken, aynı anda yurdun her yerinde nüfusun tamamına yakını ciddi bir yoklukla mücadele etmeye çalışmaktadır. Trajikomik olarak üretim, yatırım düzeyinin düştüğü bu dönem, vurguncu kesimin yaptığı işler

²⁶ Özgür, s. 179

²⁷ Kongar, s. 267

²⁸ Özgür, s.180

nedeniyle ekonomimizde yeni sermaye birikimlerinin olduğu ve yeni yeni taşralı girişimcilerin türediği yıllar olarak değerlendirilir.²⁹

Dönemle ilgili bahsedilmesi gereken başka bir mevzu ise ekonomik kötü gidişe bir önlem olarak düşünülen ama bir süre sonra amacından sapıp Gayri Müslim tüccarların mallarına el koyma girişimine dönen “Varlık Vergisi” yasasıdır. Bir defaya mahsus ödenen ve miktarı komisyonlarca belirlenen bu vergi, açıklandıktan sonra bir ay içinde ödeme şartı ve eğer ödenmezse zorunlu çalışma kampları gibi uygulamaları beraberinde getiren akıl dışı bir vergilendirme şeklidir. Irk ve dinsel istismara dönüşen bu vergilendirme sistemiyle 114.000 mükelleften 315 milyon Lira vergi toplanmıştır.³⁰

5. Savaş Sonrası Dönem:

1947 yılında hükümet tarafından yapılan ekonomik kalkıma planında Türkiye'nin kalkınmasında dış yardımların da etkisiyle, özel teşebbüse dayalı bir politika izleneceği açıklanmıştı. Aslında bu planı uygulamak CHP hükümetinden çok Demokrat Parti (DP) dönemine nasip olmuştur.³¹ Fakat 1950'lerdeki DP uygulamalarının da tamamem özel sektöre dayalı bir yaklaşım olduğunu düşünmek yanlış olur. Karma ekonomik sistem bu dönemde de devam ettirilmiştir. Bunu nedenleri: “...1950'den önce ki dönemde izlenen ekonomik siyasetin ‘devletçi’ diye nitelenmesine rağmen, aslında kapitalizme dönük olmasıydı. İkinci neden ise, 1950 yılı dolaylarında bile, bir kapitalist sınıfın, ekonomik kalkınmanın tüm kaynaklarını sağlayacak ölçüde gelişmemiş olmasıydı. Kalkınmayı bütünüyle gerçekleştirecek ölçüde gelişmiş bir kapitalist sınıftan yoksun olan bir toplumda, Demokrat Parti hükümetleri de, devletin ekonomik etkinliklerinin egemen olduğu bir siyaset izlemek zorundaydı.”³²

²⁹ Özgür, s. 181

³⁰ Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 67

³¹ Kongar, s. 268

³² a.g.e., s. 268

6. 1950-1960 Arası Demokrat Parti Dönemi:

Bu dönemin ekonomi politikasını belirleyen ana unsurlar kabaca özel yatırımların mümkün olduğunca desteklenmeye çalışılması ve kalkınma hamlesinde dış kaynaklara (borca dayalı sermaye, yabancı özel girişimciler) dayalı bir kalkınma politikası belirlenmesiydi.³³ Fakat Türkiye'nin iktisadi realiteleri bu politikaların gerçekleşmesini önemli ölçüde etkilemiştir.

Demokrat Parti'nin ekonomide temel düsturu devlet etkisini geri çekip özel sermayenin artmasını sağlamak ve liberal bir ekonomi politikası gütmektir. Fakat ekonominin Türkiye'deki dinamikleri radikal bir dönüşümü gerçekleştirecek düzeyde değildi. İlk olarak 1930'dan sonra uygulanan devletçi siyaset, kapsamlı bir planlama ile yönetilecek 'kollektivist' bir ekonomiyi öngörmemişti. Tam tersine bu devletçiliğin ardında yatan fikir, özel girişimcilerin yatırım yapmadıkları alanlara yatırım yaparak, özel kesimin eksikliklerini tamamlamak amacına yönelikti. İkinci olarak 1950'den sonra uygulanan liberal siyaset öne sürüldüğü kadar liberal değildi. Liberal olmaktan çok müdahaleci bir nitelik taşıyordu. Zaten ülkede devletten bağımsız bir kalkınma hamlesini yürütecek özel sermaye birikmi hala mevcut değildi.

“Devlet işletmelerinin özel sektöre devri gibi sloganlarla iktidara gelmiş olan Demokrat Parti bu dönemde kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kaldı. Enerji, kömür, çimento, şeker gibi üretim kollarında, kamu kesiminin sürüklediği önemli gelişmeler olmuş; kamu yatırımlarının milli hasıla içindeki payı belirgin biçimde artmıştır.”³⁴

Demokratların ekonomi düşünceleri oldukça basitti. Dizginleri serbest bırakınca piyasanın işleyeceğine kesin olarak inanılıyordu. 1951'de hükümet güçlü Amerikan etkisi altında Türkiye'de yabancı yatırımı teşvik etmek için bir yasa getirdi. Hükümet burjuvazinin 1940'larda biriktirmiş olduğu karları yatırıma dönüştürmeye başlayacağı ve yabancı kapitalistlerin Türk ekonomisine yatırım yapmak için kuyruğa girecekleri beklentisindeydi. Ne var ki bu kesimlerin katkısı hayal kırıcı oldu. Bu dönemdeki Türk

³³ Özgür, s. 190

³⁴ Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 86

sanayicileri, bir iki istisna dışında, hala tümüyle kontrol altında tutabildikleri nisbeten basit aile şirketleri ile iş görmekteydiler. Demokratların arzu ettiği ölçüde yatırım yapmakta tereddüt ediyorlardı. Bütün teşviklere rağmen yabancı yatırımlar da son derece sınırlı kalmıştı. Demokratların on yılında Türkiye'ye yatırım yapan şirketlerin sayısı otuzu geçmedi ve bunların payı özel yatırımlar toplamının % 1'ini hiç geçmedi. Sonuç olarak, liberalizme ilişkin bütün parlak sözlere rağmen, yatırımların %40-50'sini devlet yapmak zorunda kaldı. 1950-54 arasında toplam yatırımları %256 arttı. Bu yatırımların yoğunlaşmış olduğu en önemli alanlar karayolu ağı, inşaat sanayi ve tarım sanayisidir.³⁵

Demokrat Parti'nin büyük sanayi yatırımlarında gösterdiği en büyük fark, bu yatırımları belirli bir plan çerçevesinde değil de özel sermayenin gündelik çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmesiydi. Bu durum yatırımların ve ekonomik dengelerin bozulmasına neden olmuştur. "Sonuç iki yönlü bir enflasyon biçiminde ortaya çıktı. Bir yandan talep enflasyonu, diğer taraftan maliyet enflasyonu hükümeti 1958 yılında önemli kararlar almaya zorladı. Ekonomi tarihimizde '4 Ağustos Kararları' olarak bilinen bu önlemler, Türk Lirası'nın değerinin düşürülmesini de kapsıyordu."³⁶ Fakat alınan hiçbir önlem ekonominin dengesini düzeltmedi ve artan siyasi olaylar "27 Mayıs Darbesi"ne doğru evrimleşti.

Dönemin yapısal özellikleri arasında önemli gelişmelerden biri de DP döneminde görülen karayolu çalışmaları ve tarımdaki makineleşme hareketleridir. Bu dönemin karayolu çalışmaları, büyük kentlerin içinde ve şehirler arası nüfus değişimlerini hızlandırmıştır. Ayrıca tarımda makineleşme sonucu traktör sayısı üç katına çıkmış, ekili dikili alanların sayısı artmış ve tarım sektörünün getirisi yükselmiştir.³⁷

"1948-1952 arasında 1750 olan traktör sayısı 30.000'e yükseldi. 1948'de 14.5 milyon hektar olan ekilip biçilen arazi çok fazla büyüyüp 1956 yılında 22.5 milyon hektara

³⁵ Erik Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, çev. Yasemin Saner Gönen, 9. Baskı 2000

³⁶ Kongar, s. 272

³⁷ a.g.e., 273

ulaştı”³⁸ ayrıca bu yıllarda meydana gelen “Kore Savaşı” pamuk fiyatlarını çok arttırdığı için ciddi bir pamuk üreticisi olan Türkiye bu durumdan büyük karlar sağladı.³⁹

Fakat tarım alanındaki bu girdilerin önemli bir boyutu daha vardı: Tarım alanındaki bu gelişmeler ürün verimliliğinden çok ekilebilir arazilerin arttırılmasından kaynaklıydı. Bu yüzden meydana gelen karlar modern bir tarım yönteminden ziyade ekilebilir alanların fazlalığından ve iklim şartlarının iyi gitmesinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca tarım alanında meydana gelen karlar genel olarak tarımla uğraşan nüfusa paylaştırılmamış, az sayıda büyük toprak ağası ciddi karlar elde etmişlerdir. Zaten bu dönemde arttırılan ekilebilir alanlar kapalı kapılar ardındaki pazarlıklar ve kayırmalar sonucu toprak ağalarının eline geçmiş, küçük çiftçi yeterli miktarda toprak sahibi olamamıştır.⁴⁰

Döneme damgasını vuran en önemli ekonomik olaylardan biri ise ithalat-ihracat dengesinin bozulması ve özellikle ABD olmak üzere yoğun dış borçlanmadır.

DP iktidarının ilk yıllarında görülen kontrolsüz dış ticaret ve dış borç umudu, ithalatı körüklemiş ve partiyi yürürlükten kaldırılan “Milli Koruma Kanunu” nu yeniden uygulamaya itmiştir. Böylece ekonomide ithal ikameci bir yaklaşım tekrar benimsenmiştir. Fakat derli toplu bir ekonomik program olmayışı ve köylü kesime yönelik popülist politikalar 4 Ağustos 1958 yılında ciddi kararlar alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönemde enflasyon artmış, devalüasyonlarla Lira’nın, Dolar karşısındaki değeri düşürülmüştür.⁴¹

7. 1960 Sonrası Kalkınma Planları Dönemi:

Bu dönemin ekonomik kalkınma alanında en önemli özelliği, kalkınma hareketinin “beş yıllık kalkınma planları” şeklinde tasarlanmış olmasıdır. Bu konuya verilen önem 27 Mayıs Darbesi’nden sonra Demokrat Parti döneminin ekonomi politikasına bir tepki

³⁸ Zürcher, s. 326

³⁹ Boratav, **Türkiye’nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 83

⁴⁰ Özgür, s.186-188

⁴¹ Boratav, **Türkiye’nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 88

olarak kurulan “Devlet Planlama Teşkilatı” tarafından bilimsel yöntemlerle belirlenmesidir. İsmet İnönü Başbakanlığında kurulan yeni hükümetin açıkladığı kalkınma raporunda “Milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararına, gerektirdiği önceliklerle yönetmek ve iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek üzere, Birinci Beş Yıllık (1963-1967) Kalkınma Planı hazırlanmıştır.”⁴²

Gerek İsmet İnönü Başbakanlığı’nda kurulan karma hükümetin Birinci Kalkınma Planı (1963-1967) gerekse Süleyman Demirel Başbakanlığı’nda uygulanan İkinci Kalkınma Planı (1968-1972) ve de ordunun yönlendirmesiyle darbe sonrası kurulan Güven Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi ve Adalet Partisi koalisyonunun hazırladığı Üçüncü Kalkınma Planı (1973-1977) temelde aynı mantık üstüne kurulmaktaydı. “Kalkınma planı, kamu kesimi için bağlayıcı bir nitelik taşıyordu. Özel kesim ise özendirme yoluyla yöneltiliyordu. Türk ekonomisinin karma niteliği yalnızca bir veri değil, aynı zamanda bir amaç olarak da alınmıştı. Bir başka deyişle plan, özel girişimi geliştirecek biçimde hazırlanmıştı. Özel kesimin hem ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması, hem de ekonomik kalkınma yoluyla güçlenmesi bekleniyordu.”⁴³

Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik kalkınma hareketi zorunlu olarak karma bir yöntemi gerektiriyordu. Köken olarak birbirinden farklı bu iki hükümet de bu zorunluluğa uymakla beraber uygulamada bazı farklar yaratmışlardır. “Adalet Partisi özel kesime olan büyük inancı sonunda, Devlet Planlama Teşkilatı’nı, özel kesimi desteklemekte kullandı. Birinci ve İkinci Kalkınma planları arasındaki temel ayrılık belgelerde değil uygulamada ortaya çıktı...1968 yılından sonra, özel kesimi ‘Teşvik ve Uygulama Dairesi’ kuruldu. Bu yeni birimin görevi özel kesim için teşvik belgesi vermektir. Teşvik Belgesi alan girişimci türlü borç alma olanaklarından ve pek çok vergi bağışıklığından yararlanıyordu...”⁴⁴

Kalkınma planlarının genel karakteristiklerine bakıldığında “Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ekonomik amaç olarak, Gayri Safi Milli Hasıla’nın (GSMH) yılda

⁴² Kongar, s. 275

⁴³ Kongar, s. 275

⁴⁴ Kongar, s. 282

ortalama % 7 oranında artmasını öngörmüştür... GSMH 1963-1972 yılları arasındaki artış oldukça düzensizdir. Düzenli olamayan bu GSMH artışının arkasındaki temel neden, tarım kesiminin ekonomideki egemenliğidir.”⁴⁵ Bundan da anlaşılacağı gibi 1960’lı yıllarda Türkiye hala bir tarım ülkesi görünümünden kurtulamamıştır. İklim şartlarına bağlı tarım üretimi dalgalandıkça ekonomi de dalgalanmaktadır. Her şeye rağmen inişli çıkışlı da olsa bu iki kalkınma planı döneminde ortalama %7’lik bir büyüme sağlanmıştır.

Kalkınma planları döneminde izlenen yöntem ithal ikamesidir. Bu yöntemle sanayi alanında üretilen malların doğrudan ithali değil, ara mal şeklinde ithal edilip yurt içinde imalatı sağlanmaya çalışılmıştır. İç pazarı hedef alan ve ihracatı çok düşük olan bu kalkınma yöntemi, geçmiş yıllardan günümüze biriken, köylülükten kopmuş, şehirli ve taşralı halk sınıflarının tüketimi göz önünde bulundurularak uygulanmıştır. Fakat Türkiye’de ki üretim koşulları hiçbir zaman Batılı devletlerin standardına ulaşamamıştır. Teknolojiden uzak, yaygın tüketim ürünlerinden oluşan bu üretim biçimi, düşük kalitesi nedeniyle ihracatta kendine asla pazar payı bulamayacak ve zaten üretim miktarları bakımından da iç tüketiciye yetecek düzeyde kalacaktır.⁴⁶

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda, yaygın tüketim malları sanayinin özel sektöre bırakılması anlayışı İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yapım sanayinin de özel sektöre kaydırılması gayretini göstermiş ise de bu amaç pek gerçekleşmemiştir. Mevcut özel yatırımlar ise geniş destek ve himayeler ile gerçekleşmiştir.⁴⁷ “Türk Lirası 1970 devalüasyonuna kadar gerçek değerinin üstünde bir düzeyde tutulmuştur. Bunun sonucu olarak sermaye malları ithalatı nispeten ucuzlamış ve yerli üretim maliyeti yabancı fiyatlara oranla daha pahalılaşmıştır. Bu ise, doğal olarak ara ve yatırım malları sanayinin gelişmesini engellemiştir.”⁴⁸

⁴⁵ Kongar, s. 285

⁴⁶ Boratav, **Türkiye’nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 96

⁴⁷ İlhan Uludağ, Erişan Arıcan, **Türkiye Ekonomisi**, DER Yayınları, 1.Baskı 2003, s. 91

⁴⁸ a.g.e., s. 91

Birinci planda görülen pozitif ithal ikamesinin, ikinci plana gelindiğinde negatife döndüğü görülmektedir. Bu durumun iki önemli nedeni vardır. İlk olarak Türk imalat sanayi henüz %100 yerli olmadığı için yurt içinde yapılacak her üretim, ciddi bir ithalat gerektirmektedir. İkinci olarak ithalatı yapılan yatırım malları (ağır üretim araçları) gereksiniminin çok olması, mal üretmek için ciddi yatırımlar gerektirmekte, bu da ürün üretmek için pahalı makineler ithal etme zorunluluğu doğurmaktadır. Artan yatırım malları ithalatı da dış ticaret dengesini bozmaktadır.⁴⁹

1960'ların sonlarına gelindiğinde ithal ikameci kalkınma ciddi darboğazlarla karşılaşmıştır. Bunun en önemli iki nedeninden birincisi yurt içinde üretilen dayanıklı tüketim mallarına olan talebin düşüp pazarın doymaya başlaması, ikincisi ise sanayinin dışa bağımlılığı nedeniyle ithalatın faturasının çok kabarmasıdır.⁵⁰

“İthal ikamesi politikasının sözü edilen darboğazlara rağmen sürdürülmesi özellikle iki tür kaynakla mümkün olmuştur. Birincisi, 1970'ler de beklenmedik düzeylerde artan işçi döviz gelirleri, ikincisi ise dış yardım ve kredilerdeki artıştır.”⁵¹ Kısa ve orta vadeli dış kredi ve yardımlar Türkiye ekonomisinde 1962-1974 arasında yılda 300-500 milyon Dolar civarındayken 1975-1976 yıllarında 1 milyar Dolara yaklaşmıştır. Bir diğer dış kaynak olan işçi dövizleri ise 1965-1969 yıllarında 100 milyon Dolar civarındayken 1970'li yıllarda 1 milyar Dolara aşmıştır. Bu artışlar ekonomide dış kaynağa haddinden fazla güvenmeye ve dış ticaret açığıyla yeterince baş edememe gibi yan etkilere neden olmuştur.⁵²

1958 yılından 1980 yılına kadar olan dönemde dış ticaret politikamız ciddi bir değişiklik göstermemiş ve yapısal olarak kemikleşmiştir. İhracat aşamasında fiyat kontrolleri ve lisans zorunluluklarının nedeni, üretilen maddelerin iç pazarda gereksinimi olan maddeler olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkeye döviz girdisi olarak en önemli kalem olması gereken ihracat, ülkemizde yapısal olarak yeterince önemsenmemiş ve yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin dünya dış ticareti içindeki payı bu

⁴⁹ Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 97

⁵⁰ Uludağ ve Arıcan, s. 97

⁵¹ a.g.e., s.98

⁵² Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 99

dönemde binde 40'ların altında kalmış, daha sonraki yıllarda dış ticarete özen gösterilmesinin sonucunda 1987'de bu oran binde 71'e çıkabilmiştir.⁵³ İthal ikamesi politikası ve "ithal yasaklarına temel olan korumacılık, ithalattan çok ihracatı engellemiştir... Ulaşılan yapının hangi kriter kullanılırsa kullanılsın, dünyanın en kapalı ekonomilerinden biri olduğu görülmektedir."⁵⁴

1962-1976 döneminin bir diğer belirleyici özelliği, siyasi partilerin halkın büyük kısmına karşı uyguladıkları "popülist" politikalarıdır. Türkiye'de her ne kadar siyasetin çekirdeğini toprak ağası, tüccar, bürokrat ve sermayedarlar belirlediyse de, çok partili parlamenter sistemin sert rekabeti sonucu taraflar mecliste çoğunluk oluşturabilmek için halkı kendi yanlarına çekmeyi denediler. Bunun da en kolay yolu bol keseden dağıtılan vaatler ve ekonomi politikasında halka verilen popülist tavizlerdi. Böylece çok partili dönemde seçim sistemi egemenler ve halk arasında bir denge unsuru olarak kaldı.

Dönemin iktisat politikası olan ithal ikameci yaklaşım, sözünü ettiğimiz iç dengeler sonucu uygulanan popülist politikaları gerektirmiştir. İç tüketime yönelik sanayi sürekli olarak arzı karşılayacak bir talebin olmasını gerektirir. Sanayici için ücretler gider hanesinde bir kalem olmakla birlikte, ücretlerin yüksek olması talebi arttırmakta, bu durum da tüketimi sağlamaktadır. Bu yüzden bu dönem sendikal hareketlerin, grev ve toplu sözleşmeler sonucu yüksek maaşların görüldüğü bir dönem olmuştur.⁵⁵ Ta ki ithal ikameci ekonomi geri dönüşsüz çöküşe girip, devletin ücretleri ödeyemez ve sendikal talepleri karşılayamaz duruma geldiğinde oluşan bunalıma 12 Eylül darbesinin yetişmesine kadar. Darbenin hemen ertesinde herkesin bildiği gibi ilk icraatlardan bazıları sendikaların kapatılması, grev hakkının durdurulmasıdır.

Tarım alanında popülist uygulamalar ise taban fiyatlarına ve toplu alımlara devletin doğrudan katılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu amaçla Toprak Mahsulleri Ofisi, Tekel,

⁵³ Uludağ ve Arıcan, s.209

⁵⁴ a.g.e., s. 100

⁵⁵ Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 100

Şeker Şirketi, Çaykur gibi işletmeler oluşturulmuştur. Özellikle seçim öncesi dönemlerde ürünlere verilen fiyatlar iç ve dış fiyatların oldukça üzerindeydiler.⁵⁶

Genel olarak baktığımızda 1962-1976 döneminde ekonomide tarım sektörü hala ağırlıklı bir yer tutmasına rağmen, sanayi kesiminin büyüme hızı %9,6 iken tarım kesiminin büyüme hızı %3,9 olarak kayda geçmiştir. 1960-1961 de sanayinin GSMH da payı %17,5 iken bu oran 1975-1976 da % 21,2 şeklinde gerçekleşmiştir. Tarımda ise aynı yıllarda %36,5'ten % 27'ye gerileme görülür. Hizmet sektöründe ise diğer sektörlerle oranla daha fazla bir artış gerçekleşmiştir. 1960-1961 yıllarında hizmet sektörünün milli hasıladaki payı %46'iken 1975-1976 döneminde %51,7 yükselmiştir. Bu veriler, hizmet sektörünün, diğer sektörlerle göre daha hızlı geliştiğini ama olumsuz anlamda ise daha verimli alanlara ayrılacak para ve iş gücü kaynaklarını sömürdüğü söylenebilmektedir.⁵⁷

Ekonomide 1977 yılına gelindiğinde şimdiye kadar izlenen iktisat politikaları ciddi bir tıkanıklık içine girmiştir. Ekonominin lokomotifi olan sanayi sektörü durmaya hatta gerilemeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni bilinçsiz uygulanan ithal ikamesi yöntemidir. Bu politika negatif ithal ikamesine dönüşmüş, yani 1 birimlik bir ithalatı ikame etmek için daha fazla ithalat gereksinimi doğmuştur. Bu da ithalatta bağımlılığı arttırmış ve döviz darboğazına neden olmuştur. Kapasite kullanımı dönemin sonundaki krizde %50'lerin altına inmiştir.⁵⁸

Dönemi 12 Eylül sürecine götüren ve 1980 sonrası zorunlu liberalleşme politikasının yerleşmesini sağlayan 1977-1979 yılları arasındaki oldukça bunalımlı dönem Türkiye ekonomisinde izlenen yöntemlerin de artık yetersiz olduğunu göstermiştir. Özellikle 1974 yılında petrol fiyatlarının şok artışı ciddi bir döviz sıkıntısına girmemize neden olmuştur. İzlenen tutarsız ekonomi politikaları fiyat dengesini altüst etmiş ve ciddi bir karaborsaya yol açmıştır. 1977 yılında ihracat 200 milyon Dolara düşmüş ve ithalat %13 artmıştır. Aynı yıl dış ticaret açığı 4 milyar Dolara ulaşmıştır. Ülkede kara borsa

⁵⁶ a.g.e., s.101

⁵⁷ a.g.e., s. 105

⁵⁸ Uludağ ve Arıcan, s. 101

artmış, genel fiyat düzeyi 1978’de % 53, 1979’da % 64 oranında artmıştır. Demirel Hükümeti tarafından yapılan art arda devalüasyonlarla Dolar 17,50 TL den 1979 Haziran ayında 47 TL ye dayanmıştır.⁵⁹

Aşırı enflasyonun görüldüğü bir ortamda reel ücretlerin gerilemesi ve hayat standartlarının hızla düşmesi beklenirken, işçi kesimi ciddi bir sınıfsal bilinç göstermiş ve kendi haklarını işverenlerin aleyhine olacak şekilde koruyabilmiştir. Gerek sendikal hareketler gerekse de kamu oyunda görülen sola karşı sempati, örgütlü işçi hareketlerini ve onların yaşam standartlarını göreceli olarak ayakta tutmuştur. “24 Ocak 1980 kararları ile başlayan ve 12 Eylül darbesiyle pekiştirilen yeni iktisadi politikanın arkasında bu doğrultudaki etken ve gözlemlerin belirleyici olduğu, sonraki yıllarda açıkça ortaya çıkacaktır.”⁶⁰

8. 1980 Sonrası:

1979 yılının sonlarına gelindiğinde Türkiye’de ciddi bir siyasal bunalım vardı. Sağ ve sol aşırı siyasal hareketler arasında silahlı çatışmalar olmaktaydı. Ekonomi iflasın eşiğindedeydi. Böyle bir siyasal ortamda Demirel Hükümeti tarafından ekonomiden sorumlu müsteşarlık görevine getirilen Turgut Özal, eğer bir şeyler yapılmazsa ülkenin iflas edeceğini ileri sürüp “24 Ocak Kararları” denilen ünlü ekonomik tedbirleri almıştır. Fakat bu kararların uygulanması 12 Eylül darbesinden sonraya nasip olacaktır.

24 Ocak Kararları’yla planlanan, Türkiye’nin ekonomik sisteminde köklü değişiklikler yapmaktı. İlk olarak ithal ikameci politikadan vazgeçip ihracata dayalı ve özel sektör ağırlıklı bir ekonomiye geçilmesi amaçlanmıştır. İthalatta miktar kısıtlamalarından vazgeçilmiş ve ihracat ciddi oranlarda teşvik edilmiştir. 24 Ocak Kararları’nı teoride şöyle özetlemek mümkündür: İthalat serbestleştirilecek, Türk Lirasının değeri düşürülecek, ihracat ve yabancı sermaye teşvik edilecek, tarımda sübvansiyonlar ve fiyat denetim politikaları kaldırılacak, faiz oranları serbest bırakılacak, IMF, Dünya

⁵⁹ Boratav, **Türkiye’nin İktisadi Tarihi 1908-1985**, s. 116

⁶⁰ a.g.e., 118

Bankası, ABD gibi kurumlardan ve dış ülkelerden borçlanma yoluyla döviz girdisi sağlanacaktır.⁶¹

1980 sonrasına damgasını vuran Özal ve 24 Ocak uygulamalarının gerçekleşmesinde önemli birkaç gözlem belki de zamanın ruhunu anlamaya yardım edecektir. Çünkü bu dönemde alınan radikal kararlar ve uygulamalar, geçmiş dönemlerdeki gibi yoğun tepki ve engellemelerle karşılaşmamış, adeta tüm koşullar Özal politikalarını hayata geçirmek için uygun hale getirilmiştir. Şöyle ki : (1) 24 Ocak programının uygulanması sonucu ortaya çıkan büyük devalüasyonlar, KİT zamları, fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi şok tedbirler IMF'in istediğinden fazlasıyla uygulanmıştır. (2) Uluslararası ve ulusal sermayeye engel olabilecek bütün iç dinamikler ortadan kaldırılmıştır. (3) Ekonominin yeni düzeni iç tüketimi daraltıp, ihracatı arttırmayı hedeflemekteydi. Bu yüzden üretim maliyetini düşürmek adına emek giderleri kısılmış, işçi hareketleri, sendikalar ve grevler engellenmiş, sol muhalefet yok edilmiş ve bütün bunlar 12 Eylül darbesi ve cuntacı ordu tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶²

Türk siyasetinde ve ekonomi politikasında 1980-1985 dönemi istisna bir yer işgal etmektedir. Bu dönemde hükümete baskı yapan sivil toplum örgütleri dağıtıldığı için, hükümet tam bir serbestlik içinde hareket edebilmiştir. Hükümetin ücretler üzerinde yaptığı büyük kesintiler ekonominin temel karakterini belirlemiştir. 1977 yılında reel ücretler bütçenin %36'sını oluştururken, 1987 yılında bu oran % 18 gibi düşük bir rakama inmiştir. 1980'den sonra ücretler ortalama %45 azalmıştır. Özal ücretler kısılmadığı taktirde ülkenin iflas edeceğini, Türk mallarının ihracat pazarında değerinin çok yükseleceğini söylediği için, ülkede genel olarak emek karşıtı bir kampanya düzenledi. Ülkenin esnaf, aydın, küçük üretici gibi kesimleri bu kampanyaya seve seve katılmakla birlikte en büyük destek ordudan, askeri ve siyasal önlemlerle gelmiştir.⁶³

Bu tedbirlerin halkın gelir dağılımında uçurumlar oluşması, yolsuzluk, rüşvet ve kayırmanın artması, hayali ihracatın tavan yapması gibi ciddi acı sonuçları olmakla

⁶¹ Uludağ ve Arıcan, s. 47

⁶² Boratav, **Türkiye'nin İktisat Tarihi 1908-1985**, s. 121-122

⁶³ Feroz Ahmad, **Modernleşen Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, Çev. Yavuz Alogan, 3. Baskı 2002, s. 241

beraber ülkede ihracatın önemli ölçüde arttığını söylemek mümkündür. İthalat yasaklarının kaldırılması, gümrük duvarlarının zayıflatılması, ihracat teşvikleri, paranın değerinin düşürülmesi gibi önlemlerin de eklenmesiyle 1979 yılında 2.3 milyar Dolar olan ihracat 1988’de 11.7 milyar Dolar'a çıkmıştır.⁶⁴

1980 sonrası dışa açılma hareketlerinde dış borçlar, yabancı kurum ve ülkelere karşı verilen tavizler önemli bir boyuta ulaşmıştır. Çünkü yeni ekonomik tedbirler ihracatı arttırmakla birlikte ithalatı daha da körüklemiş ve ülke dış ticaret açığını kapatmak dolayısı ile sanayi kalkınmasını arttırmak yolunu dış kaynaklar ile (turizm, işçi gelirleri, dış borçlanma) sağlamaya çalışmıştır. Bu kaynaklardan, dış borç ve krediler en önemli ve acı reçeteleri olan kalemdir.

“ 1978/79-1985 yılları arasında milli gelir sabit fiyatlarla %23,4 artarken ithalatın Dolar cinsinden 2,4 misli yükselebilmesi; dış borç toplamının, Türkiye'nin bir borç krizi yaşadığı önceki yıllara göre % 85 oranında artmış bulunması; dış borçlarla ilgili ödemelerin ise döviz gelirlerinin % 30'unu götüreceğ bir ağırlığa ulaşması bunu gösterir. 1986 yılında da aynı eğilimlerin hızlanarak sürdüğünü ve bu yıl içinde dış borcun 31,2 milyar Dolara, dış borç yükünün ise % 37'ye çıktığını belirtelim.”⁶⁵

Özal dönemi politikaları ile sermaye çevrelerinin de yapısında değişimler görüldü. İhracata dönük politikalarda yabancı şirketlerle rekabeti sadece büyük şirketler göğüsleyebildi ve küçük şirketler ya ortadan kalkmaya ya da büyük şirketlerin bünyesine katılmaya başladı. Ayrıca hızla yükselen faizler yatırımları zorlaştırıyor ve kredi sorunları yaratıyordu. Olan yine küçük üreticiye olmaktadır çünkü büyük holdinglerin bünyesinde kendi bankaları da bulunmaktaydı.⁶⁶

Özal dönemi özellikle şehirlerde ciddi ekonomik uçurumların görülmesine neden oldu. Orta sınıf gerileyip yoksullar daha zor durumlara düşerken, Özal ve çevresine yakın

⁶⁴ Uludağ ve Arıcan, s. 101

⁶⁵ Boratav, **Türkiye'nin İktisadi Tarihi 1908-1985**, s.129-130

⁶⁶ Ahmad, s. 242

yeni “taşralı zenginler” türemeye başladı. Zaten çok partili hayatımız boyunca gözlenen toplumun elit bürokrat kesiminin gerileyip sermaye sınıfının ön plana çıkma eğilimi bu dönemde daha da hızlandı.

“ 1983 ten beri iktidarda olan taşra burjuvazisi dindarlığını saklamıyordu; çünkü söylemi ve kültürel değerleri hala dinsel olan bir ortamda yetişmişti. Laik dünya karşısındaki duruşları, mesleki yaşamlarıyla sınırlanmıştı ve teknik uygarlığı dışında Batı kültürüyle yakınlaşmaya çalışmıyordu. Onlara göre Batı'yı esas olarak Amerika temsil ediyordu; çünkü çoğu Amerika da eğitim görmüş ve orda uzmanlaşmıştı. Aldıkları eğitime ve modern dünya deneyimine rağmen genellikle dar kafalıydılar ve eksikliklerini İslami söylemle kapatıyorlardı. Bu, aynı zamanda İslami uyanışın neden son on yıl içinde hız kazandığını da açıklar. Bunlar eski seçkinlerin ‘noblesse oblige’inden (soylulara özgü sorumluluk duygusu) yoksundular ve bu nedenle bir bütün olarak halkın refahına pek ilgi göstermiyorlardı; başlıca kaygıları servet edinmek ve yakın zamanda kurdukları yeni düzeni korumaktı”⁶⁷

1980 sonrası yeni ekonomik düzen ve Özal politikaları eşliğinde daha önce benzeri görülmemiş bir liberal furya estirildi. Bu liberalizmin arkasında yoğun bir talan ve sosyal adaletsizlik de bulunmaktaydı. Liberalizmin alternatifsiz olarak sunulduğu Türkiye de “Serbest piyasa ekonomisi”, “hür teşebbüs”, köşeyi dönme”, “orta direk” gibi terimler sık kullanılır olmuştu. Sermayenin hızla büyümesi, radyo ve TV’lerin giderek daha fazla sermaye denetimine açılması gibi durumlar toplumda birçok politikanın ideolojik olarak tepetaklak edilip yerleşmesini sağladı. Toplumun sol ve liberal kesimi de zaman içinde bu söyleme ayak uydurmaya başladı. Bu söylemlerin en büyük dayanak noktası, 24 Ocak Kararları'nın eksiksiz yerine getirilmesinde önemli bir payı olan cuntacıların ayrık sesleri törpülemesi oldu. Dönemin ideolojik yapısını Prof. Dr. Korkut Boratav'dan bir alıntı yaparak şöyle özetleyebiliriz:

⁶⁷ a.g.e., s. 245

“ Sözüünü ettiğimiz ideolojik saldırıların geniş halk kitleleri üzerinde de başarı kazandığını söyleyebiliriz. Sol siyasi akımların susturulduğu, örgütlü ve sendikal mücadelenin felce uğradığı bu ekonomik ve siyasi kriz döneminde özellikle kentli emekçilerin saflarında, önceki dönemlerde kök salmaya başlayan sınıf bilincinin ve yeni yeni filizlenmeye başlamış bir kentli işçi sınıfı kültürünün hızla aşınmaya başladığı görülmektedir. Bu aşınma bireyselleşme, dine sarılma, toplumsal yaşam odağının iş yerlerinden ve üretimden, mahalleye, semte, semt takımlarına, aile içine kayması gibi eğilimler içinde ortaya çıkmaktadır. Kent ekonomisinin ve işçi sınıfının karmaşık ve heterojen yapısından kaynaklanan çok farklı bir uyum mekanizmalarının varlığı da bu doğrultudaki ideolojik dönüşümlere katkı yapmıştır. Kriz döneminde emeğin ve işçinin maddi ve manevi değerlerinin hızla gerilemesi, emekçi sınıflarının saflarındaki küçük burjuva yaşam biçimlerinin ve bunların ideolojik yansımalarının gelişmesi için uygun ortamlar yaratmıştır. Bu dönüşümlerin, 1980’li yılların bir diğer özelliği olan çok belirgin kültürel yozlaşmalar da yakın bir bağlantısı olsa gerekir.”⁶⁸

9. Türkiye Ekonomisinin Seyrine Genel Bir Bakış:

Osmanlı döneminden kalan borçlar, gümrük indirimleri, sermaye birikiminin olmayışı gibi unsurlar Türkiye ekonomisini de ciddi şekilde etkilemiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik planı yabancı bağımlılığından uzak, ulusal bir burjuvazi yaratmaktı. Bunu yaparken de Mustafa Kemal’in dayandığı sınıfsal unsur, Kurtuluş Savaşı sırasında mücadeleyi destekleyen toprak ağası ve yerel eşraf kesimleriydi. Yeni ekonomik düzende ağa, eşraf ve bürokrasi üçlüsü, uygulanacak liberal politikalarla ekonominin motoru haline getirilmeye çalışıldı.⁶⁹

Fakat, sosyal sınıfların durumu ve sermayenin yetersizliği, kalkınma hareketini mevcut sınıfların üstüne yıkmaya olanak tanımıyordu. 1930’lardan başlayarak ekonomimize

⁶⁸ Boratav, **Türkiye’nin İktisadi Tarihi 1908-1985**, s. 127

⁶⁹ Kongar, s. 277

yerleşen “devletçi” uygulamaların temel nedenleri şöyle sıralanabilir: (1) Türk burjuvazisinin o dönemdeki gelişmemişliği ciddi boyutlardadır. (2) 1930’lardaki ciddi ekonomik buhran tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de etkilemiş ve kalkınmanın tek olanağını planlı ve devlet destekli bir hareket olmuştur. (3) Cumhuriyet’i kuran kadroların kazandıkları zaferi ekonomik başarılarla pekiştirmeleri zorunluydu. Serbest Fırka olayı göstermiştir ki halkın büyük kesimi durumdan hoşnutsuzdur ve bir an önce ekonomik alanda ciddi işler başarılmazsa siyasi iktidar da tehlikeye düşecektir.⁷⁰

1950’lerde toprak ağası ve muhafazakar kesimin oylarını alan ve bir miktar sermaye kesimini de yanına çeken Demokrat Parti, liberal söylemlerle iktidara gelmesine rağmen icraatta pek de liberal işler ortaya koymamıştır. Bu dönemde de devlet yatırımları ön planda bulunmuştur. Zaten bu durum ülkenin ekonomik durumu ve sermaye birikiminin yetersizliği yüzünden kaçınılmazdı. Fakat dış yardımlar ve borçlanma üzerine kurulu ekonomi, yatırımların plansız ve dağınıklığı nedeniyle krize girdi. ”Plansız yatırımlar ve dengesiz ekonomik gelişme 1958 ekonomik önlemlerinin alınmasına ve bu tarihten sonra, sıkıntıların daha da artmasına yol açtı”⁷¹ Demokrat parti dönemine son veren 27 Mayıs olayından sonra ülke yeniden planlı kalkınma modeline geri dönmüştür.

Devletçilik alanında söylenmesi gereken bir şey de ülkemizde görülen devletçilik tipinin özel sektörle olan ilişkisidir. Kamu yatırımları planlanırken ve uygulanırken özel sektörün oluşumu ve gelişimi esas alınmıştır. Bu durum şu yollarla gerçekleşmiştir: (1) Belirli bir sektörde bulunan kamu kurumu ürün fiyatlarını yüksek tutmuş, elde edilen karlar özel kesimin bu sektöre girmesini teşvik etmiştir. (2) Devletin ürettiği malları özel kesim üretememekle birlikte, bu malları devletten alıp halka satan “aracı” konumu, birçok girişimcinin yüksek karlar elde etmesine neden olmuştur. Özellikle gereksinimin çok ama ürünün kıt olduğu zamanlarında karaborsacılık ciddi bir kar haline gelmiştir.(3) Özel girişimin sermaye azlığı nedeniyle üretemediği yatırım mallarını üreten devlet, böylece özel sektörün bu malları kullanarak tüketim malları üretmesini sağlamıştır.

⁷⁰ a.g.e., s.298

⁷¹ a.g.e., s.299

B. TÜRKİYE’DE DEVLETÇİLİK VE SİYASAL GELİŞİMİ

1. Türkiye’de Siyasetin Ana Çizgisi: “Devletçi-Seçkinciler” ve “Gelenekçi Liberaller”

Emre Kongar’ın, Osmanlı döneminin sonlarından başlayıp günümüze kadar gelen ve Türkiye siyasal yaşamına şekil veren iki önemli ana damar olarak belirttiği “devletçi-seçkinci” yapı ve “gelenekçi-liberaller”, tarih boyunca süre gelen hareket ve karşı hareketleri özetler niteliktedir.

Devletçi-seçkinci cephe, imparatorluğun son dönem Batılılaşma hareketleri içinde oluşmuş ve zamanla ağırlığını yönetimde iyice hissettiren aydın-bürokrat çevreleri içinden gelmişlerdir. Bu kesim Batılı eğitimden geçmiş, Avrupa görmüş ve oradaki fikir hareketlerinden etkilenmiş olduklarından daha ilericiydi. Fakat toplumda yapmak istedikleri ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel değişimleri gerçekleştirebilmek için herhangi bir halk desteğinden yoksundular. Bu kesimin devletçiliği, bütün faaliyet alanlarında devlet desteğine ve gücüne ihtiyaç duymalarından ileri gelmektedir.⁷² Seçkincilikleri, halktan bağımsız ve onun üstünde bir sınıf olmalarından ve halkı amaçları doğrultusunda yönlendirilecek kitleler olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Toplumdaki bu egemen sınıf genel olarak baskıcı bir karakter göstermekteydi. Tüm yenilikleri halkın tepkilerine rağmen gerçekleştirmeye çalışırlardı. Fikirsal anlamda ise Batıcı ve modernist bir yaklaşımı vardı. Fakat her şeyin devlet denetiminde ve doğal olarak kendi gözetimlerinde olmasını istediler.⁷³

Gelenekçi-liberal cephe ise, devletçi-seçkinci cepheye tepki olarak kurulmuştur denilebilir. Liberallikleri ekonomik anlamda devlet müdahalesine değil özel teşebbüse dayalı bir siyaset gütmelerinden ileri gelmektedir. Siyasal anlamda ise bu kitle devletçilerin her şeyi denetimleri altına almalarına bir tepki olarak fikir özgürlüklerini savunmalarından ileri gelmektedir. Gelenekçi damarları, zorla dayatılan modernizme İslami ve feodal yapıların karşı durmalarından kaynaklanmaktadır. Bu kesimin kültürel

⁷² Halkın modernleşmesinde devletin ve bürokrasinin rolü konumuz dışında bir konu olmakla beraber modern sosyolojide Durkheim devlet lehine bu konunun savunuculuğunu yapmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Emile Durkheim, **Sosyoloji Dersleri**, çev. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 2006

⁷³ Kongar, s.159

yapısı Padişah, Hilafet, İslami örgüt ve dernekler ile diğer eski usul denetim mekanizmalarıyla iç içeydi. Genel olarak “devletçi-seçkincilere” göre halkla daha kolay bütünleşebilen ve popülist bir çizgisi olan bu cephe, her seferinde diğer cephenin getirdiği yeniliklere muhafazakar bir muhalefet gösterip ayaklanmış ve sonunda ezilerek geri çekilmiştir.⁷⁴

2. Osmanlı'nın Son Döneminde Siyasal Durum ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti”:

Mustafa Kemal Atatürk ve onun Cumhuriyet'ten sonra kurduğu kadronun yapısını ve fikirlerini anlamak için kuşkusuz Osmanlı'da II. Meşrutiyet sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) göz atmak lazımdır. Gerek Atatürk'ün kendisi gerekse yakın çalışma ve silah arkadaşları, hatta ona muhalif isimler bile ağırlıklı olarak bu cemiyetten gelmektedirler. Birçok tarihçi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Batılılaşma ve modernleşme hareketini Osmanlı'nın son dönemlerinde, İTC ile bağlantılandırmaktadır. Erik Jan Zürcher, “Modernleşen Türkiye'nin Tarihi” adlı kitabında, Atatürk'ün içinden çıktığı İTC'nin onun fikir hayatının oluşmasında ve Cumhuriyet'in kuruluşundan önceki ve sonraki hareketlerinde belirleyici unsurlardan olduğunu vurgulamaktadır.⁷⁵

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminden sonra şüphesiz en önemli siyasal karar odağı İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir. Batılı siyasal partilere de benzer bir görünüm veren Cemiyetin içinde sivil ve askeri unsurlar hep birlikte görülmüşlerdir. Bunun dışında temel olarak “İttihat ve Terakki Fırkası” ve “İttihat ve Terakki Cemiyeti” olarak ikili bir yapıya sahipti. Fırka, hareketin Mebusan Meclisi'nde temsil edilen “etiket” kısmıydı. Cemiyet ise büyük şehirlerde ve taşrada yurdun her tarafında örgütlenmiş üyeleri, mekanları ve dernekleri olan bir ağ şeklindeydi. Cemiyet'in bir diğer özgün tarafı ise içinde ciddi bir hiyerarşinin bulunmayışıdır. Tabi ki askeri ve sivil kanatta öne çıkan (Enve ve Talat Paşalar gibi) isimler bulunmakla beraber karar organı olarak “Merkez-i Umumi” ağırlığı hissedilirdi. Yine örgütün kendine özgü taraflarından biri,

⁷⁴ a.g.e., s. 160

⁷⁵ Erik Jan Zürcher, **Modern Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, çev. Yasemin Saner Gönen, 9. Baskı 2000

gizliliğe ve icabında sertliğe başvurulabilmesidir. Bunun da en büyük nedeni ciddi bir toplumsal tabandan yoksun oluşu ve kendini korumaya çalışması olarak görülebilir.⁷⁶

Sınıfsal olarak cemiyetin yapısını, eğitim seviyesi yüksek ama Osmanlı'nın son dönemlerinde uğradığı ekonomik ve siyasal felaketlerden oldukça etkilenen memur, alt-orta kademe asker ve bürokratlar, öğretmenler ve meslek örgütleri oluşturuyordu. Bu yapı Saray çevresinde kümelenmiş ve bu alanları kimseyle paylaşmak istemeyen üst düzey ordu mensupları ve memurlardan nefret ediyordu ve olaylardan onları sorumlu tutuyordu. İttihatçılar her zaman iktidara gelip işleri yoluna koyacaklarına inandılar. İktidara geldiklerinde ise yoksun oldukları toplumsal tabanın eksikliğini, uyguladıkları otoriter uygulamalarla gidermeye çalıştılar.⁷⁷

1908 de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde Mebusan Meclisi'nin önemli çoğunluğunu elde eden İTC siyasal anlamda hala yeterince egemen değildi. Padişah yanlısı Kamil Paşa hala sadrazamdı ve onun amacı İTC'nin "palazlanmasını" önlemektir. Ayrıca birçok liberal kesim de Kamil Paşa yanlısı bir tutum izlemekteydi. Bunun üzerine İTC bir dizi siyasal manevra ile hükümeti devirdi. Bu arada siyasal hayatımızda hala tartışma konusu olan İstanbul Garnizonu'nun ayaklanmasıyla "31 Mart Olayı" gerçekleşti. Eğitim görmemiş, alaylı yetişmiş askerler, İslami kesimden gelen kıskırtmaların da etkisiyle ayaklandılar. Ayaklanma bu askerlerin özlük haklarıyla ilgili isteklerinden çıkmış gibi görünse de kısa zamanda diğer provakasyoncuların etkisiyle İTC karşıtı bir harekete dönüştü. Birçok subay ayaklanmada öldürüldü ve kalabalık, kitleler halinde sloganlar atarak Padişah'ın tekrar iktidara gelmelerini istediler. Cemiyetin bu duruma tepkisi çok sert oldu. İsyân, Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişiyle bastırıldı. Abdülhamit, tahttan indirildi. Böylece İTC devlet içinde tek söz sahibi kurum haline geldi.⁷⁸

31 Mart olayı ile iktidara gelen ve II. Balkan Harbi'nde Edirne'nin geri alınışı ile iktidarı iyice pekişen İTC, döneminin çokca konuşulan İslamcılık, Osmanlıcılık ve Ulusalcılık

⁷⁶ Siyasal Tarih (1908-1923), Sina Akşin, **Türkiye Tarihi: 4. Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Sina Akşin (Der), 7. Basım, Cem Yayınevi 2002, s. 34-35

⁷⁷ Ahmad, s.48

⁷⁸ Ahmad, s. 49, Zürcher, s143-148, Akşin,s.29-31

gibi fikir akımlarından ulusalcılığa daha yatkındı. İslamcılık statükonun devamından yana olan Padişah ve softalar tarafından savunuluyordu. Osmanlılık ise üst düzey bürokraside popüler bir görüştü. Çünkü onlar çok uluslu yapının elde tutulmasının tek olanağının uluslar üstü bir Osmanlı Devleti olduğunu savundular. Ulusculuk ise aralarında en tutarlı ve akla yakınıydı. Dağılmakta olan ve durdurulamayan bir yapı vardı ve bu yapının hakim unsuru Türkler'den oluşmaktaydı. Zaten Batıda hakim devletler, ulus-devlet modeline göre örgütlenmişlerdi.⁷⁹

1908 de II. Meşruiyet'in ilanı ile başlayıp, I. Dünya Savaşı'nın kaybedilişiyle noktalanmış İTC döneminde baskıcı bir yönetim uygulanmasına, toplumsal alanda kalıcı ve tutarlı izler bırakmamasına rağmen Batılılaşma ve modernleşme alanında bazı aşamalar da gösterilmiştir. Bunlardan ilki ulusal burjuvazinin kurulması girişimidir.

İTC, 1914 yılından itibaren ulusal burjuvazinin kurulması yönünde bilinçli adımlar atmaya çalışmıştır. Hükümet ilk olarak İzmir ve İstanbul'da Gayri Müslim tebaa elindeki ekonomik aygıtları yerli girişimcilere aktarmaya çalışmıştır. Böylece yerli işçiler ve tüccarlar kalifiye hale gelmeye ve belirli bir yerli sermaye birikimi oluşmaya başlamıştır.⁸⁰

1909'dan itibaren İTC anonim şirketlerin kurulması yönünde ciddi çabalar içinde bulunmaktaydı. Bu anonim şirketler genelde gıda ve basit tüketim mallarından oluşmaktaydı. 1909'da 3, 1910'da 13, 1911'de 22, 1912'de 8, 1913'de 5, 1914'de 10, 1915'de 15, 1916'da 15 ve 1917'de 29 anonim şirket kurulmuştur.⁸¹ “Savaş sırasında gıda işlerinden sorumlu olan Kara Kemal, birçok esnafı şirket olarak örgütlemiştir. 1908'de şirket sermayesinin yalnızca %3'ü yerli iken 1918 de bu oran %38'e çıkmıştır. 1913'de Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Bu günkü Türk Ticaret Bankası), 1914'de Milli Aydın Bankası, 1917'de Manisa Bağcılar Bankası kuruldu. 1 Ocak 1917'de büyük

⁷⁹ Akşin, s.47-49

⁸⁰ Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, III. Cilt, Gözlem yayınları, Çev. Babür Kuzucu, 2. Baskı 1977, s. 1177

⁸¹ Akşin, s.56

bir banka, İtibarı-ı Milli Bankası kuruldu. Bu bankaya yalnızca Osmanlılar hissedar olababilirlerdi.”⁸²

“Savaşın sonunda Türk ve yabancı gözlemciler, Türkler’in hakimiyetinde bir ulusal ekonomi oluştuğunu, burjuvazi olarak betimlenebilecek yeni bir sınıfın doğduğunu kaydetmeye başladılar. Bu sınıf, devleti denetleyemeyecek kadar zayıf olmakla birlikte, hükümetin izlediği siyaseti etkileyebilecek kadar güçlüydü. Karaborsa ve yasa dışı kazançlar karşı açılan bir kampanyada, tüccarlar ve onların siyasal destekçileri hükümet eylemlerini kampanyayı etkisiz hale getirecek şekilde önleyebiliyorlardı.”⁸³

Toprak siyasetinde ise İTC’nin statükoyu koruduğu görülmektedir. Toprak reformu yapıp köylüyü topraklandırmak, tarımda makineleşmek gibi hamlelerin yerine, toprak sahiplerinin egemenlikleri tanınmıştır. Böylece köylü sınıfı denetim altına alınıp, tarım yardımıyla sermaye birikimi sağlanmaya çalışılmıştır. Savaş döneminde askere giden köylüler yerine birçok kadın ve çocuk zorunlu şekilde toprakta çalışmak zorunda bırakılmıştır.⁸⁴

Savaş sırasında İTC’nin toplumsal alanda yaptığı değişim çabaları da dikkate değerdir. 1916 İTC kongresinde alınan kararla “Şer’iye Mahkemeleri” Şeyhülislamlik’tan alınıp “Adliye Nezareti”ne verilmiştir. “Huku-u Aile Kararnemasi” ile Müslüman olsun olmasın bütün Osmanlı vatandaşlarını kapsayan bir aile hukuku getirildi. Bunlar laikleşme yolunca ciddi bir adım olarak da görülebilir. Ayrıca yabancı ve Osmanlı takvim sistemini denkleştirmek için aradaki 13 günlük fark atılmıştır. Böylece Rumi yıl muhafaza edilmekle beraber, Rumi ve Miladi takvim aynılaştırıldı. 2 Nisan 1917’de medreselerin daha çağdaş eğitimler vermesi için “Medaris-i İlmiye Hakkında Kanun” çıkarıldı. Böylece ders programları daha Batılı ve müspet ilimden oluşacak şekilde düzenlenmeye çalışıldı. Dil alanında kurulan “İslah-ı Huruf Cemiyeti” ise Osmanlı alfabesi, Türkçe’ye daha uygun bir hale getirildi. İTC zamanında kadın hareketleri de belirli bir canlanma gösterdi. “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” kuruldu. Savaş

⁸² Akşin, s.56

⁸³ Ahmad, s.61

⁸⁴ a.g.e., s. 58

döneminde cemiyet ordu üniformaları ve çeşitli aksesuarları üretmesi için günlüğü 10 kuruştan 6-7 bin kadını çalıştırmaya başladı. Ayrıca bu sektörde olup da kendi evlerinde çalışan 7-8 bin kadın da ücret karşılığı iş yapmaktaydı. Kadınlar savaş döneminde birçok okula ve Darülfünun'a girebildiler. Hala dışarıda çarşaf giyiyorlardı ama yüzlerini peçe ile örtmek zorunda değillerdi.⁸⁵

Genel olarak bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eylemleri tepeden inmece ve despotçadır. Anayasalcılığı savunmakla beraber bu sistemi rakiplerini saf dışı etmek için kullanmışlardır. Bu çabalarının en büyük nedeni halk desteğinden yoksun olmalarıdır. Çünkü iktidarda buldukları dönemde Padişah'a ve yakınlarına karşı çıkabilecek geniş çaplı bir halk hareketi ya da sosyal sınıf mevcut değildi. Politikalarındaki bu gelenek Cumhuriyet döneminde gerek tek partili yaşantımızda, gerek ise Menderes dönemindeki baskı politikalarında kendini göstermiştir.⁸⁶ Bu düşünceyi, ordu vesayetinde bu güne kadar süren siyasal yaşantımızda açıkça görebilmekteyiz.

Ayrıca İTC'nin sosyal alanda yaptıkları bütün değişimler toplumsal temelden yoksun, plansız ve gerisi gelmeyen yenilikler olmasına rağmen kuşkusuz yeni Türkiye Cumhuriyeti'ndeki devrimler için örnek oluşturmuşlardır.

3. Milli Mücadele Dönemi:

3.a. Milli Mücadele Döneminde Anadolu'nun Sosyal-Sınıfsal Yapısı:

Dört yıl süren çok zorlu bir savaş döneminin ve daha da geniş anlamda Osmanlı devletinin son on yılını kaplayan seferberlik hallerinin halkı zor duruma soktuğu aşikardır. Ama bu dönemde dünyanın büyük güçlerine karşı Çanakkale'de kazanılan zafer, İngiliz ordularına Irak cephesinde verdirilen kayıplar, sayısız miting, grev, siyasal gösteri halk üstünde ulusal bir bilinç yaratılmasına bir ölçüde katkıda bulunmuştur.

⁸⁵ Akşin, s.63-64

⁸⁶ Kondar, s. 165

Çanakkale’de yıldızı parlayan komutanlar kurtuluş savaşında da mücadele edecek, halk kendi kurtuluşu için ulusal direniş cemiyetleri kurmaya çalışacaktır.

Bütün çabalara rağmen savaşın kaybedilmesi, zaten kötü durumda olan Anadolu insanının durumunu daha da bozduğu önemli bir gerçektir. Sanayi devrimlerini uzun yıllar öncesinden tamamlamış ve savaş hazırlıklarını uzun yıllardır sürdüren düşman devletleri karşısında zaten zayıf olan Osmanlı ekonomisi tamamen çökmüştür. Ülkenin erkekleri sıcak soğuk demeden sayısız cephede telef olurken ciddi bir iş gücü kaybı yaşamaktaydı. Ayrıca savaş yılgını, moralsiz askerler artık savaşmak istememekte ve ordudan kaçmaktaydılar. Sayıları yüz binleri aşan asker kaçaklarının bir çoğu Anadolu’ya kaçmakta ama köylerine dönmeyip eşkıya çetelerine karışmaktaydılar. Böylece zaten sıkıntılı olan dirlik düzen, asayişin de bozulmasıyla iyice rayından çıkmıştı.⁸⁷

Bütün çabalara rağmen Anadolu, emperyalist devletler tarafından işgale uğradığında ülke içinde birçok egemen kesim önce kendi çıkarlarının peşinden gitme derdine düşmüştür. Bu anlamda İTC zamanında oluşturulmak istenen İstanbul burjuvazisinin kendi çıkarı peşine düşüp sergiledikleri işbirlikçi davranışlarını, Kemal Tahir mütareke yıllarının İstanbul çevrelerini anlattığı romanlarında teşhir etmektedir.⁸⁸

Anadolu eşrafı da işgalin başlarında işbirlikçi bir tutum sergilemişlerdi. Büyük toprak sahipleri, tarım ve ham madde üreticisi olan Anadolu’nun paylaşılma aşamasında çıkarlarını koruyabileceklerini düşündüler. Savaş sona erip barış sağlandığında, yabancı devletlerin, halkın çalıştırılması, mahsullerin işlenmesi gibi konularda büyük toprak sahipleriyle iş birliği yapacaklarını düşünüyorlardı. Büyük bir işgal yerine, ülke içinden güçlerle işbirliği yapmak daha akıllıca bir davranıştı. Bu yüzden büyük toprak ağaları başlangıçta işgale karşı bir girişimde bulunmadı. Padişah yanlısı ve İslami nitelikli ticaret erbabı da gerek İstanbul’dan gelen telkinler ve gerek ise olayların bir an

⁸⁷ Yerasimos, s. 1182

⁸⁸ Kemal Tahir, mütareke yıllarının İstanbul çevrelerini anlattığı “Esir Şehir Üçlemesi” ile duruma ışık tutmuştur. Bkz. Kemal Tahir **Esir Şehrin İnsanları**, İthaki Yayınları, 2009 ; Kemal Tahir **Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yayınları, 2010; Kemal Tahir, **Yol Ayrımı**, İthaki Yayınları, 2005

önce sakinleşmesi adına sessiz kaldılar. Olan en alt sınıftaki topraksız köylüye olmaktaydı.⁸⁹

Ayrıca ordu da sınıfsal olarak işgalin karşısındaydı. Çünkü emperyalist devletlere karşı doğrudan savaşa girmişti. Ayrıca bu devletlerle iş birliği yapacak toplumsal kökene ve de pazarlık araçlarına sahip değildi. Ayrıca büyük oranda da tasfiyeye uğramaktadır. Bu durum işgale karşı en önemli direniş unsurunun ordu olmasını sağlamıştır.

Osmanlı eşrafının bekle gör politikası, emperyalist devletlerin işgal sırasında Rum ve Ermeni azınlıkları kullanmaya başlamaları ile tamamen değişmiştir. Daha önce tebaa durumundaki azınlıklar zamanla toprak sahibi hale gelmeye başlayınca, Osmanlı toprak sahipleri yurt genelinde “Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri” örgütlemeye başlamışlardır. Bu gruplar son on yıl içinde topraktan elde ettikleri ciddi gelirleri kaybetmekten korkmaktaydılar. Böylece ordu, milli mücadele yolunda kendi doğal müttefikini bulmuştur. Savaş boyunca eşraf Anadolu hareketini ve orduyu desteklemiştir.⁹⁰

3.b. Erzurum ve Sivas Kongreleri :

Amasya da yapılan toplantıda İstanbul Hükümeti’ne açıkça baş kaldıran Atatürk, milli kuvvetlerin dağıtılmamasını istemiş ve Erzurum’da bir kongre toplama kararı almıştır. Sonuçları açısından daha yerel nitelikli Erzurum kongresi ya da daha ulusal ve geniş çaplı sonuçları olan Sivas Kongresi yoluyla Atatürk milli direniş hareketini ayağa kaldırmayı başarmış ve bu hareketin lideri olmuştur. Erzurum’da doğu illeri için kurulan müdafa cemiyetleri, Sivas’da “Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında birleştirilmiş ve böylece ulusal direniş tek çatı altında örgütlenmeye başlanmıştır. Doğu illeri da dahil hiçbir toprak parçasında yabancı işgaline ve azınlıkların hak taleplerine izin verilmeyeceği açıklanmıştır. Ayrıca kongreler sonucunda İstanbul Hükümeti saf dışı bırakılmış ve oluşturulan Heyet-i Temsiliye’nin başına Atatürk seçilmiştir. Ulusal bir ordu oluşturma yerine ilk adım olan “Kuva-yı Milliye” oluşturulup direniş hareketleri örgütlenecek, bu yolla da direnişe ordu

⁸⁹ Yerasimos, s.1183

⁹⁰ a.g.e., s.1206

karıştırılmadığı için işgallere zemin oluşturulmayacaktır. Ayrıca bu kongrede, yapılan mandacılık tartışmalarına son nokta koyulmuş ve “Amerikan Mandası” istekleri reddedilmiştir.⁹¹

Kongrelerin başarısı ve ülke çapında oluşturulan direniş ağı, müttefikleri iyice telaşlandırdı ve fiilen işgal altında olan İstanbul resmeden de işgal edildi. Bu gelişmeler sonunda Atatürk, Ankara’da kendi yürütme organı olan bir meclis kurulmasını istedi ve 23 Nisan 1920’de “Büyük Millet Meclisi” (daha sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi" olacak) toplandı. Bu meclisin başkanlığına Atatürk seçildi. Sevr Antlaşması’nı imzalayarak İstanbul’un iyice gözden düşmesi, Ankara’nın Sovyet Rusya ile anlaşması gibi unsurlar Ankara Hükümeti’nin elini daha da güçlendirdi.⁹²

3. c. Büyük Millet Meclisi ve Meclis İçi Gruplaşmalar:

Yeni kurulan meclis hiç de homojen bir yapıya sahip değildi. Denebilir ki düşman işgalinin sona ermesi dışında meclisi oluşturan mebusların birbiriyle ortak noktaları çok zayıftı. Atatürk, meclis çalışmalarını denetimi altına alıp hızlandırmak için Müdafai Hukuk Grubu’nu kurdu. Bu gurup meclis tarihinde 1. Grup olarak anılır. Bu gurubun karşısında eski İttihatçılar, Padişah ve Hilafet yanlısı İslamcılar bulunmaktaydı. Onlara göre milli mücadele Padişah’ı ve Hilafe’ti kurtarmak için yapılmaktaydı. Ortak noktaları “Atatürk’ün tek adam olmasını istememek” olan bu grup, mecliste 2. Grup olarak anıldı ve muhalefette kaldı. Ortada henüz Cumhuriyet’in ilanı hakkında herhangi bir görüş ya da fikrin olmadığını söylemeye gerek yoktur!⁹³

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra barış görüşmelerine İstanbul Hükümeti’nin de çağırılması ve Anadolu Hareketi’nin siyasi anlamda görmezden gelinmesi Atatürk’ün 1922’de saltanatı kaldırmasına vesile olmuştur. Saltanat kaldırılınca, meclisten 1920 yılında geçirilmiş olan Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda düzeltme yapılarak Saltanat’ın geri gelemeyeceği eklenmiştir. Bundan sonra Atatürk meclisi yeni seçimler yapılmak

⁹¹ Akşin, s.75-84

⁹² Ahmad, s. 66

⁹³ Zürcher, s. 232

üzere feshetmiştir. Yeni seçimlerden sonra Müdafa-i Hukuk Gurubu, Halk Fırkasına dönüştü ve Atatürk lider olarak seçildi.

4. 1923-1945 Tek Parti Dönemi Siyasal Gelişmeler:

Lozan Konferansı'nda İngilizlerin, "mücadeleyi parçalama" ve "Sultan'ı söz sahibi yapma" çabaları sonucunda Ankara Hükümeti'nin yanında İstanbul Hükümeti'ni de görüşmelere çağırılması Atatürk'ü zaten amaçladığı bir planı öncelemesine vesile olmuştur. Saltanat kaldırıldıktan bir süre sonra 29 Ekim 1923'de Cumhuriyet ilan edilmiştir.⁹⁴

Cumhuriyet'in ilanı yeni rejimin belirsiz geleceği hakkındaki spekülasyonlara son verirken aynı zamanda yeni bir tartışmayı doğurdu. Mustafa Kemal'e muhalif olan isimler, bu kararın yeterince tartışılıp karara varılmadan alınmasına tepki gösterdiler. Bu isimler arasında Hüseyin Rauf, Ali Fuat (Cebesoy), Adnan (Adıvar), Refet (Bele), Kazım (Karabekir) gibi İttihatçı gelenekten gelen ve bağımsızlık hareketinde önemli roller üstlenmiş olanlar da vardı. Onlara göre rejimin adı değil içeriğinin demokratik ya da totaliter olması önemliydi. Bu grup Mustafa Kemal'in tek adam diktasına gitmesinden endişe etmekteydi.⁹⁵

Cumhuriyet'in ilanından sonra bile Meclis homojen bir yapıda olmamıştır. İçinde askeri, sivil ve dini gruplar çeşitli iktidar kaygıları içinde, birçok politik manevra yapmaktadır. Doğal olarak bu manevraların önüne geçmek için Mustafa Kemal bir dizi siyasal önlem almıştır.

Bu önlemlerden ilki Saltanat'ın kaldırılmasından sonra, ona en yakın güç odağı olan, Halifelik makamının kaldırılmasıdır. 1 Kasım da Meclis Başkanlığı'na Atatürk'e yakın bir isim olan Fethi Bey seçilince, Rauf Bey İstanbul basınına Cumhuriyet'in ilanının şeklini eleştiren bir konuşma yapmıştır. Dahası Rauf, Adnan (Adıvar), Refet Paşa bir heyet halinde Halifey'i makamında ziyaret etmişlerdir. Bu ziyaret İsmet Paşa tarafından

⁹⁴ Ahmad, s.67

⁹⁵ Zürcher, s. 243

Meclis nezlinde protesto edilmiştir.⁹⁶ “Türkiye Cumhuriyeti’nde Hilafet’in son dönemi, gerçekte Cumhuriyetçiler ile Cumhuriyete karşı bir seçenek gözü ile bakılan ve altından yeni bir saltanat rejimi doğması muhtemel Hilafet arasındaki açık çatışma olarak gelişti.”⁹⁷

Hilafet sorunu aslında bir rejim sorunuydu. Bu makam, Atatürk’e muhalefet edenlerin ve eski rejim yanlılarının sık sık kullandığı bir koz haline gelmeye başladı. Bu yüzden zaten bir süredir Atatürk’ün yaptığı nabız yoklamalarının sonucunda 3 Mart 1924 yılında hilafet kaldırıldı ve Halife Abdülmecit Efendi ve saltanat ailesinden gelen başlıca kişiler ülke dışına çıkarıldılar. Böylece rejimin en büyük rakibi tasfiye edilmiş, ülkede ciddi bir dini otorite ortadan kaldırılmış oldu.⁹⁸

Artık rejimin tek iktidar unsuru olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi kalmıştır. Bu meclisin içinde de egemen unsur Halk Fırkası’ydı. Fakat fırka içindeki yapılar homojen dağılmıyorlardı. Saltanat ve Hilafet’in kaldırılmasında görülen muhalefet 1924 Anayasası görüşülürken de sürmüştü. O dönemin meclisi henüz tek çizgili bir yapıda değildi. Zaten partinin aldığı birçok karar meclis tarafından reddedilebiliyordu. Siyasal çekişmelerin iyice ayyuka çıkmaya başlaması Atatürk’ü bu konuda bir önlem almaya itmiştir. Bu konuda atılan en büyük adım Atatürk’ün 19 Aralık 1924’de mecliste bir yasa çıkararak vekillerini, siyaset ve ordu arasında bir tercihe zorlamasıdır. Bu sayede Kemalist milletvekilleri ordu bünyesine geçmişler, muhalif isimler de ordudan istifa etmişlerdir. Böylece ordudan gelebilecek bir saldırı önlendiği gibi, ordu ve siyaset ayrışması da sağlanmış oldu. Aynı zamanda muhalif isimler ön saflara geçerek kendilerini daha net göstermeye başladılar.⁹⁹

⁹⁶ Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950), **Türkiye Tarihi: 4. Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Sina Akşin (Der), 7. Basım, Cem Yayınevi 2002, s. 135

⁹⁷ Koçak, s. 135

⁹⁸ a.g.e., s.136

⁹⁹ Ahmad, s. 74 ; Koçak, s. 138-141

4.a. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Deneyimi:

Parti içinde artan muhalefet sonucunda bir kısım Milletvekili, demokratik tartışmaların gerçekleşmemesi ve parti içi muhalefetin sesinin kısılmak istenmesi gibi konuları bahane edip istifa etti. Cumhuriyet Halk Fırkası bu durumda çeşitli önlemler alarak parti içi disiplini sağlamaya çalıştı. Ortak kararlara uyma zorunluluğu, Güneydoğulu milletvekilleri ile yapılan özel antlaşmalar ve parti sözcülüğüne Fethi Bey gibi daha uzlaştırmacı birinin getirilmesi bu önlemler arasında sayılabilir.¹⁰⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde kuruldu. Kurucuları arasında Ali Fuat Paşa, Sabih (Sağiroğlu) Bey, Kazım Paşa, Adnan Bey, Rauf Bey, İsmail Canbulat Bey vardı. Partinin yönetim kurulu başkanlığına Kazım Paşa, İkinci başkanlığına ise Rauf Bey ile Adnan Bey getirildi. Ali Fuat Paşa ise genel sekreter oldu.¹⁰¹

Parti programının birinci maddesinde “Türkiye Cumhuriyeti halkın egemenliğine dayalı bir devlettir.” denmektedir. İkinci madde ise partinin liberalizme ve halkın egemenliğine (parantez içinde “demokrasi” deniyordu) bağlı olduğu belirtiliyordu. Ayrıca partinin dini düşüncelere ve inançlara da saygılı olduğu vurgulanmaktadır. Programda önerilen çeşitli yaklaşımlardan biri de seçim sisteminin değiştirilerek tek dereceli seçimin getirilmesidir.¹⁰²

Atatürk bu girişimi kendi iktidarına bir karşı çıkış olarak görmektedir. Zira henüz Cumhuriyet yeni kurulmuştur ve doğru düzgün hiçbir ekonomik adım atılmamıştır. Ayrıca Atatürk’ün yapmayı düşündüğü üstyapısal devrimler için ciddi bir otorite ihtiyacı duyulduğu sırada, ortaya karşıt fikirli bir muhalefet partisi çıkması her şeyi olumsuz etkileyecektir. Çünkü siyasal iktidarı ayakta tutan şey henüz halk değil, askeri

¹⁰⁰ Zürcher, s.246

¹⁰¹ Koçak, s.140

¹⁰² Ahmad, s. 74

güçtür. Popülist yaklaşımlara karşı gelip halkın tepkisine maruz kalmak Halk Fırkası için göğüslenemeyecek bir durumdur.¹⁰³

Sertlik yanlılarının elini güçlendiren ve muhalefeti tasfiye etmeyi sağlayan bahaneler, 1925 yılında “Şeyh Said İsyanı”nın çıkmasıyla hükümetin eline geçmiştir. Feti Bey görevden alınarak yerini daha radikal tutumları olan İsmet Paşa getirildi. İsyan kısa zamanda ülkenin Güneydoğusu'nda yayılmaya başlayınca olağanüstü tedbirlerin uylulanması için “Takrir-i Sükun” yasası çıkarıldı. Sıkı yönetim uygulamalarını kurulan İstiklal Mahkemeleri takibetti. Halk Fırkası bu isyanı bahane edip Terakkiperver Fırkayı kapattı. Bunun yanında bütün muhalif basın susturuldu.

Bu dönemde iktidardan uzaklaştırılan muhalefete son noktayı "İzmir Suikastı" olayı koydu. Siyasal muhalefet artık tamamen susturulmuştu. Eski ittihatçılardan oluşan ve Kurtuluş Savaşı'nda aktif rol alan Terakkiperver Fırka ileri gelenleri siyasi itibarları zedelenmiş bir şekilde ortada kalmışlardı. Bu sırada Atatürk'ün yurt gezisinin İzmir ayağında ona karşı bir suikast tertibi ortaya çıkarıldı ve bu tertip durduruldu. Zanlıların yakalanmasının yanında bütün eski İttihatçılar, suikastle ilişkilendirilerek tutuklandı. Böylece muhalefet bir daha ayağa kalkamayacak şekilde bastırılmış oldu.¹⁰⁴

“Türkiye Cumhuriyeti, ‘Takrir-i Sükun Kanunu’ ile girdiği süreci, ‘İzmir Suikastı’ davası ile tamamladı: Bu tarihten itibaren ülke içinde açık bir muhalefet kalmadı... ‘Tek Parti Cumhuriyeti’ kurulmuş oldu.”¹⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk, artık siyasal anlamda kesinlikle sağladığı iktidarını, üstyapısal nitelikteki modern devrimleri gerçekleştirmek için kullandı.

4.b. Serbest Fırka Deneyimi :

1929 yılında “Büyük Buhran” tüm dünyayı olduğu gibi ülkemizi de etkilerken aynı zamanda Lozan'da kabul ettiğimiz Osmanlı dış borçlarını da ödeneğe başlamıştık.

¹⁰³ Zürcher, s.246; Ahmad, s.75

¹⁰⁴ Zürkher, s.253-255

¹⁰⁵ Koçak, s. 145

Üstelik İzmir İktisat Kongresi ile başlayan ekonomide liberalizm ve özel teşebbüse dayalı kalkınma planları tüm uğraşlara rağmen istenen sonuçları vermemekteydi. Kalkınma hızı nüfus artışının gerisinde kalmış, sanayi yatırımları beklendiği gibi gelişemediği gibi hala az gelişmiş tarım ülkesi görünümünden kurtulamamıştık.

Bütün bu ekonomik sorunlara ek olarak, hızla süren üstyapısal devrimler devam etmekteydi. Bu devrimlerin toplumsal talepten uzak ve hatta toplumun önemli bir kısmının direnişlerine rağmen ilerlediğini açıklamaya gerek yoktur.

Hal böyleyken toplumun hoşnutsuzluğunu belirli bir yöne kanalize edip yasal yollarla belirginleştirmek, uzun zamandır tek parti iktidarının verdiği kolaycılık ile siyaset yapan CHP'nin üzerindeki rehaveti almak ve başbakanlığı süresince Cumhurbaşkanı'nın kuklası gibi değil de, kendi oluşturduğu güç ilişkileriyle hareket eden İsmet Paşa'yı denetlemek gibi sebeplerle Atatürk bir muhalefet partisi kurmayı amaçlamıştır.¹⁰⁶

Kurulacak bu yeni partinin, dar bir alanda muhalefet yapacağı, parti kurma çalışmalarının Atatürk'e yakın ama ekonomik anlamda İsmet Paşa'ya göre daha liberal olan Fethi Bey'e verilmesinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁷ Nitekim 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Bey, Atatürk'ün de onay verdiği bir ekiple Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu. Partinin kurucuları arasında Tahsin (Uzer) Bey, Mehmet Emin (Yurdakul) Bey, Nakiyettin (Yücekök) Bey, Süreyya (İlmen) Paşa, Ahmet (Ağaoğlu) Bey vardı. Genel Başkan Fethi Bey, Genel Sekreter ise Nuri (Conker) Bey oldular. Onların dışında Atatürk'ün de teşvikiyle 15 Halk Partisi milletvekili bu yeni partiye katıldı. Üyeler arasında siyasal olarak Atatürk'e yakın ama ekonomik anlamda İsmet Paşa yönetimine tepkili kişilerin olması dikkat çekicidir.¹⁰⁸

“Serbest Cumhuriyet Fırkası, bir program ile ‘Serbest Cumhuriyet Fırkasının Yasası’ adı altında bir nizamname kabul etti. Parti ekonomik alanda liberalizmi savunuyordu. Vergilerin indirilmesi, bayındırlık hizmetleri ve demir yolları gibi yatırımların büyük

¹⁰⁶ Zürcher, s.260

¹⁰⁷ a.g.e., s. 260

¹⁰⁸ Koçak, s.148

ölçüde tek bir nesle yüklenmemesini, yabancı sermayenin kabul edilmesini, özel girişimin esas tutulmasını, tekellerin kaldırılmasını, bürokrasinin azaltılmasını, tek dereceli seçim ile kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınmasını istiyor; vicdan, fikir ve çalışma özgürlüğünün sağlanmasını istiyor, yürütme organının denetlenmesi gerektiğini vurguluyor, halkın yönetime katılmasını ve yöneticilerini denetleyebilmesini talep ediyordu.”¹⁰⁹

Görüldüğü gibi partinin en büyük özelliği o zaman kadar tek elden, totaliter bir yöntemle idare edilen ülkenin başta ekonomi alanında olmak üzere birçok alanda liberalleşmesini ve keyfiyetten uzak, denetime açık hale gelmesini savunmasıdır. Parti bu özelliğiyle o zamana kadar temsil edilememiş, sistemden muzdarip ama sesini çıkartamayan kitlelerin sözcüsü haline geldi. Gerek gerici unsurlar gerek Atatürk muhalifleri gerekse yeni düzende beklediği hiçbir şeyi bulamamış halk yığınları bu yeni partiye beklenenin ötesinde ilgi gösterdiler.

Serbest Fırka'nın kitleler arasında hızla ilgi görmesi ve amacının sadece muhalefet değil iktidarın alternatifi olabilmek olduğunu ilan etmesi, Atatürk'ün o zamana kadar tarafsız olan tutumunu değiştirmeye itmiştir. Yerel seçimlerde elde edilen başarılar (Sadece Samsun Belediyesi'nin kazanılmış olmasına rağmen seçimlere hile karıştırıldığı iddiası kuvvetlidir.) Atatürk'ün, kendisinin Halk Fırkası Genel Başkan'ı olduğunu açıkça dile getirmesine neden olmuştur. Atatürk'ün desteğinin çekilmesi ve rakip tarafta olduğunu açıklaması, Fethi Bey ve arkadaşlarının tedirgin olmasına neden olmuştur. 17 Kasım'da, yani parti kurulduktan üç buçuk ay sonra, yöneticilerinin isteği doğrultusunda kapatılmıştır.¹¹⁰ Zaten bir ay sonra çıkan “Menemen Olayları” bu partinin varlığı ile ilişkilendirilmiş, kamu oyuna "kapatılarak doğru işler yapıldığı" mesajı verilmiştir.

Bu durum Türkiye siyasal hayatının ne derece olgunlaşmamış olduğunun da bir göstergesidir. Esneklik ve alternatiften yoksun siyasal iktidar yıllarca farklı fikirleri bastırılmış ve ülkenin kaderinin sadece kendi elleri tarafından çizilmesine neden olmuştur. Muhalif kanaat önderleri, fikirlerini açıklamak için farklı platformlar

¹⁰⁹ Koçak, s. 148

¹¹⁰ a.g.e., s. 149

bulamamanın yanında halk da sadece yönetilmesi ve devletin yaşatılması için kendisine biçilen rolü oynayan kitleler yığını olarak görülmüştür.

4.c. Totaliter Yönetim ve Parti-Devlet Birlikteliği:

Son olarak Serbest Fırka deneyiminin de gösterdiği gibi ülke yönetiminde herhangi bir muhalefet hareketi mutsuz çoğunluğun desteğini kolaylıkla kazanabilmektedir. Bu tarihten sonra Demokrat Parti'nin kuruluş dönemine kadar bir daha çok partili demokrasi denemesi olmadı. Sadece meclis içinde 1931 seçimlerinde 30, 1935 seçimlerinde de 16 sandalyelik bağımsızlar kontenjanı oluşturularak, farklı seslere cılız da olsa bir alan sağlandı.¹¹¹ Bu tarihten sonra gerek siyasal alanda gerek toplumsal alanda muhalif sesler ve örgütler bastırılıp denetim altına alınmıştır.

Kapatılan bazı kurumlar denetim mekanizmasının boyutlarını gösterir niteliktedir: Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) tarafından kurulan Türk Ocakları ülkede ulusal, pozitivist, laik alanda faaliyetler veriyor; sergiler, kurslar, paneller düzenliyordu. 1931'de kapatılan Türk Ocakları yerine 1932'de, aynı işleve sahip ama taşrada ve köylerde daha teşkilatlı ve de doğrudan Halk Partisi İl Teşkilatları tarafından denetlenen Halkevleri ve köye yönelik olan Halkodaları kuruldu. 1924'te kurulan ve 1935'teki olağanüstü kongrede kendi kendini fesheden Türk Kadınlar Birliği, ülkedeki kadınların gelişimi için çabalar sarf etmekteydi. Kapanış mazereti ise kadınlara seçme seçilme haklarının tanınması doğal olarak örgütün misyonunun bitmesiydi. Bir diğer örgüt ise Jön Türk hareketinden beri muhalefette etkili olan Türk Mason Locaları'nın kapanması oldu.¹¹²

Basın alanında zaten muhalif ve sosyalist yayınlar durdurulmuştu. Ama Atatürk ve Fethi Bey'in yakın arkadaşı solcu Arif (Oruç) Bey'in muhalif gazetesi "Yarın" ciddi bir muhalefet unsuruydu. Hatta Serbest Fırka politikalarının oluşmasında fikirsel katkısı olduğu düşünülen İsmet Paşa aleyhtarı bu gazete 1931'de kapatıldı. 1933'de İstanbul'da ilk adı Darülfünun olan İstanbul Üniversitesi içinde bir yenilenmeye gidilip akademik

¹¹¹ Zürcher, s. 262

¹¹² a.g.e., s. 262

kadronun 3/2'si emekliye sevk edildi ve yerine hükümete yakın isimler yerleştirildi. 100'e yakın hocanın tasfiyesi tarihimizin her aşamasında görülen akademik temizliklerin ilkidir.¹¹³

Cumhuriyet Halk Partisi'nin dördüncü kurultayı parti-devlet bütünleşmesinin açık bir örneğidir. Bu dönemde Genel Sekreter olan Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti'nin parti devlet olduğunu açıklamıştır. Cemil Koçak'tan yapılan aşağıdaki uzun alıntı, parti ve devletin iç içe geçişinin ne boyutlarda olduğunu anlamamıza yardım eder:

“...Yeni kabul edilen parti programında ise bir öncekinin aksine tek dereceli değil de artık iki dereceli seçim sistemi savunuluyordu... Yeni tüzük ile de bir genel başkanlık kurulu oluşturuldu. Kurul, Parti Genel Başkanı, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreter'den oluşuyordu ve partinin en yüksek karar organıydı. Kurul diğer yandan, partinin millet vekili adaylarını saptama yetkisine de sahipti. Değişmez Genel Başkan, Genel Başkan Vekili'ni kendisi atamak ve Genel Sekreteri de Genel Yönetim Kurulu üyeleri içinden bizzat seçme hakkına sahip olduğuna göre, partinin en yüksek karar organı, bizzat Değişmez Genel Başkan'ın görüşleri doğrultusunda oluşmuş oluyordu. Yeni parti tüzüğü, partinin devlet organları ile de yakından ilişki içine girmesini öngörmekteydi. Tüzük, parti kongrelerine en yüksek mülki idare amirinin de katılabilmesini ve bu kişilerin kongrelerde açıklamalarda bulunabilmesini öngörüyordu. Parti, parti örgütü ve devlet örgütünü, birbirini tamamlayan bir örgüt olarak kabul ediyordu. Parti örgütünde ilişkiler il düzeyinde, il başkanları ile valiler arasında kurulacaktı. Gerektiğinde de Genel Yönetim Kurulu kararı ve Başbakanlık Divanı'nın onayı ile partinin il başkanları tayin edilecekti.”¹¹⁴

15 Haziran 1936'da ise Genel Sekreter Recep Peker görevden alındı ve 18 Haziran da CHP Genel Başkan Vekili İsmet İnönü tarafından yayımlanan bir genelge ile parti ve

¹¹³ a.g.e., s. 263

¹¹⁴ Koçak, s.156

devlet birleştigi açıklandı. Artık İç İşleri bakanı aynı zamanda partinin Genel Sekreteri de olacaktı ve ayrıca illerdeki valiler aynı zamanda CHP İl Başkanları da olacaklardı.¹¹⁵

4.d. Türkiye’de Modernist Bir İdeoloji Olarak Kemalizm:

Kemalizm, kendinden menkul bir süreç değil, uzun süren bir tarihi hesaplaşmanın en olgun ve bütünsel hali gibi algılanmalıdır. Bu anlamda Mustafa Kemal Atatürk; 3.Selim zamanında amaçlanan, 2. Mahmut döneminde ilk adımları atılan Batılılaşma çabalarının, “Genç Osmanlılar”, “Genç Türkler”, “İttihat ve Terakki” gibi süreçlerden geçerek geldiği son noktada durmaktadır.

Kemalizm ya da “Atatürk İlke ve İnkılapları”, modern Türkiye’nin üstüne kurulduğu temel değerler, bir anlamda resmi ideolojinin kaynağını oluşturan değerler, olmuşlardır. Bu anlamda Atatürk’ü ve ilkelerini anlamak, Modern Türkiye tarihinin yönünü anlamak demektir.

“Atatürk devrimlerinin birinci niteliği ‘devletçi-seçkinci’ bir grup tarafından geniş halk kitlelerine tepeden inme bir biçimde uygulanmış olmalarıdır. Bu devletçi-seçkinci grup Osmanlı geleneğinin bir ürünüydü ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında ortada görülen tek toplumsal ve siyasal güçtü. Devrimlerin ikinci niteliği, Batı tipi bir toplum yaratmaya yönelmiş olmalarıydı. Bir başka deyişle, bu devrimler Batıda görülen toplum modellerinden esinlenerek ortaya konulmuştu. Üçüncü bir nitelikleri hepsinin aynı anda topluma uygulanmış olmamasıydı. Kemalist eylem, zaman içinde geliştikçe her bir eylem biçimlenmiş ve ortaya konulmuştu. Dördüncü bir nitelik, bütün devrimlerin temelinde, ana kavram olarak kuramsal açıdan ‘halk egemenliği’ ilkesinin yatmasıydı.”¹¹⁶

Kemalizm, uluslar arası bir doktrin ya da Cumhuriyet’in ilanından önce üstüne düşünülen kavramlar değildi. Kemalizm, geri kalmış Türkiye Cumhuriyeti’nin, Mustafa

¹¹⁵ Koçak, s. 156

¹¹⁶ Kongar, s. 133

Kemal'in vizyonu ışığında hızlıca modernleşmesini ve Batılılaşmasını sağlamak için ortaya atılan pragmatist ilkelerdi. "Mustafa Kemal Atatürk, toplumdaki ekonomik değişimler sonucunda ortaya çıkmış olan bir toplumsal grubun, ya da sınıfın önderi değildi."¹¹⁷

Kemalizm'in bir ideoloji olarak biçimlenmesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1931'deki üçüncü kurultayında tamamlandı. Laiklik, Devletçilik ve Devrimcilik ilkeleri, Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk ve Halkçılık ilkelerine eklenmişti. Bu altı ilke 'altı ok' olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin simgesi kabul edildi.

4.e. Kemalizm'in Altı Temel İlkesi:

Ulusçuluk:

Osmanlı egemenliğine son veren Atatürk, yeni bir ideoloji arayışı içine girdiğinde, Ziya Gökalp'in Osmanlı'nın son dönemlerinde dile getirdiği "Ulusçuluk" fikrinden çok esinlenmiştir. Zira yeni Cumhuriyet ne Osmanlı aydınlarının gerçekçilikten uzak "Osmanlıcılık" fikirleriyle ilerleyebilir ne de Batılı kalıplara uymayan gerici bir İslami düşünce ile Türk Halkı devrimlere uyum gösterebilirdi. İdeoloji ihtiyacı, modern devlet kuramına da uygun şekilde, "ulusalci" bir yaklaşımla giderildi. Ulusa, "siyasal ve kültürel bir birikim" olarak yaklaşılmış, vatandaşlar Türk kimliği etrafında toplamış ve resmi ideoloji bu minvalde kurulmuştur.¹¹⁸ Bu alandaki çalışmaları daha sistemli bir hale getirip tutarlı bir ideoloji oluşturmak için çeşitli kurumlar kurulmuştur. Türk Dil Kurumu, Türkçeyi sadeleştirip, arı bir dil oluşturmak için uğraş vermiştir. 1935'te ortaya atılan "Güneş Dil Teorisi" bütün dillerin Orta Asya kökenli olduğunu ve bu diller içinde en orijinale yakın olanının Türkçe olduğunu savunur. Ayrıca 1931'de kurulan "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" (daha sonra Türk Tarih Kurumu adını alır) resmi tarihi yazma çalışmalarını üstlenmiş ve 1932 yılında "Türk Tarih Tezi"ni ortaya atmıştır. Bu teze göre Orta Asya da yaşayan Türkler çeşitli sebeplerle dünyanın birçok yanına savrulmuş ve medeniyetin belli başlı birçok uygarlığının kökenini oluşturmuşlardı. Bu

¹¹⁷ a.g.e., s. 133

¹¹⁸ Kongar, s. 146

tez eski Anadolu uygarlıklarının (Hititler, Sümerler vb.) Türklerden türediklerini savunarak hem Anadolu'nun, Türklüğünü vurguluyor hem de Türk Tarihi'ni zenginleştirmeye çalışıyordu.¹¹⁹

Bu gibi çabalarla hem İslam ve Osmanlı uygarlıklarından kopuşun altı doldurulmaya çalışılıyor, hem de Ulusçuluk adı altında Batılı modern değerler yerleştiriliyordu. Aşırı milliyetçilik Türk Gençlerine üstünlük duygusu kazandırdığı için güçlü bir ulusal kimlik vurgulanıyor, ulusal övünç sağlanıyordu.

Cumhuriyetçilik:

Yeni bir devlet kurulduktan ve önce Saltanat sonra da Hilafet tasfiye edildikten sonra, siyasal iktidar “Cumhuriyetçilik” ilkesiyle yeni egemen sınıf olan halka dayandırılmıştır. Böylece egemen gücün yapısı ve bu gücün kaynağının neresi olduğu açık ve net olarak belirlenmiştir. “Türkiye Cumhuriyeti’nde Hilafetin son dönemi, gerçekte Cumhuriyetçiler ile Cumhuriyet’e karşı bir seçenek gözü ile bakılan yeni bir Saltanat rejimi doğması muhtemel Hilafet arasındaki açık çatışma olarak gelişti.”¹²⁰ Saltanat'ın ve Hilafet'in kaldırılışı Cumhuriyet’e olan en büyük alternatifleri ortadan kaldırdı.

Halkçılık:

Halkçılık ilkesi kendi içinde iki boyutlu bir düşüncenin ürünü olarak görülebilir. İlk olarak yeni kurulan Cumhuriyet’te, Osmanlı’dan kalan toplumsal yapının izlerinin silindiğinin ve anayasal düzende herkesin eşit olduğunun göstergesidir. İkinci olarak ise henüz yeni kurulan bir ülkede ekonomik yapının temel niteliklerinin oturmadığı bir dönemde, oluşabilecek sınıfsal-sosyal farklılıkları en azından ilkesel olarak reddetmek ve bir eşitlik havası içinde, birlik izlenimi verilmek istenmesidir.¹²¹

¹¹⁹ Zürcher, s. 275-278

¹²⁰ Koçak, s. 135

¹²¹ Kongar, s.147

İstiklal Savaşı, emperyalizmin varlığını doğrudan doğruya tehlikeye soktuğu bürokrasi eşraf ve burjuva sınıflarının silahlı bir mücadeleyi örgütlemesi ve desteklemesi yoluyla kazanılmıştır. Türk burjuvazisi tarafından bu savaşın ideolojisi, her şeyden önce kendi hakkı olan, toprakların ve halkın üstündeki sömürgeciliğin, emperyalizm tarafından milli burjuvaziye ait olduğunun tanınmasıdır. Ülke kurtarıldıktan ve Lozan Antlaşması ile durumun resmiyet kazanmasından sonra bürokrasinin bu işi milli burjuvaziye devrettiği kabul edilebilir. Nitelim daha Lozan'da görüşmeler bitmemişken İzmir İktisat Kongresi toplamış ve alınan kararlar sözünü ettiğimiz minvalde gelişmiştir.¹²²

Kemalizm, bir anlamda devlet eliyle ulusal burjuvazi yaratma ve bunu güçlendirme çabasıdır. Bu burjuvazi kendi ayakları üstünde durana ve ülkenin lokomotif unsuru olana kadar halkçılık ilkesiyle ona bir kalkan oluşturulmuş ve ülkenin sınıfsal çelişkileri yapay bir şekilde maskelenmiştir.

Devletçilik:

Devletçilik, Atatürk ilkelerinin ekonomik temelini ve dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk dönem kalkınma biçiminin özünü anlatmaktadır. Bu ilke henüz kendi ayakları üstünde duramayacak olan tüccar, toprak ağası, sermaye sınıflarının devlet desteğiyle palazlanmasını ifade etmektedir. Ama son tahlilde amaçlanan Batı tipi liberal-kapitalist ekonomidir.

Burjuva demokratik devrimleri sürecini yaşamayan, Batı tarihinin izlediği yoldan gitmeyen Türkiye'de, burjuvazinin oluşumu, ancak hızlı bir şekilde kapitalist birikimin sağlanması ve bu aşamada devletin burjuvalara kol kanat germesi sayesinde gerçekleşebilirdi. Bu aşamada devlet başta "İş Bankası" ve "Sanayi ve Maadin Bankası" olmak üzere kurduğu bankalarla devlet hazinesini ve halkın vergileri sonucu oluşan birikimlerini bürokrasi ve burjuva dayanışmasıyla özel teşebbüslere aktarmıştır. Ayrıca belirli bir kesime tanıdığı tekeller, anonim şirket ortaklıkları, imtiyazlar gibi yollarla özel teşebbüse sermaye birikimi sağlaması aşamasında kolaylıklar gösterilmiştir.

¹²² Yerasimos, s. 1250

Görülüyor ki devlet servetin dağıtımında önemli bir rol üstlenmiş ve üst düzey bürokrasiyle ilişkisi olan herkes, ellerinde sermayeleri olmasa bile bu ilişkileri sayesinde yüksek menfaatler elde etmişlerdir.¹²³

Ekonomi bölümünde değindiğimiz gibi ilk dönem liberalizmin başarılı olamaması yani burjuvaların bütün kayırılmaya rağmen ekonominin yükünü kendi üstlerine alamamaları sonucu, devlet bu ekonomiye doğrudan yatırımlar yoluyla girmiştir. Böylece halk üstünde alım gücü sağlanıp talep oluşturulmuş, ayrıca sermayenin yapamayacağı üretimler gerçekleştirilmiştir.

Laiklik:

Dinle hesaplaşma ve siyasal otoriteden dinin dışlanması süreci bu ilkeyle çok kısa bir zamanda Cumhuriyet'in temel niteliği haline getirildi. Aslında tepeden inme ve seçkinci bir yaklaşımla olmakla beraber yeni Cumhuriyet'in temel niteliği Osmanlı da ciddi sorunlara neden olmuş dini yapının etkinliğini kırma gerekliliğinden doğmuştur.

Laikliğin temel unsurları, İslami değerlerin, devletin ve sosyal hayatın işleyişi içindeki yapısını ortadan kaldırmak ve yerine Batılı anlamda muadillerini koymaktır. 1922-1924 yılları arasında Saltanat'ın ve Hilafet'in kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, yeni anayasanın kabulü gibi ilkeler bu uğurda atılan adımlardır. İsviçre Medeni Yasası'nın ve İtalyan Ceza Kanunu'nun kabulü Şeriat'ın alanını daraltmıştır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu eğitim ve öğretimde laikleşmeyi sağlamış ve dinin izini silmiştir. Din işleri "Diyamet İşleri Reisliği" ne verilerek Başbakanlık tarafından denetim altına alınmıştır. Bunun dışında kılık-kıyafet alanında ve sosyal hayatta yapılan bütün yenilikler, ülkenin simgesel olarak da İslam tahakkümünden çıkmasını sağlamıştır.¹²⁴

¹²³ Yerasimos, s. 1236-1266

¹²⁴ Zürcher, s. 272

Devrimcilik:

Devrimcilik diğer beş ilkenin korunması ve toplumda yer etmesi için mücadele etmeyi öngören bir ilkeydi. Bağımsızlıktan sonra kurulan yeni düzen, ayakta kalmak ve toplum tarafından benimsenmek için yoğun bir çaba gerektirmekteydi. Devrimcilik ilkesi Atatürk ilke ve inkılaplarının toplumda yer etmesi ve sürekliliği çabalarının ilkeleştirilmesidir.

“Atatürk ihtilalleri, üst yapı araçları kullanılarak, bir toplumda altyapısal değişimler yaratma yönteminin en güzel örneğidir. Bir başka deyişle, Atatürk, elindeki siyasal gücü, yani devlet gücünü kullanarak yeni bir toplumsal ve ekonomik yapı biçimlendirmiştir.”¹²⁵ Bununla beraber Atatürk’ün ve Osmanlı bürokrasisinden gelme arkadaşlarının kendi devletleri için uygulamaya çalıştıkları bu ilkeler Batılı devletlerin yaşadıkları süreçlerden geçerek değil, Cumhuriyet’in “devletçi-seçkinci” elitleri tarafından zorla dayatılarak özümsetilmek istenmiştir. Atatürk ve arkadaşları ne burjuva sınıftan gelirler ne de büsbütün halkın içinden kimselerdir. Hepsi Osmanlı bürokrasisinin üst düzey yöneticileridir.¹²⁶

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti, Batılı anlamda bir devlet biçiminin kopyalanmış hali olmakla beraber, sınıfsal hareketler sonucu ve tarihsel aşamalarla değil, elitist bir kesimin uzak görüşlülüğü sonucu, tepeden inme bir şekillendirme ile oluşmuştur.

5. 1945-1950 Arası Çok Partili Dönem:

II. Dünya Savaşı bitip de bu savaştan Mihver Devletler mağlup çıkınca ülke içinde siyasal durumu gözden geçirmek zorunlu olmuştur. Almanya ile ateşkes antlaşmasına dayalı denge siyaseti güden İsmet Paşa, 1943 yılından itibaren müttefik kuvvetlerin elinin kuvvetlenmesi ile siyaset alanında başka dengeleri de gözetir oldu. Savaştan sonra 1 Kasım 1945 meclis açılış konuşmasında İsmet Paşa, müttefiklerin galibiyeti sonucu bütün dünyada oluşan liberal-demokratik atmosferden bahsederek Türkiye’de de

¹²⁵ Kongar, 152

¹²⁶ a.g.e., s. 150-153

serbest seçimlerin olmasından ve bir muhalefet partisinin kurulması gerektiğinden bahsetti. Artık “Milli Şef” ünvanı resmen de kaldırılmış ve çeşitli liberal reformalara gidilmesi amaçlanmıştı.¹²⁷ Artık liberalleşme çabaları gözle görülür bir hal almaya başladı. Basına olan sansür kaldırıldı ve Tan, Vatan ve Tasviri Efkar gibi muhalif gazeteler yayın hayatına başladı.¹²⁸

İsmet Paşa'nın genel görüşü kurulacak bir muhalefet partisinin CHP içinden çıkması ve Cumhuriyet'e bağlı kadrolardan oluşmasıydı. Zaten bir muhalefet partisinin iktidara gelmesine ihtimal verilmiyor ama ülke içinde iktidara hız kazandıracak, küskün kesimlerin muhalefetini belli noktalara kanalize edecek bir muhalefet partisini gerekli görüyordu. Bu yolda CHP içindeki ilk kıpırdanmalar “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” görüşülürken yaşandı. Aralarında Menderes'in, de bulunduğu bir kısım milletvekili bu yasanın liberalizme ve mülkiyetin yasallığı ilkesine aykırı olduğunu savunsalar da antlaşma “oy birliği” ile meclisten geçti. İkinci büyük ayrışma ise bütçe görüşmeleri sırasında yaşandı. Yine Menderes'in görüş bildirdiği muhalifler ülkenin bu bütçeyle kalkınamayacağını söylüyorlardı. Bütçe itirazlara ve ret oylarına rağmen oy çokluğu ile kabul edildi.¹²⁹

Mecliste yaşanan tartışmalar ve fikir ayrılıkları, İsmet Paşa'nın da bir muhalefet partisi için yaptığı destekleyici açıklamalar süreci başlatan etkenler oldu. Bayar, Menderes, Köprülü ve Koraltan imzalı “Dörtlü Takrir” olarak bilinen bildiri meclise sunuldu. Bu bildiri ile bütün dünyanın demokrasi yolunda ilerlerken Türkiye'nin de bu akımlardan ayrı kalamayacağı vurgulanmıştır. Bu bildiri bir muhalefet partisi kurma girişiminden çok CHP içinde parti içi muhalefeti güçlendirme amacı taşımaktadır. Önerge, İnönü'nün de çabasıyla reddedildi. Bu reddin amacının muhalefet çalışmalarının parti içinde oluşmasını değil, yeni bir partiye doğru evrimleşmesini sağlamak olduğu tahmin edilebilir.¹³⁰

¹²⁷ Ahmad, s. 125

¹²⁸ Koçak, s. 174

¹²⁹ Koçak, s. 176

¹³⁰ Koçak, s. 177

15 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı da kabul edip ABD ve Sovyetler Birliği cephelerinde liberal kanatta olduğunu resmen ilan eden Türkiye de, siyasetin artık çok sesli olması gerekmektedir. Diğer yandan muhalif Tan ve Vatan gazetelerinde yazılar yazıp antidemokratik durumu protesto eden Menderes, Köprülü ve Fevzi Lütfü, Partinin sert önlemler almasına neden oldular. 21 Eylül de Menderes ve Köprülü Partiden ihraç edildiler. 28 Eylülde ise Bayar istifa etti. 27 Kasımda ise Koraltan Partiden çıkarıldı. 7 Ocak 1946 tarihinde ise Celal Bayar tarafından Demokrat Parti (DP) resmen kuruldu.¹³¹

Yeni parti her hangi bir tepkiyle karşılanmadı. Türk siyasal yaşamında bütün yenilikler tepeden inme olduğu gibi önceleri bu partinin “muvazaa” partisi (danışıklı parti) olduğu söylendi. Bu kanıyı yıkmak için Bayar ciddi çabalar göstermiştir. İsmet Paşa cephesinde ise Bayar'ın parti başkanı olması olumlu bir gelişmeydi. Zira Bayar, İttihatçı gelenekten gelen ve Kurtuluş Savaşı'nda İzmir çevresinde etkin rol oynamış biriydi. Kemalizm'e bağlıydı. Atatürk öldüğü dönemde Başbakanlık yaparken İsmet Paşa'nın yerine geçmesine ses çıkartmamış, ona karşı yapılacak operasyonlara sıcak bakmamıştı. Bayar'ın tek farkı ekonomik alanda İş Bankası politikalarına yakın, liberal görüşlü olmasıdır.¹³²

DP programı, CHP programından çok da farklı değildi. Kemalizm'in altı ilkesini benimsediklerini söylerken, bu ilkeleri dönemin yaşantısına uyduracaklarını ilan ettiler. Demokrasiyi savunacaklarını, bireysel hak ve özgürlükleri arttıracaklarını savundular. Halkçılığı önemsiyorlar ve siyasal inisiyatifin tepeden inme değil tabandan yukarı gelmesi gerektiğini ilan ediyorlardı. Ekonomide devletin elini en aza indireceklerdi.¹³³

1946-1950 yılları arası, Türk siyasal yaşamında dönüm noktası oldu. Çok partili demokratik yaşantı yolunda geri dönülemeyecek adımlar atıldı. CHP iki dereceli seçim sistemini değiştirip tek dereceli sisteme geçti. Basın yasası değiştirilip daha serbest hale getirildi. Üniversitelerde de demokratik bir ortam arttırıldı. Yapılan 1946 seçimlerinde

¹³¹ a.g.e., s.180

¹³² Ahmad, s. 127

¹³³ a.g.e., s. 128

CHP 390, DP 65, bağımsızlar ise 7 sandalye çıkardı. Seçim sistemi ve uygulama hakkında birçok spekülasyon yapılmasına rağmen 12 Temmuz 1947'de Cumhurbaşkanı İnönü ağırlığını demokrasiden yana koymuş, DP'ye sahip çıkmış ve tek partici eğilimleri durdurmuştur.¹³⁴

1946 seçimlerinden sonra DP seçmenin gözünde bir umut ışığı olmaya başlamıştır. Kurtuluş Savaşı'ndan kıtlık içinde çıkmış, sayısız ekonomik darboğaz ve II. Dünya Savaşı'nın zorluklarını yaşamış halk, bütün bunlarla CHP'yi özdeşleştirmiş ve DP adeta küçük adamın partisi oluvermiştir.

Ülkenin içinde bulunduğu iktisadi durum bütün çabalara rağmen iyi değildir. Hala sanayileşemeyen bir köylü toplumu olan Türkiye'nin küçük köylüsü yeterince toprak sahibi değildi. Köylerin çoğuna elektrik gidememişti. Devlet, Türk köylüsü için jandarma ve vergi memuru olarak kalmıştı. Sanayi gelişemediğinden işçi oranı 20 milyonluk nüfus içinde 330 bini aşmamıştı. 220 bin civarındaki memurun ise alım gücü oldukça düşmüştü.¹³⁵

Öte yandan ticaretle ve imtiyazlarla zenginleşen burjuvazi ve büyük toprak sahibi sınıflar kendilerini siyasette iyice hissettirmeye başlamışlardı. “Varlık Vergisi” ve “Toprak Reformu” gibi çabaların ve devletçi siyasetlerin bu burjuva sınıfını memnun edemediği açıktır.

Bütün bu durumlar CHP'yi liberal tavizler vermeye itti. “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 17. maddesi geri çekildi. DP'nin komünist propaganda yaptığı iddiasıyla saldırdığı “Köy Enstitüleri”nde reform yapıldı. Ekonomi alanında daha liberal bir politika izlemeye karar veren CHP, IMF ile ortaklıklara başladı. Para politikasında devalüasyonlara gitti. 1947 de DP istekleri göz önüne alınarak oldukça liberal “Türk Kalkınma Planı” hazırlandı. Bu planda serbest girişime, tarıma ve tarıma dayalı sanayiye, demiryolu yerine kara yollarına, petrol sanayisine yatırımlar yapılacaktı.¹³⁶

¹³⁴ a.g.e., s. 130

¹³⁵ Zürcher, s. 300-301

¹³⁶ a.g.e., s. 312-315

Görüldüğü gibi Türk siyaset yaşamında DP'ye atfedilen birçok politika aslında 1945-1950 arası CHP döneminde başlamıştır. Fakat bütün bu çabalara rağmen CHP iktidarını koruyamaz ve 1950 seçimlerini DP kazanır.

6. Demokrat Parti Yılları 1950-1960

1950 yılında iktidara, seçim sisteminin de yardımıyla, ezici bir çoğunlukla (DP 408, CHP 69) gelen DP sınıfsal olarak CHP'den farklı özellikler göstermekteydi. DP'liler ortalama olarak daha gençler. Üniversite mezunu olanlar daha az olmakla beraber, ticaret ve hukuk kökenli olanlar daha fazlaydı. CHP'de bolca olmasına rağmen bürokrat ya da asker kökenli hemen hemen hiç milletvekili yoktu.¹³⁷ İki parti arasındaki bu temel fark belkide siyasal politikaları belirleyen en önemli yapısal özellik olarak da görülebilir. Yapısal olarak DP, asker-sivil bürokrasiye daha yakın olan CHP'ye göre daha sivil ve burjuva nitelikler göstermektedir.

DP faaliyetlerinin ilk yıllarında, siyasal alanda, belki de en enteresan taraf derin bir CHP ve İnönü saplantısıdır. Denilebilir ki Demokratlar 1950 seçimlerinden önceki ve sonraki bütün siyasal çalışmalarını ve söylemlerini CHP'yi karalamak ve tasfiye etmek üzerine kurmuşlardır. Ekonomik anlamda başarılı denebilecek ilk üç yıla rağmen siyasal alandaki bu tavır, ayrı bir inceleme konusunu hak etmektedir.¹³⁸

DP içindeki CHP düşmanlığının dışa yansıyan önemli noktaları kendisini çeşitli kurumsal saldırılarla göstermiştir. 1951 yılının haziran ayında DP milletvekilleri Halkevlerinin kapatılması yönünde bir talebi meclise vermişlerdir. Cumhuriyet tarihi açısından büyük kazanım olan Halkevleri gençlerin yetişip aydınlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Sanatın birçok branşında ve folklor alanında gençlere yönelik faaliyetler yapan ve bu çalışmaların yaygınlaşmasını sağlayan bu önemli kurum, CHP'nin gençlik kolları olduğu gerekçesi ve bizzat Menderes'in "gerici" ve "faşist yuvası" yakıştırmaları eşliğinde 8 Ağustos 1951 yılında kapatılmıştır ve taşınmaz

¹³⁷ a.g.e., s. 321

¹³⁸ Sina Akşin, Siyasal Tarih (1950-1960), **Türkiye Tarihi: 4. Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Sina Akşin (Der), 7. Basım, Cem Yayınevi 2002, s. 215

malları hazine'ye devredilmiştir.¹³⁹ İktidarının Türk aydınlanma hareketine darbe niteliğindeki bir diğer etkinliği, CHP döneminde verilen tavizlerle zayıflatılmış Köy Enstütüleri'nin Şubat 1954 yılında klasik ilköğretim okullarına çevrilmesidir.¹⁴⁰

CHP'ye karşı hızını alamayan hükümet, Halkevlerinin kapatılmasından sonra bir darbe daha vurmak için 1952 yılında basına CHP'nin malvarlıklarına el konulacağını duyurmuştur. Tasarı meclise geldiğinde Menderes'in yaptığı konuşma CHP ye ve İnönü'ye olan tavrını açıklar niteliktedir. Söz alan Menderes :

“... Sevgili arkadaşlarım, bu kanun para pul almak değildir... Siz bir devri tasfiye etmektesiniz, bu devri tasfiye etmek mecburiyetindediniz. Bu vazife bize mevdudur, bunu kemali cesaretle yapacağız. Mallarımızı nasıl alacaklar, kimin malını alacaklar, o günlerin akşamı çoktan oldu, hatta yatsı namazı bile kılındı (bravo sesleri, alkışlar). Şimdi tekrar diyorum, para almıyorsunuz, bir devri kapatıyorsunuz! Halk Partisi'ne bir şey yapılamaz, İsmet Paşa'ya bir şey yapılamaz, çünkü o askerdir, kumandandır, ordudur, o sanki her şeydir. O, mistisizme dayanarak hala memleket içinde vatandaşlara tesir yapmak, vatandaşları korkutmak istiyor... Vuracağınız bir yumrukla işte bu korkuyu tuz buz edeceksiniz, arkadaşlar (alkışlar). Ne İsmet Paşa, ne onun iktidar partisi, ne de şu zümre... Hiçbir vehme ihtiyaç yoktur. Millet'in iradesini temsil eden sizler vuracağınız yumrukla bütün vehimleri toptan dağıtacak ve bir devri tasfiye edeceksiniz” demiştir.¹⁴¹

Menderes'in bu konuşması, CHP'yi ve Genel Başkan İnönü'yü, bir muhalefet hareketi olarak görmediğinin, silinip yok edilmesi gereken bir devrin kalıntısı olarak gördüğünün açık delilidir. Aslında bu tavır 1945-1950 arası İsmet İnönü'nün demokratikleşme çabaları hariç tutulursa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Cumhuriyet'e kadar ülke tarihimize görülen tepeden inmeci zihniyetin devamıdır. Sivil bir hareket olma ve

¹³⁹ Haydar Tunçkaya, **27 Mayıs 1960 Devrimi- Diktadan Demokrasiye**, Çağdaş Yayınları, 1. Baskı 1996, s. 57-60

¹⁴⁰ Akşin, s. 216

¹⁴¹ Tunçkaya, s. 66-68

demokratikleşme iddiasında bulunan DP'nin aslında bu vaatlerini hiçbir zaman yerine getirmediğini açıkça görüyoruz.

6.a. Demokrat Parti Dönemi Sosyal Politikaları:

İlk yılları ekonomik başarılarla, biraz da şansla, geçen Demokrat Parti, yatırımlarını öncelikli olarak tarıma ve tarım sanayisine vermiştir. Aynı dönemlerde patlak veren Kore Savaşı bir takım tarım hammaddelerinin (özellikle pamuk) fiyatını arttırdı. Havalar da olumlu seyredince tarım alanında oldukça karlı bir dönem yaşandı. Bu karlar ekonomiye olumlu anlamda yansımıştır. Toprak ıslahı çalışmasıyla ekili alanların iki katına çıkması, tarımda ciddi makineleşme çabaları, dönemin önemli ve olumlu ekonomik kazanımlarıdır. Sonradan ekonomiyi iflasa sürüklemekle beraber dış kredilerin tarım alanına kaydırılması bu gelişmelerin en önemli nedenidir.

1938-1945 arasında büyük kıtlıklar yaşamış Türkiye için, DP'nin ilk yılları, ciddi bir rahatlama değildi. Tarım girdileri ve reformları küçük çiftçiye değil de büyük üreticiye yararlıydı. Tarım alanında olumlu gelişmeler şehir yaşantısına da yansımıştır. Kentlerde küçük sanayicinin ve tüccarların karları, ücretlere oranla oldukça fazladır.

Yabancı sermayeye önem gösteren DP'nin beklediği gerçekleşmemiş ve yabancı sermaye girişi istendiği gibi olmamıştır. Dış borca yönelik kalkınma hareketi de ekonomik verilerin kötüleşmesi sonucu ve ithal ikameci ekonomi politikası nedeniyle yürümemiştir, cari açık büyümüş ve mali darboğaza düşülmüştür. Önceki bölümde tartıştığımız 1950-1960 arası ekonomik durum iflasın eşiğine gelince beraberinde ciddi siyasal bunalımlar da getirmiştir.

Plansız ekonomi "kalkınmasız bir büyüme" seyrederken, büyük üreticiye yarayan ve küçük üreticiyi zor duruma sokan tarım politikaları göç olgusunu doğurmuştur. 1950'lerden sonra görülen muazzam göç dalgaları, İstanbul'un nüfusunu senede %10 oranında arttırmaya başlamıştır. Fakat bu nüfus artışına rağmen insanları istihdam edecek sanayi işgücü talebi yetersiz kalmıştır. Bu durum kentte işsiz, lümpen bir

kesimin birikmesini, olanaklardan yoksun çarpık bir gecekondulaşmayı körüklemiştir.¹⁴²

6.b. Bozulan Ekonomi ve Demokrat Partinin Totaliterleşmesi:

Ekonomide kıt olanaklar ve haddinden fazla işi bir an önce yapma isteği belki de DP'nin bu alandaki en büyük açmazıydı. 1950-1953 arasında tarım gelirleri sayesinde hızlı kalkınan ekonomi, bu hızını koruyamadı. Zaten tarım gelirleri tarımda bir verim artışından çok ekili tarım alanının genişletilmesinden kaynaklıydı. 1955'de ise ciddi artan ticaret açığı kapatılamaz duruma geldi. Fakat hükümet buna rağmen yoğun oranda dış borç alarak kalkınmayı sürdürmeye çalıştı.¹⁴³

1956 yılında "Ulusal Koruma Kanunu" çıkarıldı. Savaş yıllarının kanunlarına benzeyen yeni uygulamada hükümet liberal söylemlerinden vazgeçti. Mal ve hizmetlerin dağılımı ile fiyatlarını hükümet belirlemeye başladı. Bu da karaborsayı arttırdı. Bu dönemde TL hızla değer kaybetmeye başladı. Popülist tarım politikaları büyük çiftçiyi zengin etti ama bu durum yatırıma dönüşmedi. Enflasyon hızla arttı. Sabit gelirlili memurlar, subaylar ve işçiler artık iyice zor duruma düştüler. Menderes 1960 yılında devrildiğinde ekonomi çökmüştü.¹⁴⁴

Ekonominin bozulması ve halkın birçok kesiminin hoşnutsuzluğu DP'yi siyasi anlamda daha fazla otoriterleştirmeye itmiştir. Bir anlamda Menderes'in ekonomik liberalleşme uğruna siyasal liberalleşmeyi feda ettiği söylenebilir. Başlangıçtaki seçim zaferleri Menderes'in kendine olan güvenini çok arttırmıştı. Önce kendi içinde bir temizlik hareketi başlatan DP, 1954 seçimlerinde Milletvekili kontenjanlarına Menderes'e yakın isimleri atadı. Bu parti içi muhalefeti alevlendirdi. Ekonomide aşırı devletçi yaklaşımları ve gazetecilere verilmeyen "İspat Hakkı" gibi demokratik hakları

¹⁴² Zürcher, s. 329

¹⁴³ a.g.e., 332

¹⁴⁴ Ahmad, s. 142

çığnemesi bir grup milletvekilini partiden kopardı. Büyük sermayenin de desteğini alan bu grup “Millet Partisi” adıyla yeni bir parti kurdu.¹⁴⁵

1954 yılında yeni bir memur yasası çıkarıldı ve bürokrasi içindeki CHP etkisini kırmak için 25 yıl çalışmış herkes emekli edildi. Bu özellikle yargı mensuplarını hedefleyen bir süreçti.¹⁴⁶

DP’liler muhalefete karşı sık sık şiddet eylemleri düzenlemekten geri kalmadılar. Gerek İnönü’nün gerek Genel Sekreter Kasım Gülek’in yurt gezileri sık sık Demokrat Partililer, derleme çeteler ya da yasal görevliler tarafından engellendi. Birçok CHP kongresi basıldı. Birçok şehre CHP ileri gelenleri alınmadılar. Haydar Tunçkaya’nın 27 Mayıs Darbesi’ne giden süreci ve DP politikalarını anlattığı kitabında (27 Mayıs 1960 Devrimi: Diktadan Demokrasiye) İsmet İnönü’nün hayati tehlikeler atlatmasına kadar ilerleyen siyasi şiddet olayları ayrıntısıyla anlatılmaktadır.

Muhalefetin sesini o zamanın en önemli propaganda aracı olan devlet radyolarında da kesmeye çalışan DP, 5545 sayılı kanunun 45. ve 48. maddelerini kaldırarak hükümet aleyhinde radyo propagandası yapmayı yasaklamıştır. Böylece muhalefetin sesi radyoda kesilmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca ünlü “Vatan Cephesi” yayınları her gün DP’ye katılan insanların (ki aralarında birçok sahte isim de vardır) listesini yayınlamaya başlamıştır.¹⁴⁸

Hızını alamayan Menderes, Osman Bölükbaşı’na oy veren Kırşehir İlini kaldırmış, İnönü’ye oy veren Malatya’yı da ikiye bölmüştür.¹⁴⁹ 29 Aralık 1953’de seçimlerde verilen tüm göz dağına rağmen DP’ye oy vermeyen Abana Kazası köy yapılmıştır.¹⁵⁰

27 Mayıs Darbesi’ne yaklaşan süreçte olaylar iyice kontrolden çıkmıştı. Hükümet tarafından ciddi engellemelere ve şiddet olaylarına maruz kalan muhalefet, hükümeti suçlamıştır. Hükümet ise muhalefeti elinde delil olmamasına rağmen darbe girişimleri

¹⁴⁵ Zürcher, s. 336

¹⁴⁶ Akşin, s.216

¹⁴⁷ Tunçkaya, s.137

¹⁴⁸ a.g.e., s. 141

¹⁴⁹ a.g.e., s.77

¹⁵⁰ a.g.e., s. 68

ile itham etmiştir. 12 Nisan 1960 günü DP muhalefeti açıkça darbe girişimiyle suçladı. 18 Nisan'da ise aşırı yetkileri olan tahkikat komisyonu kuruldu. Bu komisyon CHP'nin bütün siyasal faaliyetlerini askıya alacak yetkiye sahipti. İnönü, bu komisyona karşı çok sert açıklamalar yaptı. Bu açıklamaları yazan bütün gazeteler (Ulus, Demokrat İzmir gibi muhalif gazeteler) kapatıldı. Menderes, bu konuşmayı darbe girişimi saydı ve Tahkikat Komisyonu'nun yetkileri 27 Nisan 1960 yılında iyice genişletildi. Komisyon basını istediği gibi sansürleyip kapatmanın yanında, basın mensuplarına da hapis cezaları verebilmekteydi. Bu durumu mecliste protesto eden İnönü, 12 hafta oturumlara katılamama cezası almıştır.¹⁵¹

28 Nisan günü başlayan öğrenci gösterileri ortamı iyice alevlendirmiştir. Bu gösterileri şiddet girişimleriyle bastırmak isteyen hükümet, birçok öğrencinin yaralanmasına neden olmuştur. Birçok durumda polis yetersiz kalmış, ordu birlikleri desteğe gelmiştir. Kara Kuvvetleri Komutanı, hükümete erken seçim uyarısında bulunsa da, DP buna yanaşmamıştır. Böylece 27 Mayıs 1960 yılında "Milli Birlik Komitesi" adında genç subaylardan oluşan bir grup, yönetime el koymuştur.¹⁵²

7. 1960-1971 Arası Siyasal Gelişmeler

7.a. 27 Mayıs Askeri Darbesi ve Milli Birlik Komitesi

"27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk ve son başarılı askeri müdahaledir."¹⁵³ Daha sonra onar yıl arayla yapılacak olan askeri darbeler, 27 Mayıs'tan sonra kurumlaşan ve sağlam bir hiyerarşi oturtan "Silahlı Kuvvetler Birliği" desteğiyle "Yüksek Komuta Kademesi" tarafından yapılacaktır.¹⁵⁴

27 Mayıs hareketinin önemli unsurları bürokrasinin asker kanadı olmuştur. Bu kanat, DP döneminde iktidarın uygulamalarından en zararlı çıkan, ücretli memur kesim ve aydın sınıfın da desteğini almıştır. Bu harekete büyük sermayenin karşı olduğu

¹⁵¹ Akşin, s.222

¹⁵² Akşin, s.223

¹⁵³ Ahmad, s.147

¹⁵⁴ a.g.e., s. 147

söylenemez. Çünkü 27 Mayıs sonrası ekonomi politikasında yapılan köklü çözümlerle, ülkede 1960’larda görülen hızlı kalkınmanın temelleri de atılmıştır. Ayrıca oluşturulan yeni anayasa, aydınlar ve küçük burjuva radikaller tarafından olumlu karşılanmıştır.¹⁵⁵

Ordunun yönetime el koyması büyük kentlerde özellikle de Ankara ve İstanbul halkı arasında sevinçle karşılandı. Ülkenin geri kalanında ise bekleyiş hakimdi. Bu biraz da Menderes politikalarından nemalanan toprak ağaları ve bir ölçüde gerici yerel eşrafın taşrada daha hakim olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁶ Nitekim anayasanın oylanması sırasında kabul oylarının %60 gibi kritik bir oranda gerçekleşmesi de durumun bir göstergesidir.

27 Mayıs’ın sonradan Milli Birlik Komitesi (MBK) adı altında teşkilatlanan genç subayları kendi aralarında homojen bir yapıya sahip değildiler. İçlerinde liberallerden radikallere kadar farklı görüşlere sahip çeşitli gruplar vardı. Bu gruplar daha sonra kendi içlerinde çeşitli tasfiyelerde bulunacaklardır. Komitenin fikir birliğinde olduğu ve ülkenin siyasal ortamına dair düşündüğü temel şeyler ise DP döneminde başarısız iç ve dış siyasetlerin yanında; ordunun genel olarak eskiye oranla gözden düştüğü inancı ve astlar ile üstler arasındaki kuşak farklarıdır.

Osmanlı’nın son döneminde ve Milli Mücadele yıllarında uzun bir dönem savaşmak zorunda kalan bir ordu artık pasif bir durumda beklemekteydi. 1960’larda iktidarı ele geçiren subayların çoğu, askeri okullarda Atatürk’ün karizması kullanılarak yetiştirilmişlerdi ve onun ölümüyle ülkenin basiretsiz insanlar tarafından yönetildiğini düşünmekteydiler. Özellikle 1950’lerde yaşam standartları iyice düşmüştü. DP döneminde yönetimin, siyasiler ve büyük özel teşebbüslerin çıkarları için kullanıldığını görmekteydiler. Bu yüzden DP ve ona yakın sermayeye düşmandılar. Sabit maaşla yaşamak zorunda kalan küçük memurlar ciddi geçinme derdi içindeydiler. Alt düzey subaylar ile DP’nin kendi yanına çektiği generaller arasında yaşam kalitesi arasında bir uçurum vardı.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Server Tanilli, *Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz?*, SAY, 4. Baskı 1989, s. 58

¹⁵⁶ Zürkher, s. 351

¹⁵⁷ Ahmad, s. 148-149

Başlangıçta Menderes'in arası Paşalar ile iyiydi. Üst rütbedeki generallerin ve komuta kademesinin atamalarına karışarak onlara mavi boncuk dağıtılmış ve böylece ordunun kontrol altına alındığı düşünölmüştü. Fakat 1950'den sonra orduda görölen değişimler, astlar ve üstler arasında ayrışma yarattı. NATO standartlarına göre bir kısmı yurt dışında yetişen genç subaylar, 1. Dünya Savaşı doktrinlerine göre oluşan bir ordunun modernleşmesi gerektiğine inanıyorlar ve bu işin bu iktidarla ve bu komutanlarla olamayacağını görüyorlardı.¹⁵⁸

Yönetime el koyan yapı, yüzbaşı ve albay arası değişen rütbelerde subaylardan oluşmaktaydı. Darbe zamanı, bütün ordu üstünde söz sahibi olabilmek için bazı generaller de işin içine alındı. Özellikle ordu tarafından saygı duyulan Cemal Gürsel, planlayıcı değildi ama ortak kararla hareketin başına getirildi. MBK adı altında birleşen subaylar zamanla kendi içinde de tasfiyelerde bulunup aralarında Alparslan Türkeş gibi radikallerden oluşan 14 subayı ordudan ihraç ettiler. Türkeş'in başını çektiği radikaller sertlik yanlısıydı ve yönetimde kalıcı olmayı istemekteydiler.¹⁵⁹

MBK başarılı bir darbe yapmakla beraber hiçbir zaman ordunun tamamını temsil etmemiştir. Üst rütbeli subaylar zaman içinde alt kademedden gelecek keyfi hareketleri önlemek için "Silahlı Kuvvetler Birliği"ni kurmuşlardır. Bu birlik ordu hiyerarşisini sağlamlaştırmış ve 27 Mayıs sonrası politikalarda sivil siyasete her konuda yön vermeye kalkmıştır. Ordunun, başına buyruk darbe girişimlerinden korkulması gerekliliği Talat Aydemir'in başarısız iki darbe girişiminde de görölmektedir.¹⁶⁰

7.b. Milli Birlik Komitesinin Başlıca İcraatları:

MBK'nin darbeden sonra yaptığı ilk iş DP yöneticilerini "Yassıada"da kurulan ve "Yüksek Adalet Divanı" adı verilen mahkemelerde yargılamak oldu. 11 ay süren duruşmalarda 592 kişi sanık olarak yargılanmış, verilen birçok cezanın yanında Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan idam edilmiştir. Celal Bayar ise yaş haddinden dolayı idamdan kurtulmuştur. Zamanla sivil hayata geri döndükten sonra

¹⁵⁸ a.g.e., s. 150-151

¹⁵⁹ Zürcher, s. 354

¹⁶⁰ a.g.e., s. 355

İnönü hükümetince çıkan af yasası nedeniyle birçok eski DP'li serbest bırakılmıştır. Demirel'in AP hükümeti döneminde ise siyasi hakları geri verilmiştir.¹⁶¹

MBK'nin yaptığı iki önemli tasfiye hareketi bulunmaktadır. Bunlardan ilki kendi bünyesinde 3 Ağustos 1960 da yaptığı 5000 civarında subayın emekliye gönderilmesidir. Bu hareket hiyerarşi piramidini düzenleyip, orduyu gençleştirdiği gibi ordu içinde daha sonra sıkıntılar doğuran müdahaleci bir kuşağın güçlenmesini de sağlamıştır.¹⁶² Ordu içinde Türkes önderliğindeki müdahaleci kanadın zorlamasıyla üniversitelerde 142'ler olarak adlandırılan birçok aydın akademisyenin uzaklaştırılmasına rağmen bunlar daha sonra gösterdikleri tepkiler sonucunda görevlerine geri gelmişlerdir.

7.c. Kurucu Meclis ve Yeni Anayasa:

MBK ve Temsilciler Meclisi olarak iki bölümden oluşan kurucu meclis, genel oyla değil, askeri irade ile kurulmuştur. Fakat Temsilciler Meclisi oluşturulurken halkın geneline yayılmış sivil toplum örgütlerinden (barolar, basın, emekli subaylar, esnaf kuruluşları, sendikalar, sanayi odaları vb.) üyeler çoğunluğu kapsamak için özenle seçilmiştir. Fakat temsilde adalet çabalarına karşın DP'lilerin dışlanması ve CHP den üyelerin bulunması, halkın önemli bir bölümünün temsil edilememesi gibi bir durum doğurmuştur. Fakat ülke tarihinin gördüğü bütün darbelerde ve özellikle 12 Eylül'de kurulan benzer yapılara bakıldığında, 27 Mayıs'ın halkın genelini kapsamak isteği gözden kaçmamaktadır.¹⁶³

27 Mayıs 1961'de oluşturulan yeni anayasa, halk oylamasıyla da kabul edilince, 1960-1980 yılları arasında kullanılan ve birçok demokratik gelişmeyi beraberinde getiren Türkiye tarihinin en demokratik anayasası olmuştur.

¹⁶¹ Hikmet Özdemir, Siyasal Tarih (1960-1980), , **Türkiye Tarihi: 4. Çağdaş Türkiye 1908-1990**, Sina Akşin (Der), 7. Basım, Cem Yayınevi 2002, s. 234

¹⁶² Özdemir, s.235

¹⁶³ a.g.e., s. 238

1961 Anayasası kendinden önceki dönemlerde görülen sorunları gidermeye yönelik yaklaşımlar temel alınarak hazırlanmıştır. Bütün yapılan anayasalar gibi, 1961 Anayasası da kendinden önceki dönemlere gösterilen tepkinin ürünüdür. Tıpkı 1982 Anayasası 1961'dekine bir tepkiyse, 1961 Anayasası da 1924 Anayasası'na ve DP ile CHP iktidarlarında görülen tek parti totaliterliğine karşı bir başkaldırıdır.¹⁶⁴ Eski anayasada Millet Meclisi'nde çoğunluğa sahip parti rahatlıkla kendi totaliter yönetimini kurarken, yeni anayasada iki meclisli bir sistem benimsenmiştir. “Millet Meclisi her 4 yılda bir nispi temsil sistemine göre seçilen 450 üyeden, Senato ise doğrudan çoğunluk oyuyla seçilen ve üçte biri her iki yılda bir yenilenen 150 üyeden oluşuyordu. MBK'nin bütün üyeleri hayat boyu devam etmek üzere senatör oldular.”¹⁶⁵ Meclisin çıkardığı kanunların yürürlüğe girmeleri için Senato tarafından kabul edilmek zorunluluğu vardı. Yeni anayasa “Anayasa Mahkemesi” kurumunu getirerek, hükümetlerin çıkardıkları kanunların anayasaya uygunluğunu denetim altına almıştır.¹⁶⁶

Yeni anayasayla olumlu anlamda birçok yeniliğin temelleri atıldı. DP döneminde görülen ekonomide keyfiliğin önüne geçmek ve kalkınmaya istikrar kazandırmak için “Devlet Planlama Teşkilatı” kuruldu. Başta üniversiteler ve radyo olmak üzere çeşitli kamu kurumlarının özerklikleri sağlandı. Basının düşünce, ifade, yargılanma özgürlükleri güvence altına alındı. Haydar Tunçkaya'nın “27 Mayıs Devrimi” adlı kitabında detaylarıyla anlattığı gibi modern bir devlette bulunması gereken birçok demokratik hak ve özgürlüğün yanında birçok yeni ve önemli kurum 1961 Anayasası sayesinde ülkemizde de oluşturuldu. Yeni anayasa sayesinde 1960'lar ve 1970'ler Türk siyasal tarihinin belki de en renkli ve hareketli dönemidir desek yanlış söylemiş olmayız.

7.d. Askeri Vesayetin Kurumsallaşması:

Anayasa 111. maddesi ile Yüksek Komuta Kademesi'ne yürütmede bazı haklar vermiştir. İlgili maddeyle “ Kanunun gerekli gördüğü bakanlar, Genel Kurmay Başkanı

¹⁶⁴ Özdemir, s. 239

¹⁶⁵ Ahmad, s. 155

¹⁶⁶ Zürcher, s. 357

ve silahlı kuvvetler temsilcilerinden oluşan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturuldu. MGK'na Cumhurbaşkanı, onun yokluğunda Başbakan başkanlık ediyordu. Bu kurulun görevi ulusal güvenlikle ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunda kabineye yardımcı olmaktı. Milli güvenlik öylesine geniş ve her şeyi kapsayan bir kavramdı ki, Paşaların kabinenin önüne getirilen hemen her konuda söyleyecek bir şeyleri vardı.”¹⁶⁷

27 Mayıs ile ordu, ülke yönetiminde doğrudan etkisi olan, hükümetten özerk bir kurum haline gelmiştir. Ayrıca askeriyede maaşlar ve çalışma koşulları yeniden ıslah edilmiş, emekli askerlere çeşitli kurumlarda görev yapabilecekleri mevkiiler verilmiştir. Başkent'in en elit semtlerinde lojmanlar oluşturulmuş, Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün yanında Paşalar için konutlar yapılmıştır. Ordunun statüsü daha önce olmadığı bir seviyeye çıkarılmıştır.¹⁶⁸

1961 yılında kurulan “Ordu Yardımlaşma Kurumu” (OYAK) askerlerin iş dünyasına doğrudan girmelerine olanaklar sağlamıştır. Yaklaşık 80 bin subayın maaşlarından %10 kesintilerle oluşturulan sermaye birikimi zamanla ciddi yatırım ve ortaklıklarla sanayi, akaryakıt, finans, sigortacılık vs. birçok alanda önemli yatırımlar oluşturmuş ve yüksek karlar elde etmiştir.¹⁶⁹ Bu durum ordunun ideolojik yapısının değişmesine, 1971 ve 1980 müdahalelerinde görüleceği gibi, sermayenin güvenliği ve istikrarı yönünde kararlar almasına neden olan gelişmelerin başında sayılabilir. 27 Mayıs'ın muhalif havası zamanla sistem savunuculuğuna ve sol muhalefete karşı baskıya dönüşmüştür.

7.e. Parlamenter Sisteme Dönüş ve İnönü Hükümetleri Dönemi:

1961 yılında, seçimlere gidilmeden önce, CHP ve CKMP'ne ilaveten irili ufaklı birçok parti kurulmuştur. Bunlar arasında Adalet Partisi, DP siyasetini devam ettiren en önemli partidir. Emekli general Ragıp Gümüşpala tarafından kurulan AP'nin başına Gümüşpala ölünce Süleyman Demirel geçmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ Ahmad, s. 156

¹⁶⁸ a.g.e., s. 157

¹⁶⁹ a.g.e., s.157

¹⁷⁰ Zürcher, s. 358

15 Ekim 1961 yılında yapılan seçimler ordunun tahminleri ve isteği dışında, DP devamı olan partilerin toplamda oyların %62 almasıyla (CHP %36.7, AP %34.7, YTP %13.9, CMKP %13.7) sonuçlandı. CHP birinci parti olmasına rağmen tek başına hükümet kurmasına olanak yoktu.¹⁷¹

Seçimler sonucunda doğal olarak DP'nin devamı olan partilerin koalisyon kurması beklenmesine rağmen fiiliyatta ordunun baskısıyla CHP-AP koalisyonu oluşturulmuştur. Bunun yanında AP, istemeye istemeye de olsa, gene benzer dayatmalarla Cemal Gürsel Paşa'yı Cumhurbaşkanı seçmiştir. Bu tablonun zorlama olduğu 1965 yılına doğru ordunun baskısı kalkınca AP'nin tek başına iktidara gelişi ve CHP'nin oy kaybı ile anlaşılmıştır.¹⁷²

Anayasanın kabulü ve seçimlerin yapılması MBK'ni hukuken etkisiz hale getirmekle birlikte ordu siyasete karışmaya devam etmiştir. 21 Ekim 1961'de 10 general ve 28 albay tarafından "21 Ekim Protokolü" imzalanmıştır. Bu protokolle: (1) TSK seçimlerden sonra yeni oluşacak parlamentoya fiilen müdahale edecek, (2) iktidarı milletin "hakiki ve ehliyetli" temsilcilerine devredecek, (3) bütün siyasi partiler ve MBK feshedilecektir. Bu protokol Yüksek Komuta Kademesi tarafından benimsenmemiş ve yürürlüğe geçirilmemiştir.¹⁷³

I. İnönü Hükümeti (10 Kasım 1961-30 Mayıs 1962) CHP ve AP koalisyonu tarafından oluşan zorlama bir ortaklıktı. Bu ortaklık AP'nin her türlü engellemesine rağmen 1 yıla yakın sürmüştür. Bu ortaklık Talat Aydemir'in başarısız darbe girişimini önlemiş ve yönetimin sivilleşmesi yolunda önemli bir adım atmıştır.¹⁷⁴

II. İnönü Hükümeti ise CHP, YTP ve CKMP ile birlikte bağımsızları da yanına alarak kurulmuştur. Bu koalisyon döneminde Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi de engellenmiştir. Ayrıca "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı" devreye sokulmuş ve senelik %7 büyüme oranı gibi gelişmekte olan bir ülke için oldukça iyi bir oran

¹⁷¹ Özdemir, s. 242

¹⁷² a.g.e., s.242

¹⁷³ a.g.e., s.243

¹⁷⁴ Kongar, s. 201

yakalanmıştır. Yine bu hükümet zamanında DP'nin birçok üyesi affedilmiştir. Fakat CHP ve diğer ortaklar arasında (diğer ortaklar oldukça tutucu ve muhafazakar partilerdi) görülen anlaşmazlıklar hükümet çalışmalarını aksatmaktaydı. Nitekim 1963 belediye seçimlerinde AP'nin başarısı ve diğer partilerin AP lehine oy kaybetmeleri bu koalisyonun da sonu olmuştur.¹⁷⁵

III. İnönü Hükümeti bir azınlık hükümetidir. CHP ve bağımsızlar tarafından kurulmuştur. Bu dönemde çıkan Kıbrıs sorunu nedeniyle YTP “vatan borcu” anlayışıyla güven oyu vererek dışarıdan destekte bulunmuştur. Bu destek YTP'nin AP lehine oy kaybetmesine neden olmuştur. Bu hükümet döneminde ünlü “Johnson Mektubu” yollanmıştır. Ayrıca senatonun yenileme seçimlerinde CHP oy kaybederek AP avantajlı hale gelecektir.¹⁷⁶

Önemli bir gelişme de demokrasi tarihimizin en renkli dönemlerinden birinin yaşatacak olan yeni seçim sisteminin kabulüdür. Yeni sisteme göre ulusal artık sistemi uygulaması ile temsil yelpazesi genişletilmiş ve meclis iki sesli olmaktan çıkarılmıştır. TİP bu sayede meclise girmiştir.¹⁷⁷

7.f. Süleyman Demirel ve Adalet Partisi İktidarı:

10 ekim 1965 günü yapılan genel seçimler sonrası oyların %52'sini alan AP tek başına iktidar olmuştur. CHP % 28.7, MP %6, YTP %3.7, TİP %2.9, CKMP %2.2 oy almış ve meclise girmişlerdir. Yeni sistemle AP'nin tek başına iktidar olamayacağı düşünülmüş ama sonuç öyle olmamıştır. Ayrıca bu sisteme göre TİP gibi bir sosyalist parti ilk defa parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır.

“Süleyman Demirel (1924-), DP önderliğinin üst tabakası cunta tarafından siyasal hayattan tasfiye edildiği için zirveye çıkan yeni Türk politikacısını temsil ediyordu. Bu durum, askeri müdahalenin belki de en yıkıcı ve en yapıcı özelliği oldu (alıntılayanın

¹⁷⁵ a.g.e., s. 201

¹⁷⁶ a.g.e., s. 202

¹⁷⁷ a.g.e., s. 202

notu: Tabi ki kişinin siyasal perspektifine bağlı olarak.)... Demirel bir mühendis olarak devletin Su İşleri Genel Müdürlüğü'nü yapmıştı. 1960'm olağan üstü koşulları olmasaydı, siyasal hayatta kalacağı kuşkuludur.”¹⁷⁸

Demirel, parti içinde, modern dünyaya uygun ve Menderes'in anlayamayacağı ekonomik sorunları kavrayabilecek teknokratik bir kişilik olarak görülüyordu. Köylü geçmişi, halkın dilini çok iyi bilmesi ve adeta sıfırdan başlayarak siyasi kariyerde yükselmesi, onu ayrıksı ve sempatik yapıyordu. İnönü ya da diğer elitist liderlerin olamayacağı kadar halka yakın olabilmesi, onun seçmenleriyle olan ilişkisini yüksek düzeyde tuttu.¹⁷⁹

Süleyman Demirel döneminden, 12 Mart Muhtırası'na kadar olan dönem, ordu ve DP yakınlaşmasını gözle görülür seviyeye getirmiş, en azından buzlar erimştir. Bu durumun nedenleri arasında Silahlı Kuvvetler Birliği'nin ordu içinde denetimi ve hiyerarşiyi sağlaması; DP'nin birinci parti olması ve bu dönemde görülen ekonomik kalkınmanın büyük payı sayılabilir.¹⁸⁰

Demirel'in en önemli sorunlarından biri de birbirinden çok farklı unsurları barındıran partisini bir arada tutabilmektir. AP, sanayiciler, küçük tüccar, esnaf, köylüler, büyük toprak sahipleri, dinci gericiler ve Batıcı liberallerden oluşan geniş bir yelpazeyi barındırıyordu. Demirel'i siyasette zorlayan ise, 1966'daki “Genel Af Yasası”ndan sonra siyasete dönen eski DP'liler ve 1968 yılında siyasete dönünce Celal Bayar'ın kurduğu “Bizim Ev” adında parti içi baskı grubudur.¹⁸¹

Parti siyasetinde İslami söylemleri ve muhafazakarlığı çokça kullanan Demirel, tarikatlerle de işbirliği yapmaktan kaçınmamıştır. Seçim dönemlerinde solu komünistlikle suçlamıştır. Ayrıca devletin istihbarat teşkilatını, polis gücünü ve çeşitli sağ grupları, sola karşı kışkırtmaktan ve kullanmaktan çekinmemiştir.

¹⁷⁸ Ahmad, s. 166

¹⁷⁹ a.g.e., s. 166

¹⁸⁰ Özdemir, s. 250

¹⁸¹ Zürcher, s. 366

“1971 öncesindeki AP hükümetleri öğrenci ve işçilerin gösterilerine hoşgörü ile bakıyormuş gibi gözüküyorduysa da, gelişimlerini görmezlikten gelerek el altından destekledikleri sağcı milisleri güvenlik kuvvetlerinin yardımcısı (!) durumuna yükseltenleri kollamışlar ve onları öğrenci ve işçi topluluklarının üstüne salmışlardır. Bu yolla AP hem kendi yıpranmasını önleyeceğini, hem de rejim düşmanı bildiği solun gösterilerine halkın kendiliğinden tepkide bulunduğu görüntüsünü başarıyla verebileceğini umut etmiş olabilir.”¹⁸²

Genel olarak 1960'lara bakıldığında Türkiye için olumlu gelişmelerden söz edilebilir: Bunlardan ilki 1960 sonrasında İnönü zamanında başlanan ve Demirel döneminde devam eden planlı kalkınma hareketidir. Bu dönemde özel sermaye biriktirdiği karları, ağır sanayi olmasa bile, montaj ve hafif tüketim sanayilerine yatırmış ve sanayi üretiminde ciddi artışlar görülmüştür. Bu süreç asıl meyvesini 1970'lerde verecek ve Türkiye uluslararası sermaye ile daha yakından eklemlenerek, tarım ülkesi olmaktan çıkacak, sanayiye dayalı kalkınan bir ekonomi görüntüsü verecektir.¹⁸³

İkinci olarak 1961 Anayasası ve bu anayasadan destek alarak gelişen fikir akımları ülkede özgür düşünceyi doğuracak, sol-aydın hareketi büyüyen sanayinin yarattığı işçi kitleleriyle kaynaşacaktır. 1960'lar sol açısından bir uyanışın yılıdır.¹⁸⁴ Bu dönemde Türkiye'nin geleceğinde söz sahibi olan iki büyük kurum TÜSİAD ve DİSK ülkemizin tarih sahnesinde yerini alacaklardır.

7.g. CHP ve “Ortanın Solu” Politikaları:

1960'lı yıllar ülkede demokratikleşmeyle birlikte sol hareketlerin de canlanmasına vesile oldu. Bu akışa göre seçimlerde zaten ciddi bunalımlar yaşamış CHP gerek kendine yeni bir görünüm verebilmek gerekse halk arasında bir taban yaratmak için kendi kimliğini sola dayamaya başladı. İnönü zamanında başlayan bu çizgi daha sonra

¹⁸² Özdemir, s. 253

¹⁸³ Tanilli, s. 59

¹⁸⁴ a.g.e., s. 59

onu aşacak, 1972 yılında istifasına neden olacaktır. Türk siyasetinde sosyal demokrasinin bayrağını Bülent Ecevit üstlenecektir.¹⁸⁵

“Ortanın Solu” yaklaşımı sağ muhalefet tarafından parlamento içinde ve dışında sık sık ağır eleştirilere maruz kalmış ve “ortanın solu Moskova yolu” şeklinde sloganlarla karşılanmıştır. Bu biraz da Türk siyasetinde kendini meşru gören sağcıların sola karşı haksız bir bakış açılarıdır.

28 Nisan 1967 yılında CHP'nin 4. Olağan Kurultayında Genel Sekreter Bülent Ecevit ortanın solu yaklaşımına resmiyet kazandırdı. Bu CHP içindeki tutucu ve sermaye yanlısı kanadın partiden ayrılmasına neden oldu. Turan Fevzioglu önderliğinde ayrılan bu grup Güven Partisi'ni kurdular.¹⁸⁶

7.h. Sosyalistler Parlamentoda : Türkiye İşçi Partisi (TİP)

1961 yılında anayasanın getirdiği seçim sistemi ve özgürlük ortamı sayesinde parlamentoya girebilen TİP, 12 Mart Hareketi tarafından parlamento dışı bırakılana kadar parlamentoda sosyalist hareketin sözcüsü olmuştur. Türkiye'nin sosyalist planlı bir ekonomi ile hızlı bir şekilde kalkınabileceğini savunan TİP, ülkedeki işçi sendikalarının desteğiyle, hukuk fakültesi öğretim üyesi Mehmet Ali Aybar tarafından kurulmuştur. Sayısız baskıya, parti binalarının basılmasına, şiddet olaylarına ve engellere rağmen TİP, Türk siyasal yaşamında tabu olan sayısız konuyu tartışmaya açmış ve önemli kazanımlar sağlamıştır.

Türkiye'nin on yılını kapsayan siyasal döneme TİP'in en önemli katkısı, aydınların perspektifi ve yeterince gelişmemiş işçi sınıfının desteğiyle şartları “zorlamak” ve üreten kesim adına kazanımlar sağlamaya çalışmaktır. Eğer bu dönemde işçiler adına belirli kazanımlar olduysa bunda mutlaka TİP'in de ciddi katkıları vardır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Özdemir, s.254

¹⁸⁶ Zürcher, s. 369

¹⁸⁷ İsmail Cem, **12 Mart**, Cem Yayınları, İstanbul 1973, s. 35

“Parti, toplumsal objektif şartları değiştirmekte gcl bir etkense de, bizzat kendi gücü, bu şartlar tarafından sınırlanmıştır. Örneğin, işçi sınıfı yeterince gelişmemiş bir toplumda, eğer somut yabancı işali gibi faktörler yoksa, ya da zalim zümreler kitlelerin sürekli gelişmeye olan özlemlerini o an için karşılayabiliyorsa, sosyalizm iktidarı zorlaşır.”¹⁸⁸

AP’nin Yüksek Seçim Kurulu’na yaptığı itirazlara rağmen 1965’de seçimlere katılan TİP, oyların yaklaşık %3’n almış ve 15 milletvekili ile parlamentoda temsil edilmiştir. “Seçim öncesinde milli bağımsızlık ve egemenlikle bağdaşmayan bütün belgelerin kaldırılması gerektiğini; ABD ile yapılmış ikili antlaşmalar yüzünden 35 milyon metrekare vatan toprağının işkal altında olduğunu belirtmiş; seçim bildirgesinde üsler, ikili antlaşmaların kaldırılması, banka ve sigortaların devletleştirilmesi, gerçek toprak reformu, halktan yana planlı devletçilik, düşünce özgürlüğünün ifadesi olan gösteri ve örgütlenme hakkı üzerinde ayrıntılı görüş ve önerilere yer verilmiştir.”¹⁸⁹

Mehmet Ali Aybar ve arkadaşlarının parlamentoya verdiği yasa önerilerinden bazıları şöyledir:

- Topraksız ve az topraklı köylüye toprak verilmesi
- Tarımda kiracılık ve ortakılığın yoksul köylü lehine düzenlenmesi
- İşsizlik sigortası
- Petrolün millileşmesi
- Tasarruf bonolarının iptali
- Yabancı sermayeyi teşvik kanununun iptali
- İşverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevlerle ilgili yasak ve sınırlamaları en aza indiren, hükümetin yetkisini kısıtlayan düzenleme
- Vergi yükünü emekçiden sermaye ve toprak sahibine kaydıran düzenleme
- Köy bölge okulları kurulması ve ilkokul öğrencilerine ders araç ve gereçlerinin parasız verilmesi¹⁹⁰

¹⁸⁸ a.g.e., s. 36

¹⁸⁹ zdemir, s. 256

¹⁹⁰ zdemir, s. 257

7.1. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'nden Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'ne:

CKMP, 1965 seçimlerinde başarısız olup %2.2 oy almıştır. Bu partinin Türkiye siyasetinin ileriki 15 yılına damgasını vurması ise Alparslan Türkeş'in partiye katılımıyla gerçekleşecektir. Albay Alpaslan Türkeş, yurt dışı görevinden istifa edip 1965 yılında, MBK'nden atıldığı 14 arkadaşının 10'unu da yanına alarak CKMP'ne katılmıştır. Kısa zamanda yönetimi ele geçiren Türkeş, eski üyeleri ihraç edip, partiyi aşırı milliyetçi bir ideoloji etrafında, sert bir hiyerarşi kullanarak yeniden organize etmiştir.¹⁹¹

Parti 1969 kurultayında adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'ne çevirmiştir. MHP yine bu kongrelerde aldığı kararlarla yarı askeri örgüt görünümüne kavuşmuştur. Parti amblemi için Osmanlı döneminde savaş sancağı olarak kullanılan “üç hilal” benimsenmiştir. Ayrıca partinin gençlik kolları olan Ülkü Ocakları ise yukarıdaki aya bakan bozkurttur.¹⁹² Parti 1970'lerde yoğunlaşan sayısız eylemle öğrencilere, akademisyenlere, işçilere ve sol gruplara karşı şiddet eylemlerinin ve öldürmelerin en önemli organize edicilerinden olmuşlardır. Özellikle asıl sıçramasını hükümet ortağı olduğu Milliyetçi Cephe döneminde yapan MHP, bu dönemde devlet içinde hızla kadrolaşmış ve terör eylemlerinde devletin verdiği her türlü olanağı kullanmıştır.

Partinin ilkeleri Alpaslan Türkeş tarafından “Dokuz Işık Doktrini”¹⁹³ adı altında belirlenmiştir. Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlakçılık, Toplumculuk, İlimcilik, Hürriyetçilik ve Şahsiyetçilik, Köycülük, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstri ve Teknikçilik olan dokuz tane ilkedен oluşan bu doktrin özünde milliyetçilik olan ve İtalyan Faşizmi ve Nazi Almanya'sından oldukça etkilenen bir siyasal anlayıştır.

¹⁹¹ Zürcher, s. 375

¹⁹² Özdemir, s.257

¹⁹³ Alparslan Türkeş, **Dokuz Işık**, Fener Yayıncılık, tarih ve baskı yok

7.i. Milli Nizam Partisi (MNP) :

1960'ların sonunda Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'ndeki büyük sermaye ve Anadolu'nun küçük ve orta ölçekli sermayesi arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu, 26 Ocak 1970 yılında Milli Nizam Partisi (MNP) kurulmuştur. Partinin Genel Başkanlığı'na eski Odalar Birliği Başkanı ve İTÜ Öğretim Üyesi Prof. Dr. Necmettin Erbakan gelmiştir. MNP ideolojik olarak Müslüman Türkiye'ye vurgu yapan, kapitalist olmakla birlikte yerli burjuvaziye savunan, işbirlikçi büyük sermayeye ve dış ülkelere muhalif bir çizgidedir.¹⁹⁴

Erbakan ve partisi helal ticari kazanç ve mülkiyete karşı olmamakla beraber, Ortak Pazar'a karşıydılar. Ciddi bir Amerikan karşıtı politikaları vardı. Bankaların ve kredilerin yurt içindeki sermaye lehine kullanılmasından yanaydılar. Aynı zamanda muhafazakar ve ahlakçı değerlerin de önemini her fırsatta vurguladılar. Partinin İslami vurgusu 12 Mart Darbesi'nde kapatılmasına neden olacaktır.¹⁹⁵

7.j. Parlamento Dışı Siyasal Hareketler ve Şiddet Olayları

1960-1971 arasında Türk solu anayasanın da verdiği olanaklarla gelişme aşamasına girmiştir. Bu gelişim hem entelektüel faaliyetler sonucu bir aydın kesimin oluşması hem de siyasal örgütlerin işçi hareketiyle ortaklık kurmaları sonucunda pratik alanında olmuştur.

Kapitalist sistemin ülkede git gide artan etkisi beraberinde üç temel çelişkiyi de getirmiştir. Bunlar (1) emperyalizm ve yerli iş birlikçileri arasındaki çelişki, (2) yerli burjuvazinin iki önemli kanadı olan şehirli burjuvalar ve prekapitalist dönemden kalma burjuvazi arasındaki çelişki ve (3) büyük burjuvazi ile proleterya ve köylüler arasındaki çelişkidir.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Özdemir, s.259

¹⁹⁵ a.g.e., s. 259

¹⁹⁶ Yerasimos, s.1657

Türkiye sol hareketinin olgunlaşmasında, ülkedeki kapitalist kurumların henüz tam oturmaması, kırdaki dini ve feodal yapıların varlığını sürdürmesi gibi olumsuz etkiler önemli sorunlar olarak ortaya çıkar. Özellikle dini gericilik, yeni oluşan aydın sınıf ile halkın aynı dilin konuşmasını engellemiş ve muhafazakar güçler için hareket alanı yaratmıştır.

Bunlara ek olarak sol hareketin henüz yeni oluşması ve uzak bir geçmişinin olmayışı, sansür ve engellemeler sonucunda sol yayınların ve çevirilerin yeterli seviyede olamaması entellektüel gelişmeyi olumsuz anlamda etkilemiştir. Aydınların da kendi halklarından kopuk ve aynı dili aynı düzeyde konuşamıyor olmaları, sol hareketi yalıtmış, kitleselleşmesi önünde engel oluşturmuştur.¹⁹⁷

7.k. YÖN Dergisi

20 Aralık 1961 yılında yayın hayatına başlayan YÖN dergisi, Türkiye de sosyal demokrat, kalkınmacı ve Batıcı politikaların sözcüsü olmuştur. 27 Mayıs hareketiyle ivmelenen bu dergi daha sonra bu darbenin statükoyu koruyan yapısını eleştirerek ondan ayrılır. CHP'nin ilerici kanadı ile yakın temaslar kuran dergi arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dergi için parti, içinde örgütlenilecek bir siyasi mekanizma; parti için ise dergi, ortanın solu politikalarının dayanak noktasıdır.¹⁹⁸

Derginin sosyal demokrat niteliği kalkınma aşamasında devletin rolünü aktif düzeyde tutması ve planlı bir ekonomiyi savunması olsa da, bu derginin yazarları Türkiye'nin en büyük hedefinin kalkınma olmasından dolayı özel sermayeyi dışlamaz. Milli sermaye adı altında yerli burjuvalara da sahip çıkar. Dergi için asıl çelişki sanayi burjuvazisi ve feodal yapılar arasındaki çelişkidir.¹⁹⁹

¹⁹⁷ a.g.e., s. 1658

¹⁹⁸ a.g.e., s. 1665

¹⁹⁹ a.g.e., s. 1666-1667

7.1. Milli Demokratik Devrim (MDD)

Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ideolojik temelini TİP içinde yaşanan kavram kargaşalarından almıştır. TİP'in üç aşamalı devrim teorisinde meydana gelen değişimler sonucu sol hareketin bir kısmı farklı ideolojik yaklaşımlar içine girerek, parlamento dışı bir çizgi belirlemiştir. MDD hareketindekiler başlarda siyasi yasakları sonucu TİP'e üye olamayan eksi sosyalistlerdi. Ayrıca özellikle de partiden uzaklaştırılan kesimin, kişisel nedenlerle de bir husumet yaşadıkları söylenmektedir.²⁰⁰

Başlarda YÖN dergisi çevresinde hayat bulan MDD'ciler daha sonra bağımsızlaşmış ve Fikir Kulüpleri aracılığıyla kendi tabanlarını yaratmışlardır. MDD'cileri TİP'den ayıran ve YÖN dergisine yaklaştıran taraf milli ve devrimci burjuvaziye yaptıkları vurgular ve 27 Mayıs Darbesi'nden aldıkları ilhamla ordu içindeki ilerici kesimlerden 27 Mayıs benzeri ve hatta daha ileri bir devrimci hareket beklemeleridir. 12 Mart Darbesi bu düşünceleri şiddetle yıkacak ve MDD'ciler zamanla ordu fikrini dışlayacaktır.²⁰¹

Ayrıca MDD taraftarları parlamenter sistemi ve kanunları karşı devrimci buldukları için bu sistem içinde kalarak devrim yapılamayacağını düşünmektedirler. Bu yüzden TİP'i reformist olarak görmektedirler.

7.m. 12 Mart 1971 Darbesine Doğru Siyasal Gerginlikler

1960'ların sonlarına gelindiğinde ülkede siyasal arena git gide kızılmaya başlamıştır. Artan işçi eylemleri, işçiler ile işverenler arasında ciddi bunalımlara neden olmuştur. Bu dönemde tek başına iktidar olan AP Hükümeti kendi bünyesini oluşturan farklı sınıfların çeşitlenen taleplerini karşılayamamaya başlamıştır. Gelişmiş kapitalist bir devlet modeli iddası ile iktidara gelen Demirel, bir ölçüde bunu sağlamış gibi gözükmektedir. Ülkede yükselen büyük sermaye zamanla tekel haline gelmeye başlamış ve en zengin 500 kişi

²⁰⁰ a.g.e., s. 1684

²⁰¹ a.g.e., 1684-1686

ülke sermayesini, taşralı küçük eşraf ve toprak zenginleri aleyhine ellerine geçirmişlerdir. Bu durum AP çatısında ciddi bir çatırdamaya ve dağılmaya neden olmuştur.²⁰²

Bu dönemde Milli Nizam Partisi'ni kurarak ayrı bir siyasi çizgiyi başlatan Erbakan, DP'nin kitlesinden İslamcı küçük tüccar kesimi kendine çekerek ciddi bir güç unsuru olmuştur. Ayrıca eski DP'nin oylarına oynayan, toprak zenginlerinin partisi, Demokratik Parti, AP'den desteğini çekmiştir.

Sol arasında da ciddi fikir ayrılıkları 1960'ların sonlarında görüldü. Bir taraftan TİP çizgisinde gelişen öğrenci gençliği varken, diğer tarafta MDD görüşlerini benimsemiş Fikir Kulüpleri oluştu. Bu kulüpler zamanla Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) adı altında birleşti ve radikal silahlı sol gençlik hareketinin temellerini attılar.

Demirel Hükümeti, resmi kurumları kullanarak, yükselen öğrenci hareketini zorlayıp, DP'nin geçmişteki hatalarını tekrarlamak yerine, aşırı sağ destekleyerek sol hareketi şiddet yoluyla bastırmaya çalışmıştır. Silaha sarılan sağcı eylemciler, sendikal eylemlere, öğrenci yürüyüşlerine ve 6. Filo protestoları gibi eylemlere silahlı saldırılarda bulunarak gençleri öldürmüşlerdir.

Gerek sağdan gelen şiddet olayları gerekse 1969 seçimlerinde TİP'in gerilemesi öğrenci hareketini iyice radikalleştirmiştir. FKF kendini Devrimci Gençlik Federasyonu'na (Dev-Genç) dönüştürmüş ve silahlı eylemi benimsemiştir. Zamanla Marksist-Leninist bir çizgiye kayan öğrenciler, kendi içlerinde DHKP-C, THKO gibi silahlı mücadele ile devrimci durum yaratmaya çalışan illegal örgütler kurmuşlardır. Bir süre sonra sağ sol çatışmaları yoğunlaşmış, mahalle direniş komiteleri kurulmuş ve adam kaçırmalar soygunlar, silahlı olaylar artmıştır.

İsmail Cem dönemin gençlik hareketleri için şu tesbiti yapmaktadır:

²⁰² Ahmad, s. 171

“Türkiye’nin gençliği, doğuşunu izlediği bu hareketlerin etkisinde kalmıştır. Türkiye’nin şartları, gençleri halk tabakasından kopmaya, sosyal sınıflarla ilişki kurmamaya, siyasal örgütlerden tamamen uzaklaşmaya, kendi başına buyruk ve anarşik özellikler almaya zorlamıştır... Bu özellik, sınıfsal tabanı olan sağlam bir devrim anlayışı yerine, halkın özlemlerinden uzak ve soyut bir devrim anlayışının benimsenmesine neden olmuştur. Üstelik, bu tür devrimcilik gençliğin romantizmine, aceleciliğine, idealizmine, şartlanmasına ve sınıfsal kökenlerine daha yatkındır. Ne var ki ilerici gençlik hareketlerinin kimin için, kimin tarafından ve kimin adına yapılacağı anlaşılmayan soyut devrim kavgasına girişmeleri, ücreti bizzat gençler tarafından ödenecek yanlışların ve bir çıkmaz yolun da başlangıcı olmuştur.”²⁰³

8. Siyasal Krizler ve Şiddetin Tırmanması 1971-1980

8.a. 1971-1973 Arası 12 Mart Dönemi:

1945 yılından itibaren çok partili rejime geçilmesi ülke tarihimiz için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten önce “egemenliği kullanan zümre kimdir?” sorusunun cevabı “üst düzey bürokrasidir” olarak cevaplanıyordu. Çok partili hayata geçildikten sonra değişen durum ise halkın bir zümre olarak ortaya çıkmasıdır. Zaman içinde bürokrasinin yerini alan burjuvaziye dayanan parlamenter sistemin partileri, iktidarda kalabilmek için popülist yöntemlerle halka tavizler vermiş ve halkın yönetimdeki söz hakkını arttırmışlardır.

1960'lara gelindiğinde 27 Mayıs Darbesi'nin getirdiği yeni anayasa, hem halkın yetkilerini anayasal güvence altına alırken, getirdiği yeni kurumlar ve örgütlenme kolaylıkları halkın yönetimdeki ağırlığını iyice arttırmasını sağlamıştır. Fakat “... bu gelişmeler sonucunda Türkiye öyle bir yola girmiştir ki iktidar konumunu bu işbirliğinin çerçevesinde sürdürmeye devam etse, bizzat kendi egemenliği tehlikeye girecektir.

²⁰³ Cem, s. 45

Halkın desteği gerektiğinden halkla iş birliği yapılmakta, ancak bu işbirliğinin ücreti giderek ağırlaşmaktadır."²⁰⁴

12 Mart sonrası Türkiye’de yaşanan durum, artık tehlikeli bir yük olmaya başlayan halk desteğinin, bir süre için askıya alınıp, sivil yönetim yerine tektar “devletçi-seçkinciler”in göreve gelmesidir.²⁰⁵ Bir süreliğine yaşanan bu değişim ülkede, burjuvazi lehine, radikal kararların alındığı bir dönemdir.

Demirel Hükümeti 1971 yılında felce uğramış gibiydi. Sokaklarda önu alınamaz çatışmalar sürüyor, sağdaki parçalanma çeşitli reformların parlamentodan geçişini engelliyor, anayasal düzen sertlik yasaları çıkarmaya ve durumu bastırmaya engeller koyuyordu.²⁰⁶

MHP 1969 yılı itibariyle İslamcı bir çizgiye kaymış ve sokak eylemlerinde söz sahibi olmaya başlamıştı. MNP, AP içindeki ciddi bir kitleyi kendi saflarına çekmiş ve İslamcı bir alternatif oluşturmaya başlamıştı.

Hükümet 15-16 Hazirandaki kendiliğinden gelişen işçi ayaklanmalarını devrim provası olarak görmüştü. Ordu ve MİT, sol örgütlere sızarak ya da sağcı örgütleri kullanarak çeşitli provakasyonlara neden oluyor adeta müdahalenin zeminini hazırlıyordu.²⁰⁷

Ordu kendi içinde de tasfiye hareketlerinde bulunmuştu. Yüksek Komuta Kademesi, ordu içindeki bölünmeleri farketmiş ve önlem olaral ciddi miktarda subayı tasfiye etmişti.²⁰⁸

12 Mart 1971 günü TSK adına Genel Kurmay Başkanı ve Kuvet Komutanları bir muhtıra yayınladı. Senatoya ve Meclise verilen bu muhtıradan sonra hükümet istifa etti. Anarşi ortamını, toplumsal ve ekonomik sorunları, meclisteki sorunları bahane ederek

²⁰⁴ a.g.e., s. 101

²⁰⁵ a.g.e., s.101

²⁰⁶ Zürcher, s. 375

²⁰⁷ Ahmad, s.175

²⁰⁸ a.g.e., 175

yönetime el koyan ordu aslında solun ve emekçilerin aleyhine ve sermayenin lehine bir müdahalede bulunmuştur. Bir anlamda ordu, hükümetin gücünün yetemediği, sermayeye dair yapısal sorunları, devletçi-seçkinciler eliyle yapmak istemiştir.²⁰⁹

8.b. 12 Mart Muhtırasının Sola Karşı Olması ve Gençlik Hareketlerinin Niteliği

Emre Kongar'ın 12 Mart sürecine gidişte önemli bir rol oynayan gençlik hareketlerine dair bakış açısı tarihsel bir perspektif sunmakta ve özeleştirel nitelikler taşımaktadır. Kongara göre dönemin gençlik hareketlerinin temel niteliği şöyledir:

- (1) Toplumsal eylemlerin nedenlerinin başında toplumun geçirdiği siyasal ve ekonomik değişimler yatmaktadır. Bu dönemde elde edilen ekonomik ve siyasal kazanımlar halkın beklentilerini oldukça arttırmış ama ülkenin ekonomik durumu bu beklentileri karşılayacak duruma gelmemiştir. Bu yüzden toplumun her kesiminden, işçilerden, memurlardan, öğrencilerden, hatta kolluk kuvvetlerinden gelen tepkiler, hükümet tarafından halkın devrime hazırlandığı, devrimci bir durumun ve toplumsal kalkışmanın sınırına gelindiği gibi izlenimler yaratmıştır.
- (2) Şiddete başvuran kesimleri yanıltan önemli bir olay devletçi-seçkincilerin değişen tarihsel konumudur. Gerek Meşrutiyet döneminde, gerek tek parti zamanı yapılan devrimlerde gerek ise 27 Mayıs hareketinde oldukça ilerici bir durum sergileyen devletçi-seçkinciler artık yeni Türkiye'de, burjuvazi ile yer değiştirmiştir. Arık yeni düzende gelişen bir burjuvazi, devletin egemenliğini eline almış, bürokratik gelenek de bu durumu onaylamıştır.
- (3) Gençlik hareketleri ideolojik olarak solcuydu ve Marksizm ile özdeşleşmişti. Ama dönemin Marksizm anlayışı yeterince olgunlaşmamış ve farklılaşmamıştı. Yetersiz yayınlar ve ideolojik sığlık hareketleri baltalamaktaydı. Belirli iktidar

²⁰⁹ Kongar, s. 211

odakları tarafından değişik yorumlar ile Marksizm adı altında ama onunla çelişen çeşitli akımlar doğmuştu.

(4) AP'nin şiddet eylemlerine gösterdiği tepkiler şiddet olaylarının artmasındaki en önemli nedenlerdi. Başlangıçta oldukça haklı öğrenci talepleri olarak gelen eylemler sol partiler ve aydınlar arasında destek gördü. Fakat hükümet bu gruplara karşı orantısız güç kullandı ve eylemleri bütün sol hareket ile özdeşleştirdi. Sol harekete karşı devletin kurumlarını ve illegal sağ yapıları kullandı. Böylece eylemler azalacağı yerde büyüdü ve sertleşti. Hükümet engelleyeceğine seyirci kaldı ve el altından destekledi. Bu politikaların en önemli nedeni ise anayasayı kendi başına değiştiremeyen AP'nin toplumsal huzursuzluk yaratıp, değişim yönünde bir mecburiyet yaratabilmesidir.

(5) Solun şiddet eylemlerine kaymasının bir diğer nedeni ise sol hareketin geçmişten gelen önderlerinin gençlere akıl hocalığı yapma isteklerinin, gençlerin TİP gibi bir parlamenter sosyalist parti varken, illegal yapılara savrulmasına neden olmasıdır.²¹⁰

Genel olarak şiddet olaylarına değil solun bütününe karşı yapılan bu darbenin temel nedeni “üzüm yemek değil bağcıyı dövmek” olarak düşünülebilir. Şiddet olaylarının üstüne gitmekle kalmayan darbeciler, bütün sol fikirleri ve hareketleri, ulusal ve uluslar arası sermayenin çıkarları ve onlar lehine yapılacak yapısal reformlar için bastırmıştır.

8.c. Nihat Erim Hükümetleri

12 Mart günü yapılan darbeden sonra, darbenin kimin tarafında olduğu tartışması başladı. Bu darbe kısa zamanda kendi rengini belli etti. Cumhuriyet Savcısı TİP'i komünizm propagandası ve Kürt ayrılıkçılığını desteklediği gerekçeleriyle kapattı. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç)'na bağlı bütün kurumlar kapatıldı.

²¹⁰ Kongar, s. 262

Fikir Kulüpleri, sendikalar, sivil toplum kurumları polis tarafından engellendi. Bu durum ülkedeki Ülkücü sağ eğilimleri güçlendirdi. Bu fraksiyonlar, darbenin sola karşı cephe almasını fırsat bilip önlerine açılan fırsatı kullanmaya başladılar. Demirel'i istifaya zorlayan komutanlar, yakın dönemdeki "Yunan Cuntası"nın gelişmelerini de göz önüne alarak doğrudan yönetimi ellerine almak yerine teknokratik bir hükümet kurmaya karar verdiler. Böylece teknokratik karakterli Nihat Erim Hükümetleri dönemi başladı.²¹¹

I. Nihat Erim Hükümeti 26 Mart 1971-3 Aralık 1971 tarihleri arasında 8 ay hayatta kalabildi. CHP'den istifa ettirilerek partiler üstü bir yönetim kurmayı amaçlayan Nihat Erim, 5 AP'li, 3 CHP'li, 1 Milli Birlik Grubu üyesi ve parlamento dışı 14 teknokrattan oluşan bir kabine kurdu. II. Erim Hükümeti ise 11 Aralık 1971-17 Nisan 1972 arasında, AP'nin desteğiyle ayakta kalacak ama yine kendinden beklenenleri başaramayacaktır.²¹² Erim Hükümetleri'nin yıllardır uygulanmak istenen ama AP'nin gücünün yetmediği bütün yasaları çıkarması bekleniyordu. Tarım, toprak, adalet, yönetim, eğitim, madencilik gibi konularda köklü reformlar amaçlayan hükümet parlamentonun ciddi direnişiyle karşılaştı ve başarısız oldu. Bu durum gerçekte toprak ve sanayi burjuvazisinin, bürokratik-teknokratik bir yönetime karşı olması şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca Erim Hükümeti halk desteğinden yoksundu ve parlamentoda ağırlığı olmadan ordunun itmesiyle ayakta kalabilmekteydi. AP özünde kendisinin de istediği bu reformlara sahip çıksaydı yaklaşan seçimlerde toprak kesiminden ve eşraftan oy kaybedebilirdi. Ayrıca ordunun desteklediği bir kabineye dışarıdan destek verir gözükmek de siyasal anlamda yıpratıcı bir iş olabilirdi.

12 Mart muhtırası ile Türkiye'de iktidar değişmemiştir. Sadece bu iktidarın siyasal ifadesi değişmiştir. Burjuvazi destekli ama halka da tavizler vermek zorunda olan siyasal iktidar yerine, yine burjuvazinin çıkarını gözetken ama ordunun desteğiyle ayakta duran bir teknokratlar hükümeti kurulmuştur.²¹³

²¹¹ Ahmad, s. 177-178

²¹² Özdemir, s. 262

²¹³ Cem, s. 126

1971 ve 1973 tarihleri arasında, parlamentodaki muhafazakar çoğunluğun da desteğiyle, anayasanın dörtte üçü üstünde oynanmış ve on bir geçici hüküm getirilmiştir. Bunların en önemlileri:

- Temel hakların kullanımına yeni sınırlamalar getirilmiş, bu amaçla genel bir yasak eklenmiştir.
- Gözaltında tutma süresi önce 7 sonra 15 güne çıkarılmıştır.
- Memurların sendikalara üye olmaları yasaklanmıştır.
- Hükümete kanun gücünde kararname çıkartma yetkisi tanınmıştır.
- TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır.
- Üye seçiminde hükümetin etkin olduğu Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kurulması öngörülmüştür.²¹⁴

Görülüyor ki yapısal reformlar konusunda başarılı olamayan Erim Hükümetleri, demokrasiyi askıya almak ve sol muhalefeti bastırıp, demokratik talepleri engellemek konusunda önemli adımlar atmıştır.

“Askerlerin desteklediği rejim, 1973 yazında, siyasal görevlerinin çoğunu yerine getirmişti. Anayasa, sivil toplum karşısında devleti güçlendirecek şekilde değiştirildi. Her türlü muhalefeti amansız ve hızla bastıracak özel mahkemeler kuruldu. Üniversiteler, öğrenci ve fakülte radikalizmini önlemek için yeniden düzenlendi. Sendikalar pasifleştirildi ve 20 Temmuz 1971’de hükümetin TİP’i dağıtmasıyla birlikte siyasal bir boşluk oldu.”²¹⁵

8.d. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Sivil Siyasete Dönüş

Nihat Erim Hükümeti’nden sonra kurulan etkisiz Ferit Melen Hükümeti’nin başlıca sorunu yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimiydi. Bu seçim siviller ve askerler arasındaki bir rekabete dönüştü. Ordunun adayı olan Faruk Gürler’e karşı AP ve CHP ilk defa ciddi bir dayanışma sergileyerek ılımlı bir eski amiral olan Fahri Korutürk’ü destekliyorlardı.

²¹⁴ Özdemir, s. 265

²¹⁵ Ahmad, s. 186

“12 Mart 1971’de parlamento çoğunluğuna dayalı hükümetin görevden ayrılmak zorunda bırakılmasını sineye çekerek sessiz kalmayı nedense uygun bulan parlamento, fiili durumu iki yıl içine sindirdikten sonra kendisine dayatılan modeli değil, siyasete dönüşü çabuklaştıracak yolu tercih edebiliyordu. Değişen şartlar ve güç dengelerinin parlamento kararlarındaki rolünü göstermesi bakımından ilginç. Üstelik buna bakarak parlamentonun isterse müdahaleci eğilimleri geriletebileceğini söylemek mümkün. Türk Parlamentosu gibi askeri darbeler karşısında hep kötü sınav veren, belki bundan dolayı şok kaldırma yetenekleri fazlaca artan bir parlamento için küçümsenmemesi gereken bir eğilim.”²¹⁶

Yeni Cumhurbaşkanı seçilince Melen Hükümeti çekildi. Yerine Korutürk’ün atadığı Naim Talu tarafından bir seçim hükümeti kuruldu. Böylece Türk siyasetine damgasını vuran 12 Mart dönemi sona ermiş ve 1980’de bir darbe daha yaşanana kadar sivil siyasete geri dönmüştür.

8.e. 1973 Genel Seçimleri ve CHP-MSP Koalisyonu

1973 seçimlerinden sonra sandıktan şaşırtıcı bir sonuç çıkmıştır. Hiçbir partinin tek başına iktidar olamamasına rağmen CHP % 33.5 (185 sandalye) oyla birinci, AP %29.5 (149 sandalye) oyla ikinci parti olmuştur. MSP 48, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1 sandalye kazanmışlardır. Tablonun gösterdiği, seçim sonrasında AP’nin mirasçısı (MSP, DP) yeni partilerin ortaya çıktığı ve sağ da oyların bölündüğüdür. CHP ise, ortanın solu politikaları sayesinde büyük kentlerde ilerleyen sanayi ve oluşan işçi sınıfı sayesinde oy kazanmayı başarabilmiştir.

Parlamentoda süren tartışmalar ve uzun süreli belirsizlik döneminden sonra dışarıdan bakınca birbirine oldukça zıt gözükken ama içerden bazı ortak değerlere sahip iki parti olan CHP ve MSP koalisyon kurmuşlardır. Ocak 1974’te kurulan koalisyonda, her iki

²¹⁶ Özdemir, s. 268

partinin de icabında ABD politikalarına kafa tutmaları ve büyük sermayeye karşı temkinli yaklaşımları etkili olmuştur.²¹⁷

Bu koalisyonun kurulmasından birkaç ay sonra meydana gelen “Kıbrıs Harekatı” hem koalisyonun başarısı hem de sonu olmuştur. Ecevit zamanında yapılan bu operasyon sonucu CHP’nin ve Ecevit’in yıldızı parlamıştır. Bu prestij meselesi zaten pamuk ipliğine bağlı koalisyonu iyice germiştir. Başka ufak gerginlikler ve uyuşmazlıklar da eklenince Ecevit “siyasi hayatının belki de en büyük gaflarından birini yaparak” hükümetten istifa etmiş ve erken seçime gitmek istemiştir. Ama erken seçimin CHP’ye yarayacağını bilen diğer sağ partiler bu durumu önlemişlerdir. Seçimler olmamış, Ecevit muhalefette kalmıştır.²¹⁸

8.f. Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Ecevit’in yeni hükümet kuramaması ve ülkeyi seçime götürememesi sonucu Cumhurbaşkanı Korutürk, hükümeti kurma yetkisini Demirel’e verdi. Demirel AP, MSP, CGP, MHP’den oluşan I. Milliyetçi Cephe Hükümeti’ni kurdu. Bu hükümetin en önemli icraatı aşırı sağın devlet içinde kadrolaşmasını sağlamak ve sola karşı şiddet olaylarını yoğunlaştırıp, toplumdaki kutuplaşmaları arttırmaktır. Nitekim MHP, daha sonraki seçimlerde oylarını arttıracak, başta “Milli Eğitim Bakanlığı” ve “Emniyet Teşkilatı” olma üzere kamunun birçok yerinde örgütlenecektir.²¹⁹

Milliyetçi Cephe Hükümetleri’nin belki de en büyük ve tek ortak noktaları sola karşı duydukları nefrettir. Bunun dışında MSP’nin İslamcı çizgisi; MHP’nin sınırlarımızı bile aşan “Turan” milliyetçiliği; CHP’den koparak ve tutucu bir Kemalizm’e bürünerek kendine sadece sağ partiler arasında yer bulan CGP’nin milliyetçiliği birbirinden bambaşka milliyetçiliklerdir.

²¹⁷ Zürcher, s. 378

²¹⁸ Özdemir, s. 271-273

²¹⁹ a.g.e., s. 274

5 Haziran 1977 seçimleri sonucunda CHP bir sürpriz daha yapıp tekrar birinci parti olmuştur. %41.4 oy alıp 213 sandalye kazanan CHP, tarihinin en yüksek oranına ulaşmıştır. AP %36.9 oyla 189 sandalye, MHP %6.4 oyla 16 sandalye almışlardır. CHP ile koalisyon kurduğu için oy kaybeden MSP %8.6 oyla 24 sandalyeye düşmüştür. DP 1973 seçimlerinden sonra elde ettiği 48 sandalyesini kaybetmiş ve 1 sandalyeye düşmüştür. TİP bir varlık gösterememiştir. 1977 seçimleri şunu göstermiştir ki Türk kamuoyu artık sağ ve sol olarak iki parçaya ayrılmış ve bu parça 73 seçimlerinden beri pekişmiştir.²²⁰

Ama bu seçimler sosyal demokratlar için olumsuz gelişmeleri beraberinde getirmiştir. CHP açık ara birinci de olsa az bir farkla azınlıkta kalmış ve hükümet kuramamıştır. Bu sosyal demokrat, işçi, aydın, solcu kesimde hayal kırıklığı yaşatmış ve CHP'ye olan güvende düşüş olmuştur.

Türk siyasal hayatında özellikle 1960-1980 yılları arasında yapılacak önemli bir gözlem şunu göstermektedir ki, CHP ve AP arasındaki çekişmeler ülke siyasetindeki en önemli sorunları da beraberinde getirmişlerdir. Zira, Demirel'in kurduğu Milliyetçi Cephe Hükümetleri ülkeye düzen getirmeyi bir kenara bırakalım, sağ-sol çekişmesini iyice arttırmış ve 1980 darbesine giden kapıyı aralamıştır.

II. Milliyetçi Cephe Hükümeti Ocak 1978 tarihine kadar ayakta kalabilmiş ve “gensoru” ile devrilen ilk hükümet olmuştur. “Gen soru önergesi hükümetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışı ile ulusal birliği zedeleyip Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yoksulluğa sürüklediği ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni anayasanın belirlediği çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı gerekçelerini kapsamaktadır.”²²¹

5 Ocak 1978'de AP'den ayrılan milletvekilleri, CGP ve DP'nin de desteğiyle Ecevit'in Başbakanlığında CHP Hükümeti kurulmuş ve parlamentodan güvenoyu almıştır. Fakat Ecevit Hükümeti'ni ciddi sorunlar beklemektedir. İpin ucunu kaçırın terör yılları;

²²⁰ Özdemir, s.276

²²¹ a.g.e., s.277

Malatya, Maraş gibi katliamlar; Ecevit'in ABD politikalarına kafa tutması ve SSCB ile yakınlaşmaya başlaması; ekonomik sorunlara çözümler bulunamaması gibi sorunlar 1979 ara seçimlerinde boş bulunan 5 millet vekilliği için yapılan seçimleri AP'nin kazanmasını sağlamış ve meclisin dengesi yeniden bozulmuştur. Kurulan kısa süreli III. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin de en önemli işi, uygulaması 1980 darbesi sonrası Özal Hükümeti'ne nasip olan, 24 Ocak Kararları'nı almaktır.

9. 12 Eylül Askeri Darbesi (1980-1983)

12 Eylül 1980 sabahı, saat 04:30'da cuntanın okuduğu bildiriyle birlikte ordu yönetime el koydu. Türkiye için ekonomik, siyasal ve sosyal alanda radikal dönüşümlerin yaşandığı 12 Eylül Darbesi'nden sonra birçok şey eskisi gibi olmayacaktır. Darbenin kime ve hangi fikre karşı yapıldığı ordunun saldırdığı kurumlardan belli olmaktadır. Darbeyi izleyen günlerde parlamento ve siyasi partiler kapatılmış, sendikalar ve sivil toplum örgütleri kapatılıp üyeleri tutuklanmış, sendikal haklar ve diğer temel hak ve özgürlükler askıya alınmıştır. Bütün bu faaliyetleri çok geniş bir alana yayılmış tutuklamalar izlemiştir. Dahası sayısız insan fişlenmiş ve işkence olayları insanlık dışı boyutlara çıkmıştır. “Ordunun hem sonunda demokratik düzene geri dönmeyi düşündüğü ve hem de iktidarı sivillere devretmeden önce siyasal sistemde köklü değişiklikler yapmak niyetinde olduğu daha başından itibaren belliydi. Yaptıkları değişiklikler birçok bakımdan, seleflerinin, yani 27 Mayıs 1960 darbesini icra edenlerin, yaptıklarını feshetmekten ibaretti. 1 Mayıs'la birlikte, 27 Mayıs'ın da resmi tatil olmasına son verilmesi anlamlıdır.”²²²

14 Eylül'de Silahlı Kuvvetlerin dört kuvvet komutanı (kara, deniz, hava ve jandarma komutanları) Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'ni oluşturdu.²²³ MGK, her ile atadığı sıkıyönetim komutanları ve kurumların başlarına atadıkları albaylar sayesinde ülkeyi fiilen yönetmeye başlamıştır.

²²² Zürcher, s. 406

²²³ Ahmad, s. 214

Darbenin üstüne gittiği ilk unsurlar işçi hareketleri ile sol kurum ve örgütlerdir. 14 Eylülde 3 No'lu kararlar tüm grev ve toplu sözleşmeler yasaklandı. DİSK yöneticilerinin teslim olmaları için 48 saat verildi. Bütün işçiler zorunlu olarak işbaşı yapacaklardı. Daha sonra 52 DİSK yöneticisi idamla birçoğu da müebbet hapisle yargılanacaktı.²²⁴

“İşçi çıkartmaları Sıkıyönetim Komutanlıkları'nın iznine tabi olmakla birlikte fırsatı ganimet bilen özel kesimden yoğun işten çıkartmalar yaşanmış, bu durum KİT'lerde de görülmüştür. İzinler azaltılıp, çalışma süreleri arttırılmıştır. İşyerlerinde ‘Özel Güvenlik Örgütleri’ kurulmuştur. Bununla ilgili yasa tasarısı Temmuz 1981 de kabul edildi. İşçi sağlığı ve iş güvenliği denetimi ortadan kaldırıldı. Grev yasağı sınırları genişletildi.”²²⁵ Bütün bu sınırlamaların kapsamı 1983 sonrasında sivil yönetime geçilmesinden sonra daraltılacaktır ama hiçbir zaman eski haline de kavuşamayacaktır.

Bu dönemde ülkenin özerk ve demokratik kurumları da ciddi yaralar almışlardır:

“Din ve vicdan, düşünce, bilim ve sanat, basın ve yayın özgürlükleri de en çok örselenenlerdendir. İlk ve orta öğretimde ‘din kültürü ve ahlak öğretimi’ adı altında din dersleri zorunlu hale getirilmiş; Ceza Kanununda var olan ‘düşünce suçları’ anayasallaştırılarak düşünce suçları daha da kısıtlanmış; hatta kanunla yasaklanmış herhangi bir dilde düşüncenin açıklanması ve yayılması yasaklanmış; basın, radyo, televizyon ve film sansürü meşrulaştırılmış; yabancı ülkelerde basılan eserlerin yurda sokulması yasaklanmış; kapatılan bir süreli yayının devamı niteliğindeki her türlü yayın yasaklanmış; basımevi ve eklentilerinin zaptı, müsaderesi ve işletilmekten alıkonulması mümkün kılınmıştır.”²²⁶

²²⁴ Ahmet Akif Mücek, **Türkiye’de Askeri Darbeler**, Gökkuşuğu Yayınları, 1. Baskı 2009, s. 201

²²⁵ a.g.e., s. 203

²²⁶ Tanilli, s. 91

1402 sayılı sıkıyönetim yasası, sıkıyönetim komutanlarına işten çıkarma yetkisi vermiştir. Bu yetkiyle sayısız memur, öğretmen, din görevlisi, polis, hakim, savcı, mülki amir, öğretim üyesi işten çıkarılmıştır.²²⁷

Akademilere de el atan ordu, burada da “temizlik” çalışması yapmıştır. Üniversitelerde dekan ve rektör atamalarına karar vererek Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) kurulmuştur. 300’ün üzerinde akademisyen okuldan atılmış ve bunu 1983 yılında yeni atılmalar izlemiştir. Birçokları da fişlenip, kamuda çalışma yasağına uğramamak için kendileri istifa etmişlerdir.²²⁸

Fakat 12 Eylül’de belki de en büyük acıyı, tutuklular ve ceza evine alınanlar yaşamışlardır. Darbeden hemen sonra göz altı süreleri önce 30 ardından 90 güne çıkmıştır. İşkence uygulamaları bu dönemde sistematik ve kurumsal bir hale gelmiştir.²²⁹

“12 Eylül döneminde hapishaneler vahşetin, kelimenin gerçek anlamıyla yaşandığı yerler oldular. Hapishaneler ‘teröristlerin rehabilite edilecekleri yerler’ olarak ele alınıyordu. Burada uygulanmak istenen askeri yönetmeliklerle, devrimci, sosyalist, yurtsever insanlar kişiliksizleştirilmeye, dirençleri kırılarak ülke sorunlarına duyarsız silik bireyler haline getirilmeye çalışıldılar. Zaten sağlıklı ve son derece kötü koşullarda yaşamak zorunda bırakılan on binlerce insan, Mahkemelere gidiş gelişlerde takılan zincirler, tek tip elbise dayatmaları, zorunlu ders uygulamaları, görüş yasakları ile hizaya getirilmek isteniyordu. Cezaevlerinde rutin bir uygulama olan sürekli dayak, hakaret, ağır işkence ve kötü beslenme koşulları cuntacıların ‘cezalandırma’ uygulamaları arasındaydı.”²³⁰

Genel olarak 12 Eylül’ün bilançosuna baktığımızda şunları görürüz:

²²⁷ Mücek, s. 196

²²⁸ Zürcher, s. 408

²²⁹ Mücek, s. 196

²³⁰ Mücek, s. 198

- 650 bin kişi göz altına alındı.
- 1 milyon 683 bin kişi fişlendi.
- Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.
- 7 bin kişinin idam cezası istendi.
- 517 kişiye idam cezası verildi.
- 49 kişi asıldı.
- İdam edilmeleri istenen 259 kişinin dosyası meclise gönderildi.
- 71 bin kişi TCK'nın 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı.
- 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmaktan yargılandı.
- 388 bin kişiye pasaport verilmedi.
- 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı.
- 300 kişi kuşkulu şekilde öldü.
- 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelerle kanıtlandı.
- 14 kişi cezaevlerindeki uygulamaları protesto etmek için yaptıkları açlık grevleri sonucu yaşamını yitirdi.
- 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı.
- 23 bin 667 derneğin faaliyeti durduruldu.
- 3 bin 854 öğretmen, 120 öğretim üyesi, 47 hakimin işine son verildi.
- 7 bin 233 devlet görevlisi bölgeleri dışına sürüldü.
- Halkın “hayır” demesinin yasak olduğu anayasa oylaması sonucu 12 Eylül’ü yapanlara ömür boyu dokunulmazlık tanındı.
- 1402 sayılı yasa nedeniyle 9 bin 400 kişi kamu görevinden atıldı ya da sürüldü.
- Gazetecilere toplam 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.
- Getirilen yasaklar nedeniyle İstanbul'da gazeteler 300 gün yayımlanamadı.
- 13 büyük gazete için 303 dava açıldı. Gazeteciler hakkında toplam 4 bin yıl hapis istendi.
- 300 gazeteci saldırıya uğradı.
- 3 gazeteci öldürüldü.
- Cezaevlerinde bulunan gazeteci sayısı: 31

- Hakkında tazminat istenen gazeteci sayısı:211
- Gazetecilerden istenen tazminat miktarı, 12 milyar 848 milyon lira.
- 39 ton gazete, dergi ve kitap sakıncalı olduğu için imha edildi.²³¹

9.a.1982 Anayasası

1961 anayasasına karşı düşmanlık 1980 öncesi Demirel Hükümeti zamanından beri sürmüştür. Daha o zamanlarda “Bu anayasa ile memleket idare edilmez!” söylevleri sık sık verilmekteydi. 1982 Anayasası ile 1961 Anayasası tamamen ter yüz edilmiş ve sermaye sınıfının çıkarlarına yönelik, denetime daha açık bir anayasa hazırlanmıştır.

29.06.1981 günü MGK tarafından atanan 40 ve MGK’na bağlı askeri valilerce atanan 120 üye tarafından oluşturulan “Danışma Meclisi” ile anayasa hazırlanma sürecine girilmiştir. Danışma Meclisi’nin oluşturuluş şekli ve karar mekanizmasının oldukça sınırlı ve yanlı olduğu açıktır. Zaten MGK istediği zaman üyelerini değiştirme yetkisine sahiptir. MGK eğer isterse tasarının tümünü reddederek, kendi başına yenisini oluşturabilirdi. Oysa 1961 yılında anayasa hazırlama sürecinde benzer bir yapı olan “Temsilciler Meclisi” daha demokratik bir yapıya ve ciddi yetkilere sahipti. Eğer 1961 yılında dönemin MBK’si yasalara itiraz ederse, oluşturulan yeni tekliflerin de temsilciler Meclisi’ne gitmesi zorunluydu. Eğer hala kabul edilmez ise iki tarafın eşit sayıda atadığı karma komisyon tarafından yeni bir teklif oluşturulurdu.²³²

“Özetle, 1982 Kurucu Meclisi, 5 komutandan oluşmaktadır aslında; anayasanın hazırlanıp kabul edilişindeki ilke de, bir yerde şu olmaktadır: 5 komutana güven, gerisini merak etme sen!”²³³

1982 Anayasası'nda en çok göze çarpan şey yönetimin merkezileştirilmesidir. Yürütmenin yani hükümetin yetkileri, yasama yani meclisin aleyhinde olacak şekilde arttırılmıştır. Hükümet “Kanun Hükmünde Kararname” çıkartma yetkisiyle birçok

²³¹ Mücek, s. 200

²³² Tanilli, s. 82

²³³ a.g.e., s. 83

organ üstünde denetime ve karar kolaylığına kavuşmuştur. Öte yandan da Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu'ndan ve Yasamadan birçok yetkiyi koparıp kendi eline almıştır.²³⁴

Yürütmenin elinin kuvvetlenmesi yönetimde merkeziliği doğurmuş, bu durum da TRT ve Üniversiteler gibi kurumların özerkliklerini zedelemiştir. “İdare içinde merkeziyetçiliğin ve merkezin yerel yönetimler üzerindeki denetiminin güçlendirilmesi, yerinden yönetim ilke ve güvencelerinin zayıflatılması, biçiminde ortaya çıkmıştır.”²³⁵

Ayrıca yeni anayasa askerlerin yönetim üzerindeki ağırlığını oldukça arttırmıştır. 27 Mayıs Darbesi'yle ülkenin güvenliğinde asker-sivil işbirliğini sağlamak için kurulan MGK, 1971 yılında yapılan yasalarla sadece danışma meclisi niteliğindedir. Oysa 1982 Anayasası ile MGK'nun sivil üyelerinin sayısını asker üyelerini geçmeyecek şekilde sınırlamış ve ilgi alanına giren konuları oldukça genişletmiştir. Eskiden “tavsiye” niteliğinde alınan kararlar yeni anayasa da “Bakanlar kurulunca öncelikli olarak dikkate alınır” nitelikte sayılmıştır. Böylece 1982 Anayasası'nda asker-sivil dengesi askerler lehine bozulmaktadır.²³⁶

²³⁴ a.g.e., s. 86-87

²³⁵ a.g.e., s. 87

²³⁶ a.g.e., s. 88

2. BÖLÜM:

BİR KIRILMA NOKTASI OLARAK 24 OCAK KARARLARI, SOSYAL DEVLETİN TASFİYESİ ve TOPLUMSAL ANOMİ

Birinci bölümde ele aldığımız ulusal kalkınmacı bir ekonomi politika izleyen Türkiye, 1980'lere geldiğinde 24 Ocak 1980 yılında alınan ekonomik kararlar sonucu (24 Ocak Ekonomik Kararları) uluslararası sermaye ile bütünleşik bir neoliberal ekonomi politikasına geçmiştir. İkinci bölümde ele alacağımız ekonomi politikasındaki bu değişim bizi, İkinci bölümü iki ana başlık altında gruplandırmaya itmiştir.

Öncelikle 24 Ocak Ekonomik Kararları'nı uygulamaya koyan Turgut Özal ve ANAP Hükümeti'nin icraatları üzerine yoğunlaştık. Amacımız şimdiye kadar bahsettiğimiz "devletçilik", "ulusal kalkınma", "sosyal devlet" gibi ideallerden nasıl sapıldığını ortaya koymaktı. Bunu yapmadan önce 1978-79 yıllarındaki iktisadi ve siyasal bunalımlara da kısaca değinmeyi uygun gördük. ANAP Hükümeti dönemine değinirken, 24 Ocak Kararları'nın temel felsefesinden ve uygulanış şeklinden bahsettik.

Daha sonra 1980'lerin neoliberal politikalarının sosyal yansımaları üstünde durduk. Bu çabaya önce "değer", "norm" ve "anomi" kavramlarını tanımlayarak başladık. Anomi kavramının tezimizde ne şekilde yer edeceğini açıkladıktan sonra 1980'lerde alınan 24 Ocak Kararları'nın toplum üstünde anomi haline yol açan nedenlerini belirledik. İkinci bölümün ikinci ana başlığının diğer alt başlıklarında, Türkiye'de bir toplumsal çözülme ve anomi saptaması yapıp, anomi haline neden olan sosyal gelişmelerin nedenleri üstünde durduk.

A. DEVLETÇİLİK ANLAYIŞINDA KIRILMA: 24 OCAK KARARLARI

1. Darbe Hükümeti:

Darbe yapıldıktan hemen sonra kurulan ve Başbakanlığını emekli general Bülent Ulusu'nun yaptığı "kukla" hükümet bir formaliteden ibaretti. Asıl kararları alan MGK, hükümeti de kendi seçerek kurmuştu. Hükümetin belki de en kilit ismi olan 24 Ocak 1980 yılında alınan ekonomik kararların (24 Ocak Kararları) mimarı Turgut Özal'dı. En büyük işçi sendikası olan Türk-İş de darbeye destek vermiş ve Türk-İş Genel Sekreteri Sadık Side, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olmuştur.²³⁷

Darbeden sonra askerlerin izlediği ekonomik program, yapılanların toplumsal barış ve birlik dışında başka bir amaç taşıdığını da göstermektedir. 1970'lerde yaşanan krizler, o zamanın devlet felsefesinin neden olduğu yapısal sorunların krizleriydi. 1980 Darbesi'nin amacı, devletin bütünlüğünü değiştirerek, ona yeni bir sosyo-ekonomik biçim vermek, başka ittifaklar üstüne oturtulmuş yepyeni bir devlet yapısı oluşturmaktı. Süleyman Demirel Hükümeti'nin 24 Ocak'ta aldıkları kararlar, bu yeni süreçte de aynen korunup devam ettirilmiştir. Cunta Hükümeti bu kararları aynen benimsemekle birlikte dönemim ekonomi müsteşarı Turgut Özal'ı da Ekonomi Bakanlığı'na getirmiştir.²³⁸

2. Genel Hatlarıyla 1979 Ekonomik Bunalımı

Dünya geneline bakıldığında kalkınmacılık 1945 sonrası "Özgür Dünya"nın özelliklerinden biriydi. II. Dünya Savaşı sonrası kendini ispatlayan ABD'nin yeni süper güç olması, bunun yanında soğuk savaşın rekabetçi yapısı ve sol ideallerin Batı medeniyeti tarafından kontrol altında tutulma isteği bağımsız ulus devletleri kalkınmacı bir ekonomik vizyon edinmeye zorlamıştır. Bu sayede ulusal başarı, gelişmeyle (kalkınma) ölçülüyor, başarının en büyük göstergesi de zenginliğin toplumun geneli

²³⁷ Mücek, s. 179

²³⁸ Levent Ünsaldı, **Türkiye'de Asker ve Siyaset**, Çev. Orçun Türkay, Kitap Yayınevi, 1. Basım 2008, s. 101

tarafından paylaşımı oluyordu. Genel olarak başarılı ve adilane denebilecek bu yaklaşımlar 1980'lere gelindiğinde bütün dünyada tersine dönmeye başlamıştır.²³⁹

1970'ler bütün dünyada kriz dönemiydi. Özellikle petrol fiyatlarındaki yükselmeler gelişmekte olan ülkeleri çok zor duruma düşürdü. Artık kolayca ABD yardımları da gelmeyince bu ülkeler IMF reçetelerini kabullenmeye başladılar. Uluslararası finans çevreleri zor durumdaki devletlerin iç işlerine karışmaya ve onların ekonomilerini şekillendirmeye başladılar. Nasıl borç batağında olan birine çok kazanmasını ve az harcamasını öğütlersek, finans çevreleri de iflasın eşiğindeki devletlere ellerinde döviz tutmalarını ve harcamalarını kısımlarını öğütlemeye başladılar. Bu aynı zamanda sosyal devletin de iflası demektir.²⁴⁰

Yeni dünya düzeninin son boyutu ise kapitalizmin son beş yüz yıllık gelişimi içinde yaşanan bir sürecin belki de son aşamasıydı. Sürekli gelişen bu süreçte liderlik vasfı 1920'lerde ve özellikle 1945 sonrası ulusal bağımsızlık mücadeleleri sayesinde ulus devlete, devletin kurucu unsuru olan bürokrasiye geçmişti. Bu dönemde gelişen ülkeleri ayakta tutan ideolojik unsur milliyetçilikti. Milliyetçi, modernleşmeci ve kalkınmacı devlet anlayışı ekonominin sınırlarını kontrol edebiliyor, üretilen değeri paylaştırabiliyor ve kendinden beklenen sosyal adaleti sağlayabiliyordu.²⁴¹

1970'lerdeki dönüşüm ise dengeleri değiştirdi ve kapitalist sistemin kendi dinamiklerini yaratıp kendi kurallarına göre bir sistem oluşturabileceği bir ortam yarattı. Artık devletin kurucu unsurları ile liberal sermaye arasındaki rekabette, sermaye ön plana çıkmıştı ve "ulus-devlet", "sosyal-devlet", "kalkınmacılık" gibi idealler tasfiye edilmeye başladı.

Türkiye, oluşan bu yeni gelişmeler ışığında bir dizi krizi art arda yaşamaya başladı. İthal ikameci sanayileşme çabalarının artık yetersiz kalması ve dünya petrol bunalımı ile ülkenin döviz rezervinin gittikçe erimesi (zira ülke ekonomisinde döviz çıktısının en

²³⁹ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası** 1.Basım, Metis Yayınları 1993, s.9

²⁴⁰ a.g.e., s.17

²⁴¹ a.g.e., s.18

önemli kalemlerinden biri petrol ithalatıdır) ithalatı imkansız hale getirmiş ve ekonomik büyümeyi durdurmuştur. Sadece Türkiye’de değil bütün gelişmekte olan ve gelişen ekonomilerde Keynesyen politikalar krizle karşılaşmış ve radikal değişimlere uğramıştır.²⁴²

1980’li yıllardan sonra devletin üretici olmayan faaliyetlerin yanında üretici faaliyetlerden de çekilmesi tartışmaları hız kazanmıştır. Neoliberal tezlerin baskın gelmesiyle bu tartışmalar güncelliğini yitirmiş ve devletin ekonomi alanından tamamen çekilerek masraflarının azaltılması, küçülmesi istenmiştir. Böylece Keynesyen politikalarla birlikte ithal ikameci kalkınma modeli de 1980’li yıllarda yerini neoliberal politikalara bırakmıştır.²⁴³

Türkiye’de 24 Ocak Kararları’nın alınmasında etkili olan başlıca ekonomik nedenleri şöyle özetleyebiliriz:

(1) Ekonomimizin en önemli sorunu döviz ihtiyacı ve dış ödeme sorunlarıydı. Türkiye sanayisi 1970’li yıllarda en önemli ve kritik aşamasına gelmişti. Bu aşama dayanıklı tüketim mallarının ülke içinde "ithal ikamesi" aşamasıydı. Fakat bu üretim aşamasında ülkemiz henüz ara malları ve yatırım malları üretecek durumda olmadığı için çok önemli miktarda ithalat yapmaya gereksinim duymaktaydı. Birim başına yapılacak ithalat oranının yüksek olması ve üretilen malların sadece iç pazarda tüketilmesi durumu bir süre sonra döviz rezervlerinin tükenmesi olgusuyla karşılaştı.²⁴⁴

(2) Mevcut sanayi iç talebi karşılamaya yönelikti. Aşırı değerli kur politikası ihracatı değil ithalatı özendirmekte ve kolaylaştırmaktaydı. Bu durum ihracatı zorlaştırmanın yanında, yerli sermaye malları yerine ithal malların kullanımını da teşvik ediyordu. Bu durum döviz ihtiyacını arttırmanın yanında hükümetleri

²⁴²İsmal Şirinler, Yılmaz Doğru, **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası**, 2. Baskı, Dipnot Yayınları 2008

²⁴³ a.g.e., s.158

²⁴⁴Hüseyin Şahin, **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi Bugünkü Durumu**, 6. Basım, Ezgi Kitabevi 2000 ,s.172

sürekli borçlanmaya teşvik etmekteydi. Yurt dışı işçi gelirleri bir nebze olsun bu durumu kurtarıırken petrol zamları ise tüm dengeleri mahvetmişti.

(3) Geniş halk kitleleri yüksek enflasyon ve kara borsa yüzünden ciddi sıkıntılar çekmesine rağmen, ülkedeki sendikalı işçiler ekonomik kötü gidişe rağmen grevler ve eylemler yoluyla haklarını belirli ölçülerde koruyabilmekteydiler. Bu durum işçiler için yüksek ücretler anlamına gelirken sanayici için ise maliyetleri arttırıcı bir unsurdu. 70’li yılların sonları ülke irili ufaklı birçok grev nedeniyle ciddi bir iş gücü kaybı yaşamaktaydı.²⁴⁵

(4) Yüksek enflasyonun görüldüğü ve üretimin düştüğü bir tabloda, geleneksel sanayi burjuvazisinin dışında ve onun anlamadığı bir dilde birikim üreten “stokçu” ve “karaborsacı” gibi yeni güçler ortaya çıkmaktaydı. Bu durum birikim sürecinin yıprandığının işaretiydi.²⁴⁶

(5) Bütün gelişmelere tuz biber eken durum ise sıkça bahsettiğimiz 1974 ve takibeden petrol krizleridir. Bu krizler nedeniyle dış ticarete petrole ayrılan döviz çıktısı birkaç kat artmış ve ülkenin yapısal olarak işlevsizleşmeye başlayan kalkınma modeli iflas etmiştir.

3. 24 Ocak Kararları ve Yeni Ekonomik Düzen

3.a. 24 Ocak Kararlarının Temel Felsefesi

Öncelikle söylemek gerekirse 24 Ocak Kararları ne özgün bir içeriğe sahiptir ne de Türkiye’ye özel hazırlanmıştır. Bu kararlar 70’lerin sonunda yapısal krizler yaşayan bütün gelişmekte olan ülkelerde IMF başta olmak üzere dış finans kurumlarınca dayatılan ve uygulatılan kararlardır.

²⁴⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**,14. Baskı, İmge Kitapevi 2010, s.145

²⁴⁶ a.g.e., s.146

24 Ocak İstikrar Programları'ndan önce de birçok istikrar programı yürürlüğe koyan Türkiye, kriz geçince ya da etkisi hafifleyince programdan hemen sapmıştır. 24 Ocak Kararları'nın özgün yanı kısa vadeli ekonomik kararların yanında ülkenin ekonomisini yapısal bazda değiştirmesi ve köklü kararlar almasıdır.²⁴⁷

Ülke Keynesyen politikalardan neoliberal politikalara geçirilmiştir. Bunun için para arzına dayalı enflasyonist büyümenin önüne geçilmek istenmiştir. Devletin ekonomiye müdahalesi azaltılırken arz-talep dengesinin piyasa şartlarında oluşması istenmiştir. 24 Ocak Kararları'nın temel felsefesi ekonomide devletin belirleyici rolünü bırakıp, özel teşebbüsün kararlarını ön plana çıkarmaktır. Ekonomide makro ve mikro dengelerin gözetilmesinde karar mekanizmaları değil, piyasada oluşan fiyat mekanizmalarının belirleyici olması amaçlanmıştır.²⁴⁸

24 Ocak Kararları ile geleneksel sanayi politikası değiştirilmek istenmiştir. İthal ikameci yaklaşım yerine ihracata dayalı ve döviz girdisi sağlayan bir büyüme amaçlanmıştır. Bu biraz da dünya piyasalarının baskısı ve yönlendirilmesi sonucu küresel sermaye ile bütünleşme çabasının sonucudur.

Prof. Dr. Korkut Boratav bu amaçlar uğrunda 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasında üç temel hususa dikkati çeker:

(1) Bu kararlarla uygulanan devalüasyon, KİT zamları, fiyat denetiminin kaldırılması, finans sektöründe serbestlik, ithalat-ihracat serbestliği gibi “şok tedavisi” önlemleriyle son birkaç yıldır IMF'in hükümetlerden istediğinden fazlası verilmiştir. (2) Bu kararlarla uygulamada uluslararası ve onun desteklediği ulusal sermayeye karşı emek faktörü geriletmiş ve baskı altına alınmıştır. (3) Bu programın gerçekleşmesi için gereken antidemokratik şartlar ve ortam 12 Eylül siyasal şartlarını da gerekli kılmıştır. Bu sayede ordunun da desteklemesi ile Özal fiilen ve resmen ekonominin patronu

²⁴⁷ İlhan Uludağ, Erişan Arıcan **Türkiye Ekonomisi**, 1. Basım, DER Yayınları 2003

²⁴⁸ Şirinler ve Yılmaz, s.160

haline getirilmiş, toplumsal muhalefet susturulmuş ve kararlar halka alternatifsiz olarak sunulmuştur.²⁴⁹

Levet Ünsaldı askeri darbe sonucu gelen yeni ekonomi politikayı aşağıda yapıcağımız geniş alıntılarla şu şekilde özetlemektedir:

“Ekonomik açıdan yeniden yapılandırma ve dış pazara açılma programı olarak sunulan bu yeni ekonomi programı aslında IMF’in, Dünya Bankası’nın ya da OECD’nin uluslar arası alanda aynı ödeme güçlükleri ve üretim sorunları ile uğraşan diğer ‘Üçüncü Dünya’ ülkelerine önerdiği geleneksel reçetelerden hiç de farklı değildi. Programda ücretlerin ve iç talebin düşürülmesi, Türk Lirası’nın Dolar’a endekslenmesi, yani dalgalanmaya bırakılması, KİT’lerin özelleştirilmesi, dış satımın desteklenmesi ve dış ticaretin serbest bırakılması öneriliyordu. Bu açıkça teknolojinin ve enerji ürünlerinin ithal edilmesi, dayanıklı tüketim mallarının üretilmesi ve düşük ücretler sayesinde dünya pazarında rekabet gücüne sahip olunması anlamına geliyordu.”²⁵⁰

“Bu yeni yönelimler ekonominin istikrar kazanması için kamu harcamalarının azaltılması ve fiyatların serbest bırakılması çerçevesinde ücretlerin dondurulmasını şart koşuyordu. Dolayısıyla, yeni ücret yapılandırmaları çalışanların ücret gelirleriyle iç Pazar ve üretim arasındaki birbirini destekleyen dengeyi kırmayı, değiştirmeyi ve ücret gelirlerinin 1960’lı ve 1970’li yıllarda ulusal pazarın oluşumu ve gelişiminde oynadıkları rolü ortadan kaldırmayı hedefliyordu. Artık ücretler maliyete göre değerlendirilecek ve iç talep içindeki ücret gelirlerinin rolü ikinci plana atılacaktı. Bu yeni ücret anlayışı ihracatı ön planda tutan modelin en önemli unsurlarından biriydi; çünkü bu birikim rejiminde, ücret maliyetlerinin azaltılması dünya pazarına sunulan Türk

²⁴⁹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, s. 147-148

²⁵⁰ a.g.e., s. 101

malları için büyük bir avantaj olarak görülüyor, üstelik yabancı yatırımcıların kararlarını etkileyebilecek bir öge de oluşturuyordu.”²⁵¹

“1980-1983 arası dönemdeki askeri rejim yönetiminde yürürlüğe konan bu ekonomi modelinin sonuçları ilk bakışta başarılı görülür. 1980’de %100’ü aşan enflasyon 1981’de %33,9’a, 1983’te de %31,4’e düştü. Türk Lirasının %40 oranında değer kaybetmesiyle desteklenen dış satım 1980’deki 2,9 milyar dolarlık gelirden 1981’de 4,7 milyara, sonra da 1983’te 5,7 milyar dolara tırmandı. Ayrıca Türk sanayisi yakın doğu ve komşu ülkeler başta olmak üzere dış pazarda dikkate değer bir başarı kazandı. Irak, Batı Almanya’nın önünde Türkiye’nin en önemli müşterisi haline geldi ve 1982’de sadece inşaat sektörü Türk şirketlerinin uzun vadeli anlaşmalarla Libya, Suudi Arabistan ve körfez ülkelerinde 18 milyar dolarlık bir Pazar elde etti. İzlenen deflasyoncu politikaya karşın, Türkiye’de 1982 yılında %4’ ten büyük bir büyüme hızı izledi ve 1979-1980’de iflasın sonunda olan ülke ekonomisi, faiziyle birlikte 20 milyar Dolar düzeyindeki dış borçlarının vadeleri ile yeniden yüzleşebilir duruma geldi.”²⁵²

“Ancak bu istikrar politikasının toplumsal maliyeti çok yüksek oldu. Örneğin kişi başına gelir 1984’te 1238 Dolar’a düştü, oysa 1979’da 1760 Dolar’dı; reel ücretler de aynı şekilde 1963’teki seviyelerinin bile altına indi. Ücret gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı için de aynı şey geçerliydi. Bu pay 1977’de %37’yken 1985’de yaklaşık %20 oranına geriledi. Sıkı para politikası istihdam alanına da etki etti. İşsizlik 1983’te faal nüfusun %12,3’ünü vurdu, üstelik bu rakam gerçeği tam olarak yansıtmıyordu. En son olarak da grev hakkı askıya alındı; buna karşın çalışanlar hiçbir güvence olmaksızın ve keyfi gerekçelerle işten çıkarılabilmekteydi.”²⁵³

²⁵¹ a.g.e., s.102

²⁵² a.g.e., s. 102

²⁵³ a.g.e., s. 102

3.b. Uygulamada 24 Ocak Kararları

Devletin elinin ekonomiden çekilmeye çalışılması aşamasında KİT ürünlerine zamlar yapılmaya başlanmıştır. KİT fiyatlarının belirlenmesinde denetim mekanizmaları devrenden çıkarılıp, fiyatların piyasada belirlenmesi için belli özerklikler tanınmıştır. Ayrıca özelleştirme çalışmalarına başlanmış ve sayıca az da olsa bazı kamu teşebbüsleri özelleştirilmiştir.²⁵⁴

Yabancı sermayeyi çekmek ve ülkeye döviz girişini sağlamak için “Türk Parasının Değerini Koruma Mevzuatı” liberalleştirildi. Böylece döviz alım satımı serbest hale geldi ve piyasa içinde değer belirlendi. Bu işlem sonucunda döviz Türk parası karşısında hızla değer kazandı.²⁵⁵ Yabancı sermayenin girişimini özendirmek amacıyla yasal düzenlemelere de gidilmiş, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Çerçeve Kararnamesi” ile daha çok bankacılık alanında teşvikler yapılmıştır. Bununla birlikte tarım, turizm alanlarında da yabancı sermaye çekilmeye çalışılmıştır. 1980 yılında 97 milyon Dolar olan yabancı sermaye 1981 yılında 337 milyon Dolar’a çıkarılmıştır.²⁵⁶

Dış ekonomik ilişkilerde ithalat serbest bırakılmış, ihracat ise ciddi teşviklerle arttırılmaya başlanmıştır. İthalatta miktar kontrolleri, tahsisli İthal Malları Listesi, gümrük tarifeleri, damga vergileri gibi uygulamalar kaldırılmış ya da çok hafifletilmiştir.²⁵⁷

Faiz oranlarının piyasa koşullarına bırakılması ile faiz oranları hızlıca artmış 1 Temmuz 1980 tarihinden sonra kredi faizleri ile vadeli tasarruf mevduatı faizleri tümüyle serbest bırakılmıştır. Para arzı artış oranı ilk üç yılda giderek azalmış, MB kaynakları bu yıllarda daha az kullanılmış, bu da enflasyonun bu dönemde gerilemesini sağlamıştır.²⁵⁸ Fakat faiz serbestliği uzun sürmedi. 1983 yılında tekrar denetim başladı. Bundan sonra tavan faizlerinin MB tarafından belirlenmesine karar verildi. Türkiye de bankacılık

²⁵⁴ Uludağ ve Arıcan, s. 184

²⁵⁵ a.g.e., s.185

²⁵⁶ Şirinler ve Doğru, s.162

²⁵⁷ a.g.e., s.161

²⁵⁸ a.g.e., s.163

sistemi büyük holdinglerin elinde olduğu için sağlıklı gelişme ve rekabet ortamı pek mümkün olmadı. Ayrıca Serbestlik döneminde görülen bankerler krizi, küçük bankaların iflası gibi durumlar halkı ciddi sıkıntılara sürükledi.²⁵⁹

Neoliberal yaklaşımların, sosyal politikaları barındırmadığı gibi bu politikaları engellediği ve geriletliği aşıkardır. 24 Ocak Kararları'yla sosyal harcamalar kısıldı. Sendikalar pasifize edilerek emek üzerindeki baskılar arttırıldı. Ücret yeni sistemde bir gider olarak görüldüğü için reel ücretler düşürüldü. Halkın alım gücü azaldı. Çalışan kesimin GSMH içindeki ücret payı azaldı.

3.c. 1983 Seçimleri ve ANAP İktidarı

Cumhurbaşkanı Evren, seçimlerin 1983 Ekim ayında olacağını açıkladığında ordunun amacı iktidara kendi politikalarına yakın bir partiyi getirmektir. Seçimlerin iki partili Amerikan sistemine yakın olmasını isteyen ordu, iktidarda görmek istedikleri Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP)'ni emekli Orgeneral Turgut Sunalp'e kurdurtular. Muhalefet için ise İsmet İnönü'nün özel kalemligini de yapan ve CHP'nin mirası şeklinde kendini sunan Necdet Calp'in kurduğu Halkçı Parti (HP) uygun görüldü.²⁶⁰

Üçüncü parti ise 24 Ocak Kararları'nın mimarı olan Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP)'idi. Askerler bu partinin seçilmesini istememekle birlikte, partinin seçime girmesini engellememelerinin nedeni Turgut Özal'ın Batı'nın finans çevrelerinden aldığı destek şeklinde yorumlanmaktadır.²⁶¹

Seçimlere girilirken kurulan diğer partilerin, seçimlere katılmaları MGK tarafından yasaklanmıştır. Zaten 1980 öncesi siyasal süreçte ağırlığını koymuş olan bütün siyasi liderler ve AP, CHP, MHP, MSP gibi partiler yasaklı oldukları için seçime girememişlerdir. Bu anlamda seçimlerin ülkeyi temsil edip edemediği sorusunun yanıtı kuşkusuz temsilin adil olmadığı şekilde olacaktır.

²⁵⁹ Uludağ ve Arıcan, s.185

²⁶⁰ Mücek, s. 190

²⁶¹ Ahmad, s. 223

1983 yılı seçim sonuçları, başta ordu olmak üzere herkesi şaşırtmıştır. Kimse ordunun desteğini alan partiler dışında, ANAP'ın açık ara birinci olabileceğini ve tek başına kabineyi kuracak çoğunluğa ulaşacağını tahmin etmemekteydi. MDP oyların %23,27'sini, Halkçı Parti %30,46'sını, ANAP ise %45,15'ini aldı.²⁶²

Bu sonuçlar Turgut Özal'ın konumuna pek meşruluk kazandıramamıştır. Çünkü seçimlere 1980 öncesi geleneği temsil eden SODEP ve DYP gibi iki ana parti katılamamıştır. Bu yüzden Özal 1984 yılında yapılacak yerel seçimlere çok önem vermekteydi. Bu ANAP için kendisini meşrulaştırma şansıydı. Özal önce ara seçimlere katılma zorunluluğunu genel seçimlere katılmış olmak şeklinde değiştirmek istedi ama Cumhurbaşkanı izin vermedi. Bunun üzere seçimleri diğer partilere propaganda şansı vermemek için öne aldırıldı.²⁶³

“Türkiye’de hiçbir politikacı iktidarda olmanın avantajını Turgut Özal kadar büyük bir beceriyle kullanamamıştır. Bu cömertliğin temeli 1980’lerin başında kurulan ve seçimle oluşmuş ama ne yapacağı önceden kestirilemeyen bir yasama sistemine karşı yürütmeyi güçlendirme amacıyla oluşturulmuş fon sistemiydi. Ancak, Özal döneminde fonlar, bütçe dışı, dolayısıyla meclisin ya da bürokrasinin yaptığı denetimin dışında kalan hükümet harcamaları için kullanılan bir kaynak haline geldi.”²⁶⁴

1984’te bütçenin çeyreğinden 1986’da yarısına kadar genişleyen fonlar “Otopark Fonu”ndan “Fak-Fuk-Fon”na kadar çeşitlenebiliyordu. Sayıları 134’e ulaşmıştı. Başbakan fonlar sayesinde yerel bir futbol takımına birkaç milyon Lira seçim rüşveti verebiliyor, Milli Halterci Naim Süleymanoğlu madalya kazanınca ona hediyeler alınıyordu. Fonların çok çeşitli gelirleri vardı. Yurt dışına yapılan gezilerden alınan 100 Dolarlar fon kapsamında biriktirilebilirdi. Ayrıca gümrük resmi yerine “İthalat Fonu” diye bir gelir kalemi koyulabilmekteydi. Bu fonların oluşması için hükümet

²⁶² a.g.e., s. 224

²⁶³ a.g.e., s. 225

²⁶⁴ a.g.e., s. 225

kararnameleri yeterli olmaktadır. Fonlar son derece istismara ve yolsuzluğa açık olmakla beraber 1984 yılında Özal'a belediye seçimlerini kazandırmıştır.²⁶⁵

1984 yerel seçimlerinin sonuçları Özal için bir başarı olarak görülebilir. İlk seçimlere oranla oy oranı biraz azalsa da ANAP oyların %41.5 ini almıştır. İkinci parti ise oyların %23.5'ini alan Erdal İnönü tarafından kurulan Sosyal Demokrat Parti'dir. Üçüncü sırada olan ve %13.5 oy alan ama liderliğini Demirel siyasete dönene kadar başkalarının yaptığı Doğru Yol Partisi'dir. Milli Selamet Partisi'nin devamı olan Refah Partisi %4.5 oy almıştır. Artık yapay birer kuruluş olduklarını iyice gösteren ordu destekli MDP ve HP sırasıyla %9 ve %7 oy aldılar.²⁶⁶

Bu seçimlerde Sosyal Demokrasi'nin handikabı SODEP'in yanında seçimlere katılan ve Rahşan Ecevit başkanlığındaki (yasak kalkınca Bülent Ecevit tekrar başa geçecektir) Demokratik Sol Parti (DSP)'nin oyları bölmesidir.

ANAP iktidarını ayakta tutan ve ona siyasal zafer getiren en önemli unsur şüphesiz Turgut Özal'ın varlığıdır. Değişik akımların ve çıkar gruplarının bir koalisyonu olan ANAP'ın bünyesinde Özal bir çimento işlevi görerek bu grupları bir arada tutabilmiştir. Bu anlamda sağ kesimin toplamından oy alan parti, MSP, MHP, AP gibi partilerin tabanlarından topladığı oyu kendi potasında birleştirmiştir.

1970'lerde özel sektörde başarılı bir yönetici olan Özal, 24 Ocak Kararları ile ünlenecekti. Bu kararları aldığı anda Demirel'in ekonomiden sorumlu müsteşarı olan Özal, dönemin rüzgarıyla iktidarın basamaklarını hızla çıkmıştı. Liberal kesimlerle olduğu kadar Nakşibendi Tarikatı üyesi olması, kardeşi Korkut Özal'ın eski MSP milletvekili olması nedeniyle muhafazakar çevreleri kendisine çekmesi gibi avantajlardan fazlasıyla yararlanmıştı. Belki hepsinden de önemlisi, Demirel gibi halk adamı olması, halkın dilini çok iyi konuşması ve onlarla iletişime geçmekte gösterdiği başarılar Özal iktidarını perçinleyen unsurlardandır.

²⁶⁵ a.g.e., s. 226

²⁶⁶ Zürcher, s. 413

Aslında birçok siyasal analizcinin Özal yönetiminin başarısında gördüğü en önemli neden 12 Eylül Askeri Darbesi'dir. Bu darbe ve ordunun bütün parlamento içi ve dışı siyasal muhalefeti bastırması yeni ekonomi politikalar için olumlu bir zemin oluşturmuş ve ANAP, bu zemini sonuna kadar kullanmıştır.

“Özal, askeri cuntanın oluşturduğu ‘güvenceli’ siyasal zemin üzerinden ilerlemek niyetindeydi. ABD’nin ANAP üzerinde bu kadar ısrar etmesinin nedeni de kendisinin hem denenmiş hem de güvenilir bir sivil olarak askeri cunta sonrasında yumuşak geçişi sağlayacak potansiyeli göstereceğine duydukları inançtır. Nitekim Özal ve ANAP, Amerika’nın bu beklentilerini boşa çıkarmadı.”²⁶⁷

3.d. Eski Siyasetçilerin Geri Dönüşü

1986 yılında yasaklı siyasi liderlerin siyasete geri dönebilmeleri için bir referandum yapılması kararlaştırıldı. Referandum sürecinde Özal’ın her türlü karşı propagandasına ve engellemelerine rağmen yasaklı siyasetçiler az farkla da olsa referandumu kazandılar ve siyaset sahnesine geri döndüler. Bülent Ecevit DSP, Süleyman Demirel DYP, Alparslan Türkeş MÇP, Necmettin Erbakan RP Genel Başkanları oldular.²⁶⁸

Halkoylmasının sonucu Özal’ı seçimleri erkene alıp 1987’de yapmaya yöneltti. Ayrıca şartları kendi lehine çevirmeye çalışan Özal seçim barajını yukarı çekti. Genel seçimlerde %10 barajını aşamayan partilerin seçimleri kazandıkları bölgelerde bile milletvekili çıkaramaması sağlandı. Aldıkları tüm oylar barajı geçen partilerin yüzdelere göre paylaşılacaktı. Böylece ANAP, 29 Kasım 1987 yılında yapılan seçimlerde %36.3’e gerilemesine rağmen birçok partinin seçim barajına takılıp meclise girememeleri nedeni ile meclisteki salt çoğunluğu sağlamış oldu. Erdal İnönü liderliğindeki SHP %24.8, Demirel’in DYP’si %19.2 oy alarak meclisteki yerlerini aldılar. Ecevit’in DSP’si %8.5 oyda kaldığı için SHP’ye ciddi oy oranı kaybettirmekle beraber meclise girememiştir.²⁶⁹

²⁶⁷ Mücek, s. 195

²⁶⁸ a.g.e., s.230

²⁶⁹ Zürcher, s. 415

3.e. ANAP'ın Son Yılları

1989 yılında yapılması planlanan yerel seçimlere kadar oy kaybetmemek isteyen Özal belediye seçimlerinin erkene alınması için yapılan halk oylamasında başarısız olması durumun iyice kötüye gittiğini göstermekteydi. 1989 yılına gelindiğinde yapılan seçimler ANAP için tam bir hezimetti. SHP %28.2 oyla birinci olurken DYP % 25.6 oyla ikinci oldular. ANAP %21.9 oyla üçüncü parti olabildi.²⁷⁰

Bu tablonun eşliğinde birçok siyasal yorumcu, Özal'ın süresi dolan Cumhurbaşkanı Kenan Evren yerine geçmek istemesini siyasal bir kaçış manevrası olarak yorumlamıştır. Nitekim Özal zamanında görülen yüksek enflasyon, halkın satın alma gücünün çok düşmesi gibi sebeplere bir de çok partili iktidara geri dönülünce yaşanan popülist siyaset süreci eklenince ekonomi tekrar dar boğaza girmeye başlamıştır.

Özal'ın gözden düşmesinin bir önemli nedeni de yaşanan eş, dost ve akraba kayırmaları, yolsuzluk haberleridir. Özal'ın Türk iş dünyasına yeni bir atmosfer getirdiği aşikardır. Onun döneminde türeyen taşralı yeni zengin kesim hızla yükselmeye başlamıştır. Türkiye'de orta sınıfa oluşturan eski zenginlerin çoğu yoksullar düzeyine inmek zorunda kaldı ve yoksullar daha da yoksullaştırıldı. Ancak, pek çok kişi, özellikle Özal ve onun partisi ile bağlantılı olanlar yükseldiler; bu tür insanlar yeni Türkiye'nin omurgası haline geldiler. Bunlar Türkiye'nin eski siyasal seçkinler sahneye hakimken geri planda kalan taşra burjuvazisini simgeliyordu. Tek parti rejiminin 1950'de sona ermesinden sonra yavaş ve ihtiyatlı bir biçimde, Demokrat Parti önderliğini bir darbede tasfiye eden 27 Mayıs askeri Darbesi'nden sonra daha güçlü bir biçimde ortaya çıktılar. Süleyman Demirel bu taşralı tabakanın bir üyesiydi ve onun hükümette olduğu dönemde daha da geliştiler. Turgut Özal adının ilk kez 1967'de, Demirel tarafından Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na atandığında duyulması rastlantı değildi.²⁷¹

Bu sınıf ancak 1980 Askeri Darbesi sonucunda ordu tarafından eski elitler bir kenara itilip, Özalist politikaların alternatifini olmadan zorla sunulmasıyla kendini

²⁷⁰ Zürcher, s. 416

²⁷¹ Ahmad, s. 244-245

gösterebilmiştir. 1983 yılından beri uzun süre iktidarda bulunan bu yeni zengin sınıf İslami duyarlılığını saklamak zorunluluğu hiç duymamıştır. İş çevrelerindeki laik tutumları özel yaşamlarında muhafazakar bir görünüm almıştır. Genelde ABD’de eğitim gören bu kesim soylulara özgü incelik ve sorumluluk duygusundan yoksundular. Halkın yoksulluğuyla ilgilenmedikleri gibi tek istedikleri bir an önce köşe dönmek ve para kazanmaktı.²⁷²

1991 seçimlerine Mesut Yılmaz Başbakanlığı'nda giren ANAP daha liberal bir kimliğe bürünmesine rağmen iktidarı kaybetmiştir. Yeni hükümeti birinci parti olan Demirel'in DYP'si ve SHP kurmuştur. Fakat ekonomik anlamda Özal'ın mimarı olduğu, siyasal anlamda da ordunun desteklediği 24 Ocak Kararları süreci ve ihracata dayalı ekonomik gelişme yeni Türkiye'nin temel ekonomi politikasını oluşturmuştur.

1980 süreci sonrası Türkiye, "28 Şubat" gibi çeşitli siyasal müdahaleler yaşasa da, bir askeri darbe görmemiştir. Ülke siyasal hayatı gün geçtikçe sivilleşmiş ve kendi özne koşullarını yaratmıştır. Her ne kadar “5 Nisan Kararları”, “2001 Krizi” gibi ekonomik ve siyasal dalgalanmalar görüldüyse de 1980 Darbesi ve 24 Ocak Kararları'nın belirlediği neoliberal ideoloji hala sürmektedir.

²⁷² Ahmad, s. 245

B. EKONOMİK DEĞİŞİMİN SOSYAL YANSIMASI

1. Toplumsal Çözülme Sürecinde Temel Kavramlar

Önceden belirtelim ki toplumsal çözülme üstüne çalışırken daha çok sosyal psikolojiye yaslanarak Prof. Dr. Barlas Tolan ve Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer'in sosyal bilimler incelemelerinde kullandıkları "değer" ve "norm" kavramlarını temel argüman olarak kullanmaktayız.

1.a. Değerler

Bütün toplumların yaşantısında, iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış, ahlaklı-ahlaksız, başarılı-başarısız... gibi sayısız değer bulunmaktadır. “ Bir toplumun yaşamında her şey değerlere göre algılanır ve karşılaştırılır. Bireyler içinde yaşadıkları grup, toplum ve kültürün değerlerini genellikle benimseyerek bunlardan muhakeme ve seçimlerinde birer ölçüt olarak yararlanır. Böylece daha iyi, daha doğru, daha uygun, daha güzel, daha önemli veya daha adil gibi genel yargılara varma olanağını bulacaklardır.”²⁷³

“Sosyalleşme sürecinde çocuğa, çoğu kez mantıklı bir kanıtlama göstermeden, toplumun değer ve normları aşılır ve törelere nasıl uyacağı öğretilir. Toplum, bireyden iyiyi ve kötüyü anlamasını değil, hissetmesini ister. Bireyi aşan ve yücelen bir toplumsal varlık olarak değer, ona kendisini doğal ve mutlak bir gerçeklik olarak kabul ettirir.”²⁷⁴

Sosyal değişimin hızlı olduğu toplumlarda ya da dönemlerde değerler konusunda uzlaşmak zorlaşır. Bu konularda anlaşmazlıklar oluşur ve çatışmalar meydana gelir. Toplumlar da değerlerin hepsi aynı ağırlıkta değildir. Bazı değerler baskındır ve diğerleri onun üzerine inşa edilir.²⁷⁵

²⁷³ Barlas Tolan, **Toplum Bilimlerine Giriş**, 2.baskı, Kalite Batbası, 1987,s. 230

²⁷⁴ a.g.e., s.231

²⁷⁵ Sulhi Dönmezer, **Toplumbilim**, 12. Baskı, Betaş 1999, s. 235

Değerler zaman içinde normlara dönüşür ve bir form alırlar. Normlar değerlerin cisimleşmiş halleridir ama değerler ile normlar arasında belirli farklar vardır. Genel itibariyle değerler, belirli durum ve şartlardan bağımsız olarak “ideal”i belirleyen arzulardır. Normlar ise belirli durumlarda nelerin yapılıp yapılmayacağını belirleyen kalıplaşmış kurallardır. Bu anlamda değerler normları kapsarlar.²⁷⁶

1.b. Normlar

“Sosyal hayatta insanların ve grupların tavır ve hareketleri bazı kuralara ve otoriteyi belirten standartlara göre örgütlenmiştir; bu standart ve kurallara ‘sosyal norm’ adı verilir.”²⁷⁷ Toplumsal kültür geniş ölçüde sayısız normun bir arada bulunması ile var olur, aktarılır ve değişir.

Barlas Tolan, normların toplumsal değerlerin pratik hayatta işlevselleşmiş halleri olduğunu söyler:

“... Belirli bir toplum içinde yaşayan bireyler, kendi tutum ve davranışlarının sınırlarını gösteren ve bilinçli ya da bilinçsiz olarak büyük bir çoğunlukla uyguladıkları bu soyut modeller sayesinde, diğer bireylerin belirli bir durumda nasıl davranacaklarını, nasıl bir tutum alacaklarını az çok öngörebilme olanaklarını bulurlar. Bu anlamda belirli bir durumda uygun olan veya olmayan değer, tutum veya davranışın ne olduğunu belirleyen ve yaptırımla desteklenen ortak toplumsal anlayışlar... normlardır.”²⁷⁸

Tolan, normların sosyolojik gözlemlenmesi sonucu bazı kalıplaşmış kurallarının bulunduğunu belirtir:

²⁷⁶ a.g.e., s.235

²⁷⁷ a.g.e., s.229

²⁷⁸ Tolan, s.234

“Bireyin, grubun normlarına görelî olarak bu normları, kaynağını kendi benliğinde veya pisişik mekanizmalarında bulan yaptırım ve hatta cezalarla desteklemesine, normun içselleştirilmesi diyoruz. Bu içselleştirme nedeniyle çoğu kez bireyin normlarını değiştirmesi veya başka toplumlarda normların farklı olabileceğini düşünmesi fevkalade güç olur. Normların kurumlaşması ve biçimleşmesi, içselleşme yoluyla gerçekleştiği kadar, bir yaptırım ve ceza sistemi çerçevesinde de belirlenir...”²⁷⁹

Normlar uygun ödüllerle ve cezalarla pekiştirilmeye çalışılır. İnsanların hayatları sosyal normlardan sapmaya elverişli olduğu için bu normlar sapılması durumunda belirli müeyyidelerle korunmaktadır. ”Sosyal normlara itaati sağlamak için, bunlardan sapmaları önlemeye imkan verecek esas ve temellerin tümüne ‘sosyal kontrol’ adı verilir.”²⁸⁰

“...Toplum veya grup tarafından kurumlaştırılan, genellikle belirli bir normdan ziyade, bir norm bütünü veya sistemi olmaktadır. Bu yüzden toplum ailede, bir normu değil normlar bütününi kurumsallaştırır... Bu doğrultuda kurumsallaşma olgusunu, istikrarsız eylem ve ilişkilerden oldukça düzenli, kendi kendini sürdürebilen ve toplumda değer verilen davranış kalıplarının oluşma süreci olarak tanımlama mümkündür.”²⁸¹

Sosyal normlar, tabiatın fizik kanunları gibi keskin ve değişmez değillerdir. Uygulanması ve benimsenmesi kişiden kişiye, toplumdaki egemen sınıfların çıkarlarına göre biçimlenirler ama sadece tek bir zümrenin çıkarına uyan normlar daima toplumun geri kalanı tarafından belirli bir direnç görür ve değişime uğrar.²⁸²

²⁷⁹ Tolan, s.235

²⁸⁰ Dönmezer,s.231

²⁸¹ Tolan,s.236

²⁸² Dönmezer,s.232

1.c. Anomi

Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer toplumsal anominin tarifini kısaca şöyle yapmaktadır:

“Anomi, sosyal normların insan fiil ve hareketlerini düzenlemek ve disipline etmek hususundaki güçlüklerinin yıkılması veya içinde normların mevcut bulunmadığı yahut çelişkili olduğu ve bu nedenle bireyin tavır ve hareketlerini nasıl sevk ve idare edeceğini bilemediği durum demektir. Böylece anomi insanın normlardan sapan eylemlerinin nedeni olmaktadır.”²⁸³

Prof. Dr. Barlas Tolan, sosyal bilimsel bir bakış açısı ile anomi ve marjinalleşme üzerine dikkatleri çekmektedir:

“Normlardan sapmanın gerçek nedenleri genellikle farklıdır ve ‘hoşgörü’ çerçevesinde açıklanamaz. Bunlardan biri, bireylerin herhangi bir nedenle grubun dışında veya uzağında kalmasını ifade eden ‘marjinalite’ olgusunu, bir diğeri de normlar çatışması içerisinde bulunan bireyin bunlardan birini uygulamak için diğerlerine karşı çıkma zorunluluğunda bulunmasıdır. Marjinaliteyi yaratan nedenler büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Ancak normların çiğnenmesi genellikle normlar veya roller arasındaki çatışmadan doğarlar. Bireylerin sahip oldukları roller çeşitli yön ve düzeyde norm ve çatışmalar içerir. Bireyin kendisi için giderek öncelik ve önem kazanan bir referans grubuna, doğal olarak diğer gruplardan daha fazla ilgi duyması, bu gruplarda marjinal bir statü işgal etmesine neden olabilir.”²⁸⁴

Örneğin her fabrikada işveren kesimin yanında ve onların çıkarını gözeten işçiler de vardır. İşçilerin geri kalanına değil de işveren ve yönetici kesimle kendilerini

²⁸³ Dönmezer, s.236

²⁸⁴ Tolan, s.246

özdeşleştiren bu grubun çıkarları işçi çıkarlarıyla uyuşmaz. Bu insanlar toplumsal mobilitede yukarı tırmanma olanağına sahip olan insanlardır.²⁸⁵

Tolan toplumsal anomiy kuramcılarında Robert K. Merton tarafından yapılan toplumsal sapma modeline değinir. Merton, sapma davranışlarını, toplumdaki değerler eşliğinde oluşan normlara göre belirlenen, bireysel tutumların gerçekleşmesindeki toplumsal uyumla karşılaştırır. Mertona göre ekonomik başarı ideali üzerine kurulu Amerikan toplumunun değer ve normlarının, sınıfsal yapıda toplumun alt katmanlarındaki başarısız ve başarı şansı olmayan insanlara bir ümit kapısı bırakmadığını söyler. Toplumun büyük çoğunluğu egemen değerler ile içlerinde buldukları kötü koşullar arasındaki çatışmayı yaşamaktadır. Bu durumda herkes üyesi bulunduğu normlara uymakta ama bu normlar insanı yukarı çıkaramamaktadır! Çatışmayı çok derinden hisseden kimseler ise toplumun genel değerlerine ve ideallerine ulaşmak için yeni yollar bulurlar. Çatışmaya girmek istemeyenler ise değerleri ve normları reddederek “gerileme” ya da “kaçma” davranışları gösterirler. Bazen de insanlar ya da gruplar normları beğenmedikleri gibi onları değiştirebilmek için “isyani” davranışında bulunabilmektedirler.²⁸⁶

Anthony Giddens, Durkheim’in ‘İntihar’ adlı yapıtında, maddi uygarlığın ilerlemesi ile birlikte intihar oranının artmasını, toplumun beklentilerinin çok yükselmesi ve onların geldikleri maddi-manevi durumun bu tatminleri sağlayamaması arasındaki bağlantıları, ampirik gözlemlere de yer vererek, sistemli şekilde incelediğini belirtmektedir.

Giddens, Durkheim’in intihar sorununu incelerken aslında, örtük bir şekilde, toplumsal anomiyin de temel nedenlerini irdediğini söylemektedir. Giddens, Durkheim’in anomiyin tarihsel bir dönem ama atlatılması gereken bir dönem olduğunu vurguladığını söyler:

“ Durkheim’in anomiy yaklaşımının zorunlu olarak tarihsel bir boyutu olduğu genelde pek dikkate alınmış değildir. Halbuki toplumsal olarak

²⁸⁵ a.g.e., s.246

²⁸⁶ Tolan, s247

yaratılmış ihtiyaç kavramının kendisinin ayrılmaz bir parçası olduğu gibi, anominin ikinci yönü, yani isteklerin tedarik edilmesi yönü için de önemlidir. Geleneksel toplum üzerinde, insani yetiler ve ihtiyaçlar düşük bir düzeyde tutuluyor böylece kolayca karşılanıyordu... Bu iki açıdan önemli bir rol oynuyordu: Bir yandan bireyciliğin, bireysel kişiliğin özgürleşmesini, gelişmesini kettiyor, öte yandan da belli bir toplumsal konumdaki bir bireyin meşru olarak neleri elde etmeye çalışabileceğine katı sınırlar koyuyordu. Geleneksellikten uzaklaşan evrim sürekli hem bireyselleşme düzeyini arttırdı hem de önceki dönemlere özgü sabit ahlaki sınırları ortadan kaldırdı. Durkheim'in ahlaki bireyciliğin ortaya çıkışı hakkındaki analizinin terimleriyle çözmeye çalıştığı önemli teorik sorunu yaratan da bu ikili gelişmeydi. Bu yüzden, anomi modern düzene özgü bir duyguydu. Bireyselleşme ve ahlaki bireycilikle bağlantılı olarak algılanması gerekiyordu.”²⁸⁷

Durkheim “İntihar” adlı çalışmasında, bunalım ve değişim dönemlerinde toplumu birbirine bağlayan geleneksel bağların zayıflaması durumunun, yeni ve eski (geleneksel ilişkiler ile bireysel ahlaka dayalı modern ilişki) arasındaki geçiş dönemi sırasında yaşanan bencillik, bunalım, çaresizlik gibi duyguların bireyi intihara, toplumu ise anomiyeye sürüklediğini anlatır. Bu durumu örneklendirmek için, Protestan toplumu ve Katolik toplumu, geleneksel toplumlarda aile, boşanma ve dulluk durumları, ekonomik kriz halleri gibi birçok durumda, insanların neden daha modern ve bireysel toplumlarda intihar ettiklerine ya da neden daha muhafazakar toplumlarda intihar etmediklerine bakar.

Din, aile ya da siyasal kümeler Durkheim'e göre kendi özgün yapılarından değil, toplumsal bir birlik ideali ve kendi içinde sıkı bir dayanışma sağladıkları için bireyi intihardan korurlar. Buna karşı bu bağların çözülmesi ya da gevşemesi bireyleri tek başlarına bırakmaya başlar ve bireyselleşmeyi arttırır. Bu durumda intihar vakaları

²⁸⁷ Anthony Giddens, **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, Matis yayınları 2001, s.132

artmaktadır.²⁸⁸ “Öyleyse şu sonuca varabiliriz” der Durkheim: “İntihar, bireyin içinde yer aldığı toplumsal kümelerin bütünleşmişlik ölçüsüyle ters orantılı olarak değişir.”²⁸⁹

Durkheim, buradan hareketle toplumsal anominin önemli bir boyutuna ulaşır:

“... Toplumsal yaşantıdan kopmadan, özel amaçlar topluluğun amaçlarının önüne geçmeden, bir sözcükle bireyin kişiliği topluluğun kişiliği üzerine çıkma eğilimi göstermeden toplum da çözülemez. Bireyin üyesi olduğu kümeler, ne kadar zayıfsa, onlara bağımlılığı da o ölçüde azalır ve sonuç olarak da daha çok yalnızca kendi kendisine dayanır ve kendi kişisel çıkarları üzerine kurulu davranış kurallarından başka kural tanımaz.”²⁹⁰

Durkheim, insanın gereksinimlerinin elde ettiklerinden fazla olması durumunda, mutluluktan söz edilemeyeceğini ve yaşamın zorlaşacağını vurgular. Fakat maddi ve fizyolojik gereksinimlerin bir sınırı varken, mesela insan asla bünyesinin kaldıramayacağı kadar su içemez ya da yemek yiyemezken, manevi gereksinimler için böyle bir sınır söz konusu değildir. Bireyin yaşamında ona yetinmesini ya da bir yerde durmasını söyleyen hiçbir şey yoktur.²⁹¹ “...Yalnız bireye bağlı oldukları ölçüde, gereksinimler sınırsız demektir. Her türlü düzenleyici güçten soyutlandığında insanın duyu yeteneği, kendi başına, doyurulması olanaksız dipsiz bir uçurum gibidir.”²⁹²

Peki insanın bu sınırsız isteği, ölçüsüzce talebi nasıl engellenir ve belirli kurallarla nasıl sınırlanır? Bunun cevabı ise toplumdadır: “ Bireyin kendisinde tutkulara bir sınır koyabilecek her hangi bir şey bulunmadığından, bu sınır zorunlu olarak bireyin dışındaki bir şeyden gelir.”²⁹³ Bu sınırı koyabilecek güç birey tarafından sevimli ve saygı görmelidir. Birey bu gücün üstünlüğünü ve etkisini ne kadar meşru görürse ona uyma davranışı da o ölçüde artar.

²⁸⁸ Emile Durkheim, **İntihar**, çev. Özer Ozankaya, 1. Basım, Cem yayınları 2002, s.235

²⁸⁹ a.g.e., s.236

²⁹⁰ a.g.e., s. 236

²⁹¹ a.g.e., s.282

²⁹² a.g.e., s. 283

²⁹³ a.g.e., s.248

Kurulu düzenler ancak ona bağımlı olan insanların olumlamasıyla haklılığını koruyabilirler. Yalnızca alışkanlıklar ve baskılar yoluyla ayakta kalan bir topluluk barış ve uyum sağlayamaz ve dirliğini kaybetmeye başlar. Toplumsal sistemler değiştiğinde toplumun içindeki sınıfsal yapının da dengesi bozulur. Ortaya çıkan yeni dengede farklı kesimlerin yeniden kurulmuş ilişkileri mevcuttur. Zaman içinde toplumda yeni bir düzen ve üretim ilişkileri kurulur fakat bu durum birden bire gerçekleşmez. Toplum ara dönemde bir bunalım aşaması, “anomik bir kargaşa” yaşar.

“ Bunalımın özellikle kayırmış olduğu belirli bir sınıf, artık eski duruma katlanmaya hazır değildir; öte yandan da büyüyen şans, çevresindekilerin ve aşağısındakilerin aşırı kıskançlıklarına yol açar. Böylece kamuoyundaki belirsizlik nedeniyle artık sınırlanmayan iştahlar, nerede durmak gerektiğini bilemezler. Bundan başka, yine bu sırada söz konusu olan iştahlar, doğrudan doğruya kamu yaşantısının yoğunluğundan kaynaklı artış nedeniyle doğal bir azma sürecine girerler. Gönenç arttığı için istekler de coşmuştur. Tam da geleneksel kurallar etkinliklerini yitirdiği sırada bu iştahlara konu olan şeylerin daha bollaşması onları daha hırslı ve daha kural tanımaz yapar. Böylece tam da daha güçlü bir disipline gerek duydukları sırada tutkuların daha başıboş kalması nedeniyle, bu bozulma ya da ‘kualsızlık’ durumu daha da ağırlaşır.”²⁹⁴

Anthony Giddens, Durkheim’in bireycilik ve toplumsal anomi üstüne görüşlerini üç temel başlıkta toparlamıştır: (1) Durkheim, modern toplumda ahlaki bireyciliğin temel yeri işgal etmesinin yanında faydacı felsefenin geliştirmiş olduğu bireyciliğin sosyolojinin metodolojik temelini oluşturamayacağını söyler. (2) Bunun sonucunda ahlaki bireycilik ve “bencillik” farklı şeylerdir. Bireyleşmenin genişlemesi ve yayılması, mekanik dayanışmadan organik topluma geçilmesinin sonucudur ve modern kültürde birey kültürünün ortaya çıkması açısından önemlidir. (3) Faydacı teorilerin eleştirisi ve ahlaki bireyciliğin analizi, anomi teorisi için önemli analizlerdir. Anominin çaresi

²⁹⁴ a.g.e., s.290

“geleneksel, baskıcı, ahlaki disiplinin tekrar dayatılması değil, bireyciliğin liberal ahlakının daha da ilerletilmesidir.”²⁹⁵

2. Türkiye’de Toplumsal Çözülme ve Anomi

Tezimizin başlangıcından beri sosyolojik ve ekonomik araştırmalarda gördük ki, 1970’li yıllarda kriz sinyalleri veren ve 1980’li yıllarda 24 Ocak Kararları ile tasfiye edilen ithal ikameci ulusal kalkınmanın yerine, ihracata dayalı ve neoliberal politikalarla işleyen yeni ekonomik düzene geçildi. Bu dönemde Türkiye’de köklü değişimler ve krizler yaşanmaya başlandı.

Piyasaya hakim olan yeni ideolojik atmosfer işsizlik, işten çıkarma, taşeronlaştırma, düşük ücret politikaları, enformel emek, parça başı üretim gibi yeni yöntemlerin daha pervasızca kullanılmasına olanak sağladı. Hak arama ve emek mücadeleleri geriletilirken “devletin küçültülmesi” yaklaşımlarıyla sosyal devlet geriletildi. Eski dönemin, satın alma gücü olan işçi sınıfı yaratma çabaları yeni dönemde tamamen terk edildi. Aynı zamanda marjinal sektörün kapsama alanı genişletildi ve yeni örgütsüz işçi sınıfı yaratıldı.

“... artık devlet, ulusla eş tutulan bütünsel bir iktisadi toplum oluşturma amacı taşımamaktadır. Devletin politikaları, sermayenin uluslararasılaşmasından sonra ortaya çıkan, piyasa ve ekonomiye daha büyük bir özerklik taşıyan dinamikleri taşıyacak şekilde değişmiştir. Bu uluslararasılaşma, daha önce korunmakta olan ulusal toplumu bölen bir içerme-dışlama diyalektiği ortaya çıkarmıştır. Dışlananlar, devlet politikalarından medet umamaz haldedir. İkincisi, günümüzdeki gelişme, klasik modeldekine uygun proleteryanın büyüme ivmesini durdurmuş ve tersine çevirmiştir. Bu sınıfın oluşumu, toplumsal yaşamın ve işçi sınıfı siyasetinin modernist bir çizgide gelişebilmesi için çok önemli bir güç oluşturmuştu. Önemli olan bu kesimin sayısal gücü değil, aynı zamanda

²⁹⁵ Giddens, s.133

işçi sınıfı içindeki diğer katmanların da öykündüğü bir statüye sahip olmasıydı. İşçi aristokrasisinin gelişmesi, ideolojik yelpazeyi modern siyasi kaygılara yönelten en önemli unsurdu.”²⁹⁶

Yeni iktisadi politikalar “ulusal dayanışma”, gelişmenin ölçütü olarak “kalkınma” gibi ideallerin terk edilmesine neden olmuştur. Eskiden köyden kente göç eden insanların taşıdıkları umut ve kentle bütünleşme gayreti yerini umutsuzluğa bırakmıştır. İş bulmanın zorluğu herkes tarafından bilinmekte, göçmenin kente adapte olması ve asimilasyonu eskisi kadar kolay olmamaktadır. “Her şey devletten beklenmemeli!” şeklinde beliren sloganlar, bireysel çabalarıyla “köşeyi dönen” insanların ağızlarından sıkça duyulmaktadır.

Emre Kongar, tam anlamıyla gerçekleştirilemeyen ulusal kalkınmacı modelden, neoliberal uygulamalara geçişte toplumda görülen aşınmayı ve anomi halini şöyle özetlemektedir:

“... Gerek birey, gerek aile ortamında tam bir boşluk içine düşülmüştür. Geleneksel geniş ailenin çözülmesi ve dağılması sonunda, bu tür ailenin bireye sağladığı güven kalmamıştır. Yaşlı, sakat, hasta ve tembel üyelerine bakacak ekmek elden su gölden besleyecek aile tarihe karışmaktadır. Buna karşılık nüfusun çok az bir kısmı toplumsal güvenlik şemsiyesi altına sığınabilmiştir. Kadınlar da çalışmak zorunluluğunu duymakta, buna karşılık ne çocuğunu bırakacak anne babalar ile birlikte oturmakta ne de onlara bakacak gündüz bakımevlerinin hizmetinden yararlanabilmektedir. Konut, sağlık, eğitim hizmetleri bırakınız pahalı olmayı, kendilerinden yararlanılması olanaksız düzeyde kalmıştır. Çünkü nicelik olarak yetersizdir. Halk gecekondular yoluyla konut sorununu, iltimas yoluyla sağlık sorununu, üçlü dörtlü öğrenimle de eğitim sorununu çözmeye çalışmakta ve bütün bu çabaları içinde, kendisi için olmasa bile çocuğu için sınıf değiştirme olanakları aramaktadır. Oysa sınıf değiştirmenin

²⁹⁶ Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 1. Basım, Metis Yayınları 1993, s.38

yollarından biri olan yüksek öğrenim tıkalıdır. Bir başka yol olan ticaret sermaye gerektirir. Öte yandan bırakın fabrikatör olmayı bir fabrikada işe girmek bile iltimas gerektirir. Bu durumda 'gemisini kurtaran kaptan', 'her koyun kendi bacağından asılır' gibi bireyci ve ahlaksızlığı özendirici laflar ön plana çıkar."²⁹⁷

Kongar, Türk toplumunun içinde bulunduğu durumun bir anomi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre toplumdaki yer türlü sınıfsal yapı parçalanmış ve ciddi bir kuralsızlık, güvensizlik ve bencillik yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki geleneksel değerlerin yıkılmasının yanında yalan, rüşvet, iltimas, bencillik, kayırma gibi toplum tarafından nefret edilen nice özellik yeni toplumun değerleri olmaya başlamıştır.

Türkiye'de toplumsal anomiyi incelerken ekonomik, siyasal ve sosyal sistemimizin temel aksaklıklarını göz önünde bulundurmayı uygun görmekteyiz. Bu amaçla tezimiz boyunca incelediğimiz bazı yapısal sorunları kendi içlerinde yoğunlaştırarak çeşitli başlıklar altında gruplandırdık. Bu işlemi yaparken literatürdeki herhangi bir kaynaktan ya da derecelendirmeden faydalanmayıp kendi kişisel tercihimizi göz önünde bulundurduk.

3. Türkiye'de Toplumsal Çözülmenin Başlıca Göstergesi Olarak Kentleşme

Türkiye'de iç göç hareketlerine bakıldığında, genel olarak 1950'li yıllarda bir hareketlenme gözlenmektedir. DP döneminin yoğun borçlanmaya dayalı özel sermaye girişimleri politikası ve tarım kesiminde uyguladığı makineleşme çabaları ülkemizdeki yoğun göç akımlarının ilk halkasını oluşturmuştur.

Her ne kadar 1950'lerde ekilebilir arazi miktarının artması ve tarımda küçük aile işletmelerinin sayısının çoğalması tarım gelirlerini arttırsa da, makineleşme süreci ciddi bir iş gücünün büyük şehirlere akmasına neden olmuştur. Birçok aile satınalma ya da kiralama yoluyla traktör elde edip tarlalarını sürmeye başlamışlardır. Bu durumda şehre

²⁹⁷ Kongar, s.33

yönelen ilk göç dalgasında topraksız köylüler ve mevsimlik tarım işçilerinin yanında, toprağı olan ailelerin de çocukları şehirde daha iyi gelir elde etmek umuduyla göç etmeye başlamışlardır.²⁹⁸

Ayrıca bu dönemde büyük kentlerde görülen ekonomik canlanma özellikle konut ihtiyacını körüklemiş ve inşaat sektörü büyük yatırımlara sahne olmuştur. Bu inşaat hareketleri ise göçmenler için önemli bir iş kapısı oluşturmuştur. 1950'lerin ortalarından itibaren görece büyük fabrikaların açılmaya başlanması, iş gücü talebini büyük şehirlerde arttıran nedenlerdendir.²⁹⁹

1950-1960 arası dönemde Türkiye'deki dört büyük kentin nüfusu %75 artmıştır. Bunun sonucunda bu en büyük dört şehrin nüfusu, toplam şehir nüfusunun dörtte birine ulaşmıştır. “ Bu mekansal hareketlilik, fiziki mesafeleri ortadan kaldıran ve merkez ile çevrenin kültürünü hoyratça karşı karşıya getiren ülke içi bütünleşmenin gerçek başlangıcıydı. Bu kitlesel göçün yavaşlamaya başladığı 1970'lerin sonuna gelindiğinde, Menderes'in kurduğu karayolu ağı kültürel duvarları yıkmış ve seçkinlerin geleneksel ayrıcalık iddialarının çoğunu silip süpürmüştür.”³⁰⁰

Kente göçlerin yoğunlaşması ve zamanla ortaya çıkan konut açığı, barınma sorununu ve arsa spekülasyonlarını beraberinde getirdi. Merkezdeki arsalar zamanla çok yüksek fiyatlara yükselmeye başladılar. Hem yeni gelen göçmenler hem de kentte yaşayan sabit gelirli, 1950'lerin ortalarından itibaren yüksek enflasyon oranlarıyla yüzleşmek zorunda kaldılar. Bu yüzden konut edinmek önemli bir girişim ve birikim biçimi haline geldi. Çoğunluğu özel sektörün elinde olan inşaat sanayi, zamanla küçük girişimcilerin de katıldığı ve gittikçe büyüyen bir sektör haline geldi. Bu dönemde kente gelen göçmenlerin çoğu bu sektörde iş buldular.³⁰¹

²⁹⁸ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, 2007, s.169

²⁹⁹ a.g.e., s.169

³⁰⁰ a.g.e., s.171

³⁰¹ Kemal H. Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, çev. Abdülkerim Sönmez, 1. baskı, İmge Yayınları 2003, s. 106

Konut sektöründen en karlı çıkan kısım özel girişimciler ve bu konutlardan satın alıp rant elde eden ev sahipleri oldu. Nitekim 1960'lar ülke sanayileşme hamlelerinin hız kazandığı, kentteki hizmet sektörünün gelişmeye başladığı, bunların sonucunda da kente göç olgusunun en çok hissedildiği yıllar olmuştur. Bu göç hareketine sonradan katılan ve kente yerleşmenin yollarını arayan göçmenler ise konut fiyatları yüzünden bırakın satın alıp kiralamayı, bir kooperatife girip düzenli para ödeyecek durumda bile değillerdi.³⁰²

Türkiye'de 1960'lardan sonra hem nicelik hem de nitelik yönünden güçlenen ve büyüyen sanayi üretimi kırsal göçü ve gecekondulaşmayı arttıran en önemli nedenler olmuştur. "Türkiye'nin safi ulusal üretimi 1950'de 9 milyon TL'den (rakamlar yuvarlanmıştır) 1960'da 16 milyon, 1965'de neredeyse 21 milyon TL'ye yükseldi ve 1972'de bu rakam ikiye katlandı. Bu arada 1950'de GSMH'nin %80'ini oluşturan tarımsal üretimin payı 1970'de %55 civarına düştü. Sanayi ve hizmetlerde çalışan erkek nüfusun oranı 1950'de %17,5'ten 1955'de %23'e ve sonra da 1960 ve 1965 yıllarında sırasıyla %25,3 ve % 29'a yükseldi. Tarımda çalışanların oranı 1950'de %69,3'ten 1965'te %57,8'e düştü."³⁰³ Bütün bu istatistiki veriler nüfus artışı ile de birleşince kentlerde oluşan nüfus gücünün yoğunluğunun sanayileşme ile birlikte hızla arttığını gösterir. 1950 yılında %24,9 olan kent nüfusu 1970 yılında % 38,9'a yükselmiştir. Günümüzde bu oran iyice değişmiş ve Türkiye'nin başlıca nüfus yoğunluğu kentlerde birikmiştir.

Bu dönemde gecekondulaşma üzerine yapılan tespitlerin iki önemli dayanağı vardır. Bunlardan ilki gecekonduyunun yoksul aile için bir varlıkkanma ve kente uyum aracı olmasıdır. Göçmen köyündeki varlıkları ve kent yaşamı boyunca bütün birikimlerini arsa parası ödemededen edindiği gecekonduya çevirir. Bunun dışında gecekonduyunun göçmene desteği maddi unsurundan da fazladır:

" Gecekondu yalnızca konut değildir. Çok fazla işlevleri de vardır. Kırdan kente göçenler gecekonduya yalnızca gelir düzeylerinin düşük olması

³⁰² a.g.e., s.107

³⁰³ a.g.e., s.107

*nedeniyle ve barınma gereksinimlerini karşılamak amacıyla yerleşmemektedir. Miktarı ne olursa olsun ellerindeki birikimleri ve boş zamanlarını anında, özgürce ve güvenli bir biçimde değerlendirebilmek, kentte varlıklanmanın maliyetini zamana yaymak, kırdaki varlıklarını mümkün olduğu kadar geciktirerek çözmek ve böylece kırla ilişkisini sürdürmek olanaklarını verdiği için gecekonduda oturmayı tercih etmektedir.*³⁰⁴

İkinci olarak gecekondulaşma geliştirmekte olan ülke sanayisine ucuz iş gücü sağlamanın en kolay yönüdür. Göçmen işçiye barınma olanakları yaratma gücüne sahip olmayan devlet ve onların edinebileceği konutları ucuza mal edemeyen bir özel sektör için gecekondulaşma, bu ucuz emeğin barınmasını sağlayacak en kolay yöntemdir.

1970'lerden itibaren gecekondulaşmada yaşanan bazı dönüşümler, bu tip yerleşimlere olan bakış açısının değiştirdi. Yoğun gecekondulaşma bu durumu bir rant hareketine dönüştürdü. Gecekondular artık göçmenler tarafından değil, girişimciler tarafından yapılarak göçmenlere satılan bir meta haline geldi. İmar izinleri ve aflarla gecekondular tek katlı yerleşimler olmaktan çıkıp, apartmanlardan oluşan daha düzenli ve pahalı yerler olmaya başladılar. Belediyelerin popülist tavırları ve oy kaygıları yüzünden sık sık gündeme gelen imar izinleri, tapu tahsisleri ve aflar, gecekonduculuğu bir sektör haline dönüştürmüştür.³⁰⁵

Türkiye'de sanayileşme ve istihdam hiçbir dönemde göçü bastıracak ve sağlıklı bir kentleşme sağlayacak durumda olmamıştır. İthal ikameci popülist modelin iflas ettiği ve sanayileşmenin yavaşladığı dönemlerde, zaten yüksel olan işsizlik oranları iyice tavan yapmıştır. Bu dönemlerde kırsal göç yavaşlamakla beraber 1980'lerde biçim değiştirerek tekrar hızlanmıştır.³⁰⁶

³⁰⁴S. Kemal Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, 1. Baskı, Yurt Yayınları 1983, s.66

³⁰⁵ Sevilay Kaygalak, **Kentin Mültecileri: Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç ve Kentleşme**, 1. Baskı, Dipnot Yayınları 2009, s.86

³⁰⁶ a.g.e., s.87

1970'lerin sonlarından başlayan ve 24 Ocak 1980 Kararları ile de resmi devlet politikası haline gelen neoliberal ekonomik politikalar ve Türkiye ekonomisini uluslar arası pazara entegre etme çabaları, göçmenlik ve gecekonduların daha radikal boyutlara taşınmasıdır. Daha önceki bölümlerde üstünde durduğumuz gibi refah devletinin ve ulusal kalkınma idealinin terk edilmesi, büyümenin ölçütünün sermayenin paylaşılması değil belli ellerde birikmesine dönüşmesi, kent yaşamında da izlerini ciddi şekilde göstermektedir. Parça başı üretim ve enformel emeğin yaygınlaşması, örgütlü emeğin geriletilip taşeronlaşmanın yaygınlaşması, reel ücretlerin düşürülmesi, gecekondulaşmanın artık eskisi gibi bir savunma mekanizması olma özelliğini yitirmesine neden olmuştur. Günümüzün gecekondularını artık daha yoksul, daha işsiz ve daha umutsuzdur.

Yrd. Doç. Dr. Zeynep Gambeti, radikal bir söylemle yaptığı neoliberalizm eleştirisinde yeni süreç için şunları söylemektedir:

“Sosyal devletin çöküşü: Bunu bir yanılsama olarak değerlendirmek yerine, tam tersine, neoliberalizmin özgül yapısını açığa çıkardığı için ciddiye almak gerekir. Türkiye’de 90’larda başlayan toplumsal dönüşüm devletin tarafsız olduğuna dair kanının çökmesine yol açıyorsa eğer, bu bize devlet pratiklerinde bir farklılaşma olduğunu kanıtlar. Bundan önce en azından belli bir sosyal devlet olduğu ideali ve söylemi çerçevesinde hareket eden devlet, bir takım sorumluluklarını, imajı bozmamak adına da olsa, üstlenmek ve üstleniyor görünmek zorundaydı. Bu gün ise göz boyamak ihtiyacı bile hissetmiyor. Toplumsal sorumluluklarını tamamen özel sektöre ve sivil topluma havale etmiş durumda. Bundan, neoliberal ideologların iddia ettikleri gibi, devletin çöküyor olduğunu mu anlamalıyız? Hayır çökmüyor çünkü farklılıkları bastırmak, muhalefeti susturmak, istenilmeyeni çeşitli stratejilerle tecrit etmek ve yıldırım açısından devlet her zamankinden de güçlü ve mevcut.”³⁰⁷

³⁰⁷ Zeynep Gambeti, “Neoliberal Devlet ve Toplumsal Tecrit”, **Metropol Sürgünleri**, der. Gülşen İşeri, 1. Baskı, Su Yayınları 2010, s.51

1990’larda gelinen süreç modernist bir bakış açısıyla kente göçen göçmenin zamanla asimile olarak kentlileşmesi tezlerini olumsuzlamaktadır. Günümüzde “kentlin ikili yapısı” kanıksanmış durumdadır. Bir tarafta uyum sağlayanlar ve diğer tarafta hala kırsal yaşantılarına devam eden “öteki” kentliler görülmektedir. Bu durum kalıcılaşmış ve kanıksanmıştır. Artık kentteki farklılaşma kır-kent farklılaşmasına dayanmamaktadır. Kentin içinde birbirini görmeyen ve birbiriyle uzlaşamayan farklı yaşantılar görülmektedir. Kentin bir tarafı lüks mağazalar, büyük alışveriş mekanları, eğlence merkezleri ile hareketlenirken başka yerlerinde ise henüz alt yapının bile oluşmadığı gecekondu mahalleleri mevcuttur. Şehir yaşantısındaki korunaklı sitelere yerleşme merakı da bundan ileri gelmektedir. Bir tarafın yüksek tüketim kültürüne karşı hala nalyon örtülü damlarında korunmaya çalışan insanlar bir arada yaşamaktadırlar. Devletin bu konulara yapısal bir çözüm bulamadığı bir süreçte, “göç edenlerle dayanışma”, “sokak çocuklarına yardım”, “yoksullara yardım”, “afetzedelere yardım” temalı gönüllü örgütlenmeler boşluğu doldurmaya çalışmaktadır.³⁰⁸

4. Toplumsal Çözülmenin Diğer Göstergeleri

4.a. Eşitsiz Gelir Dağılımı ve İşsizlik

1970’lerdeki kriz dönemleriyle başlayan ekonomik yeniden yapılanma süreci, yeni üretim biçimlerini ve ilişkilerini de beraberinde getirmiştir. Artık yeni bir anlam kazanan devlet anlayışı, üretileni bölüştürücü sosyal devlet görünümünden çıkmış ve neoliberal politikaların destekçisi ve bekçisi haline gelmiştir. Özellikle kentler bu değişimin ana mekanlarıdır. Gelişen bir enformel sektör ve parça başı üretim, esnek üretim koşulları, işsizlik realitesiyle tımar edilmiş ve sendikal hakları zayıflatılmış yoksul kitleler yaratmıştır. İnsanlar sendikal beklentilerden umudunu kestiği gibi, ideolojik olarak da sınıf bilincinden uzaklaşmışlardır. Sosyal devletten uzaklaşma ve artan işsizlik oranları, kentte yoksul kitlelerin birikmesine neden olduğu gibi orta sınıfların da yoksullaşmaya başlamalarına yol açmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ve az

³⁰⁸ Kaygalak, s. 99-100

gelişmiş ülkelerde kentler, göçmenlerin istihdam edilme yerleri olmaktan çok işsizliğin, yoksulluğun, adaletsizliğin hat safhada oldukları yerler olmaktadır.

Sevilay Kaygalak yeni kent yoksullarını incelerken, üretim ilişkilerinin aldığı biçimle bağlantılarını kurmaktadır. Bu süreçte büyük sermayenin kontrol ettiği meta üretimi yaygınlaşmakta ve parçalanmaktadır ama üretimin denetimi ve yönetimi süreçlerinin hiyerarşik bir denetimle belirli merkezlerde toplandığı görülmektedir. Bu süreçte üretim kısmındaki emek süreci parçalara ayrılıp, taşeronlaştırılırken tam tersi olarak denetim kısmında giderek merkezleşen, maddi olarak yükselen, yüksek standartlara sahip bir sınıf oluşmaktadır. Örneğin denetim, finans, hizmet sektörlerinde (banka, borsa, sigorta, bilişim gibi sektörler) yüksek ücretli ve sosyal güvenliğe ve iş güvencesine sahip bir işgücü oluşmaktadır. Üretimin fiili boyutunu üstlenen emek kısmı da kendi arasında tam zamanlı çalışan ücretli emek ve bunun dışında yarım zamanlı ya da ihtiyaç duyulduğunda çalışan, parça başına iş yapan, taşeronlaşmış bir enformel emek olarak ayrılmıştır. Günümüzde yoğun işsizliğin görüldüğü bir dönemde bu taşeron kısım gittikçe genişlemektedir.³⁰⁹

Enformel sektörün toplam iş gücü içindeki payının giderek artması olgusu, yeni üretim biçiminin ve ilişkilerinin dünyayı malın ve sermayenin sınırsız hareket ettiği küresel bir fabrika haline getirmesi süreciyle paralel gitmektedir. Merkezdeki devletlerde de önemli sanayi kollarında görülen yüksek teknoloji üretim, emeğe olan gereksinimleri kısmış ve işçi sınıfını enformel alana kaydırmıştır. Bu anlamda sanayideki istihdam oranının artışı gibi olgular kentlerdeki istihdam oranını etkileyen nedenler olmaktan çıkmıştır. Kent artık göçmen için iş kapısı değildir. Kentte ihtiyaç duyulan yeni iş türleri yüksek eğitim ve bilgi gerektirmektedir. Geniş halk kitleleri bu yeni duruma uyum sağlayacak durumda değildir. Üretim kapasitesini yeni işçi olarak değil, mevcut iş gücünü teknolojinin desteğiyle maksimum verimlilikte kullanan yeni iş kolları oluşmaktadır. Dolayısıyla kırsal bölgelerden kentlere akın eden yeni göçmenler sosyal güvenceden, iş güvencesinden, uzmanlıktan yoksun, taşeronluk türü işlere kaymaktadırlar. Seyyar

³⁰⁹ a.g.e., s. 60

satıcılık, inşaat işçiliği gibi sayısız enformel iş kolu, geleneksel işçi ve sınıf bilincinin dışında olan iş türleridir.³¹⁰

Çağlar Keyder'in ithal ikameci ekonomiden vazgeçilip ihracata dayalı üretime geçildiğinde Türkiye'de, enformel işgücüne ağırlık veren düşük yatırım ve emek maliyetli sektörlerin önem kazandığını söyler. Bu sektörlerin ortak özelliği teknoloji ve büyük sermaye gerektirmeden parça başına iş görmeleridir. Tekstil, halı, dokumacılık gibi iş kolları bunlar arasında sayılabilir. Meksika, Hindistan ya da diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde, büyük üretim sektörlerinde iş bulamayan kadınlar ya da çocuklar, her türlü denetim ve güvenceden yoksun bu sektörlerde istihdam edilmişlerdir.³¹¹

Yeni süreçte iş gücünün mantığına dair Keyder şunları söylemektedir:

“Bu gün ihracatın önemli bir miktarını formel çerçevenin dışında kalan imalat sektörü sağlıyor. Artık burjuvazi, önceki dönemin ekonomik modelinin canlandırılabilceğini beklemediğinden, ücretlerin düşük tutulması, işletmeye ilişkin kararların tümüyle kendi tasarrufunda olması doğrultusundaki taleplerinde daha da uzlaşmaz bir tavır içinde. Özellikle işçiyi işe alıp, işten atma konusunda eskiye nazaran çok daha rahat hareket etmek istiyor. Devlet, hem askeri rejimin dar çerçevesi hem de borçlar ile diğer uluslar arası zorlamalar yüzünde kalkınmacı ve popülist retoriğini terkederek, serbest piyasanın yüceltilmesine yönelmiş durumda. Dolayısıyla ‘gerçek’ proleteryanın kazanımlarını savunacak bir tolumsal güç olmadığı gibi, ivmesini büyüyen bir formel sektörden alacak bir ekonomi vaadine dayalı ideolojik bir platform da yok. Sonuç klasik proleterya modelinin iflası.”³¹²

Dolayısıyla günümüzde işçi sınıflarının geri gidişlerinin nedeni sendikal hareketin zaafı değildir. Sendikal hareketin geri gitmesinin nedeni birbirinden uzak, parçalı ve

³¹⁰ a.g.e., s.62

³¹¹ Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflassı**, s. 75

³¹² a.g.e., s.75

farklılaşmış bir üretim biçiminde üretim yapan işçilerin eskisi gibi örgütlenebilme olanaklarının olmamasıdır. Ücretlerin ve formel istihdamın düşüşü ile artık geleneksel hane halkı reisinin evin düzenini sağladığı bir aile yapısı yoktur. Günümüzde ailenin bütün bireylerini, yaşlıları, kadınları, çocukları çalıştıran enformel bir sektör yapısı vardır. Fakat yeni çalışma koşulları zorlaşmasına ve uzamasına rağmen hala gelirlerde bir artış olmadığı gibi hane halkı gün geçtikçe daha çok çalışmak durumuna düşmektedir.

Korkut Boratav düşen reel ücretlere karşı işçi ailesinin, önceki dönemlerde ulaşılmış hayat standartlarını korumak ve sürdürebilmek için yeni çabalar geliştirmek ve mevcut duruma uyum sağlamak zorunda olduğunu söylemektedir. Boratav 1970'li ve 1980'li yıllarda işçi ailesi üstüne yapılan çalışmaların yetersiz olduğunu vurgulamakla birlikte ekonomik düzene uyum sağlamaya çalışan işçi ailelerinin aldığı tedbirler hakkında şunları söylemektedir: (1) Aile reisinin ikinci bir işte çalışma oranlarına yönelik araştırmalar tutarlı olmasa da, bu yöndeki çabalar artmıştır. (2) İşçi ailelerinin önemli bir kısmı çocuklarını sonuna kadar okutmak için gayret gösterse de olanaksızlıklar nedeni ile okuyamayan gençlerin sayısı fazladır. Kartal semtinde işçi aileleri üzerine yapılan bir alan çalışmasına göre ailelerin %92'si çocuklarını okutmak için mücadele edeceklerini söylerken ailelerin %30'unda en azından bir çocuk eğitimi bırakmıştır. 1980'li yıllarda İstanbul'daki işçi ailelerinin %27'sinde ekonomik sorunlar nedeni ile eğitimini yarım bırakan çocuklar bulunmaktadır. Ailelerin % 9'unda çocuk hem okumakta hem çalışmaktadır. (3) Kartal anketinde ailelerin piyasadan elde ettikleri ürünü hane içinde üretme oranının fazla olduğu görülmektedir. Bu oran gıda da % 33, giyimde % 77'dir. Bu konulardaki yük evin hanımına ya da kızına düşmektedir. (4) Ev kadınlarının konfeksiyon sektöründe evden parça başı üretim yapmaları ek gelir olarak görülmektedir. Bu üretimler dantel, dikiş, nakış ürünleri içinde çeşitlilik göstermektedir. (5) Yine Kartal'daki anket sonucunda işçi ailelerinin tüketim kalıplarının değişmeye başladığı görülmektedir. Ankete katılan işçilerin % 98'i birkaç yıl içinde modern ya da geleneksel anlamda tatil yapmamışlardır. Geleneksel tatilden kasıt memlekete gidip aile yakınlarını görmektir. Aynı işçilerin % 40'ı ise birkaç yıldan daha uzun bir zamanda hiç tatil yapmadıklarını söylemişlerdir. Yine aynı anket 1980'li yıllarda işçi ailelerinin %29'unun gazete, dergi, kitap, eğlence, tatil gibi 'yumuşak tüketim'lerini kısıtıklarını

söylemektedirler. (6) Kartal anketine katılanların dörtte üçü evlendikleri zamandan beri, 1980’li yıllarda durumlarının daha da kötüleştiğini ve altın, gayrimenkul, otomobil gibi eşyalarını sattıklarını söylemişlerdir.³¹³

Sonuç olarak Türkiye’de ücret ve işsizlik gibi sorunlar bütün aile bireylerine yansımaktadır. Bu durumun yansıma şekli ise eğitim, tüketim, yumuşak tüketim gibi kalemlerde standartların düşmesi şeklinde olmaktadır. Hane halkının diğer üyeleri de enformel sektörde emeklerini satmaya başlamışlardır. Fakat eskiye oranla daha çok çalışan emekçi kesim reel olarak daha az kazanmaktadır. İşçi aileleri bu durumu borçlanma ve taksitli alışverişlerle gidermeye çalışırken geçmiş dönemden kalan birikimler de satılmaktadır.

4.b. Yolsuzluklar

12 Eylül ile fiili uygulama alanı bulan 24 Ocak Kararları sonrası ülke tarihinde liberalizm adına ekonomik bir dönüşüm yaşandı. Bu dönüşüm beraberinde “Özalizm” denen iktisadi pragmatizm ve çıkar hesapları döneminin de getirdi. 1980’li yıllar Türkiye tarihinde yolsuzluk olaylarının ve kirli ilişkilerin önü alnamaz bir şekilde artmasının ve yerleşmesinin yıllarıdır. Yeterli kurumsal mekanizmaların ve bürokratik değerlerin bulunmadığı bir ortamda uygulamaya çalışılan liberalleşme politikaları, yönetimin kurallar dışında ve denetimden uzak bir şekilde işlemesine yol açacak çeşitli yolsuzluk dosyalarını gündeme taşımıştır. Başta Özal Ailesi ve yakın çevresi (kamu oyunda “Özal’ın Prensleri” olarak anılan ve onun sayesinde kamuda ve özel sektörde önemli yerlere gelen kişiler) olmak üzere iş dünyası, siyaset ve mafyanın kirli ilişkileri son birkaç on yılda sık sık medyanın gündemine gelmiştir.

Çağdaş devletlerin önemli bir özelliği, gelirlerinin önemli bir kısmını sosyal devlet anlayışı içinde ihtiyacı olan kesimlere transfer edebilmeleridir. “Transfer harcamaları” olarak adlandırılan bu harcamalar, devletin bütün fertlerini minimum yaşam kalitesinin

³¹³Korkut Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, 1995, s.116

üstüne çıkarmayı amaçlayarak işsizlik, eğitim, sağlık gibi alanlara yönlendirilir. Yoksul vatandaşlarına gelir transferi yapmayı amaçlayan bu yöntem, yeni dönemde yozlaşma ve popülizmin kurbanı olmuştur. “... (transfer harcamaları) Bu günün demokratik rejimlerinde kime ne için verildiği bilinmeyen ancak devamlı artan bir harcama türüne dönüşmüştür. Refah devleti ideali ile de bağdaşmayan bu halin temel nedeni siyasi iktidarın yeniden seçilmeyi güvence altına almak istemesidir. Siyasi iktidar bu amaçla mevcut transfer ödemelerini arttırırken, yeni transfer ödemeleri icat etmektedir.”³¹⁴

Aşağıda ki bütçe harcamalarının ekonomik dağılımına yönelik tablo durumu özetler niteliktedir.

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları
1927	76	13	11
1940	73	12	15
1950	63	14	23
1960	44	28	28
1970	42	20	38
1978	41	25	34
1985	38	21	41
1986	36	22	42
1987	35	19	46
1988	34	16	50
1989	43	15	42
1990	49	14	37

Kaynak: Çizelge Aktan’ın kitabından alınmıştır. Sayfa: 97

Tablo incelendiğinde görülecektir ki Türkiye yıllar geçtikçe transfer harcamaları batağına saplanmaktadır. Bu durumda kamu ve özel sektör yatırımlarının geri giderken,

³¹⁴Coşkun Can Aktan, **Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi: 1980-1990 Türkiye Deneyimi**,1. Baskı, AFA 1992,s. 95

transfer harcamalarının bütçe içindeki payı artmaktadır. Türkiye yatırım toplumundan transfer toplumuna kaymaktadır. Bu tablo gerçeklerin sadece bir kısmıdır. Çünkü daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz Özal dönemi fon harcamaları da transfer harcaması sayılırken bu fonlar bütçe giderlerinde gösterilmemektedir. Transfer toplumunun maliyetlerine bakarken bazı kalemler üstünde durmak konunun sosyal boyutunu da ortaya koymaktadır.

24 Ocak Kararları ile ithal ikamesi politikasından vazgeçip ihracata dayalı bir ekonomiye geçmeye çalışan ülkemizde ithalat serbest bırakılmış ve ihracatı özendirici önlemler alınmıştır. Bu amaçla düzenlenen yasal mevzuat uzun ve konumuzun dışındadır. Ama bu dönemde ihracatçıya tanınan teşvik kredileri, vergi indirimleri çoğu zaman ciddi suistimallere ve yolsuzluklara neden olmuştur. 1980 döneminde tavan yapan hayali ihracat furyası da bu dönemdeki olanaklardan beslenmiştir. Kısaca ihracat yaparken resmi makamlara ihraç edilen malın miktarı, fiyatı, kalitesi gibi unsurlarda sahtecilik yapılması ve haksız kazanç elde edilmesi olayına hayali ihracat diyoruz.

12 Ocak 1984 yılında ihracatı teşvik için yapılan yasal düzenleme ile Başbakanlık Teşvik ve Uygulama Başkanlığı'ndan izin alınmadan hiçbir devlet kurumu ve denetim organı, ihracatçı şirketin malı, ihracatı ya da yurt içi satışı üstünde denetim yapamamaktadır. Ticari şirketin itibarını korumak adına yapılan bu uygulamalar ithalatçıya tam bir koruma sağlamıştır. 1980 döneminde 2 milyar Dolar olan ihracat, alınan tedbirlerle 1990 yılında 12 milyar Dolar'a, 2000 yılında 27 milyar Dolar'a çıkmıştır. Ancak hayali ihracat hiçbir zaman engellenememiştir. 1980'lerde yapılan bir hesap ihracatın %25'inin hayali olduğunu göstermektedir.³¹⁵

1980 sonrası yatırım furyasında yatırım teşvikleri de önemli bir yer tutar. Yatırım teşvikleri kısaca halktan alınan vergilerin belirli öngörüler ışığında, en verimli şekilde yatırıma dönüştürülmesini, böylece de istihdamın yanında katma değer de yaratılmasını amaçlar. Teşvikler ülkelerin kalkınmasında, piyasanın canlanmasında, üretimin ve

³¹⁵ Nedim Şener, **Tepeden Tırnağa Yolsuzluk**, 1. Baskı, Metis yayınları 2001, s.69

tüketimin istikrara kavuşmasında önemli rol oynarlar. Fakat ülkemizde bu alanda da ciddi suistimaller mevcuttur.

1980'sonrasında ülkemizde hiçbir dönemde izlenilmeyen bir yatırım teşvik politikası izlenmiş, sistemin işleyişinde ciddi yozlaşmalar görülmüştür. Bu amaçla yatırımcılara verilen teşvik primleri, orta ve uzun vadeli verilen kredilerde vergi, resim ve harç istisnaları, gümrük muafiyetleri, bina inşaat harcı istisnası gibi daha da genişletilebilecek kalemlerde kolaylıklar sağlanmıştır. Fakat bu uygulamalar birçok alanda ve şaşırtıcı derecede fazla şekilde suistimallere uğramıştır. Örneğin domates yetişmeyen Lice İlçesi'nde salça fabrikası kurmak, süt üretilmeyen Mazıdağı İlçesi'nde peynir ve tereyağı fabrikası kurmak gibi bahanelerle sayısız teşvikler alınmış ve bu teşvikler başka alanlarda kullanılmıştır.³¹⁶

Türkiye'de 1980 sonrası politik yozlaşmanın hızlanmasında fon uygulamasının önemli bir katkısı vardır. Daha önceki bölümlerde değindiğimiz fon uygulaması Özal döneminde iyice artmış ve fonlar ayrı ve özerk bir bütçe görünümü kazanmıştır. Birçok kurum tarafından denetlenemeyen bu fonlara başvurulmasının sebebi, bütçeden yapılan harcamalar konusunda sıkı bir mevzuat varken, fonların kullanımının çok rahat ve hesapsız olmasıdır. Seçim yatırımları ve gizli harcamaların finansmanında başvuru fonların bütçeye oranı Özal zamanında ciddi bir artış göstermiştir.³¹⁷

1980 sonrası devlet zararlarının önemli bir boyutunu ise KİT zararları oluşturmaktadır. Gerek özelleştirme politikaları gerekse özel sektörün baskısı ile yatırım olanakları kısılan KİT'ler eskiyen teknolojileri ve plansız yapıları ile zarar kapısına dönüşmüşlerdir. Ayrıca siyasal iktidarların "arpalık" diye tabir ettikleri KİT işletmeleri, niteliklerine bakılmadan, her iktidarın kendi adamlarını işe aldıkları bir yapılanma olmuşlardır.

1980 sonrası iktidarın kişiselleşmesi olgusu çokça gözlenmektedir. 12 Eylül darbesinden sonra yasama ve yargıya karşı önemli bir güç elde eden yürütme, kendi

³¹⁶ Aktan, s.104

³¹⁷ Ahmad, ss. 225-226

sultasını ilan etmiştir. Artık parti başkanları kendi partilerinin mekanizmalarını anti demokratik şekilde belirlerken, partiler için en önemli unsur liderin karizması olmuştur.

4.c. Sınıf Bilincinin Yitirilmesi

Türkiye'nin iktisadi sistemindeki köklü değişimler beraberinde ideolojik bir dönüşümü de getirdi. Halk kitleleri daha yapısal ve bilinçli bir karşı duruştan ve hak arama mücadelesinden vazgeçip çaresizlikten kaynaklı bireysel ve kolaycı bir yaklaşım sergilemeye başladılar. Sendikal hareketin geriletilip onun yerine yozlaşmış bir popülizmin oturması elbette ki yeni dönemin yeni ahlak anlayışının yansımalarından sadece biriydi.

1980'li yıllarda alternatifsiz olarak sunulan burjuva ideolojisi toplum hayatında önceki dönemlere kıyaslanamayacak kadar etkili oldu. Gelişen ve çeşitlenen kitle iletişim araçları, gazetelerin büyük holdinglerin eline geçmesi, özel televizyonların sayısının artması gibi unsurlar bu ideolojinin yer etmesinde önemli roller üstlendiler. “Alternatifi yoktur!” şeklinde sunulan neoliberal politikalar zamanla sistemli bir şekilde sloganlaştırıldı. “Serbest piyasa ekonomisi”, ”hür teşebbüs”, “orta direk”, “köşe dönme”, gibi sloganlar sıkça tekrarlanır oldu. Bu ideolojik sloganlara ANAP döneminin icraatlarını öven sözler eşlik etti. “Yüksek faiz tasarrufları arttırdı ve tüketiciyi ödüllendirdi.”, “Cebinde on doları olan vatandaşın mahkemelerde sürünmesini biz önledik.”, “Bir ülkenin başarısı ve gelişmişliği kredi itibarının yüksekliği ile ölçülür.”, “KİT'lerin özelleştirilmesi mülkiyeti halka yayacaktır.” Sözleri bu övgülerin bazılarıydı. Ayrıca halk arasında da “gemisini kurtaran kaptan”, “her koyun kendi bacağına asılır”, gibi bireysel kurtuluşçu felsefeler yayginken, popüler tv reklamlarında “davul olma tokmak ol”, “aklımı seveyim” gibi pragmatist sloganlar sıkça kullanılmaktaydı.

Boratav, ANAP popülizminin 1960'lı ve 1970'li yıllardakinden farklı olan yapısına dikkat çekmektedir. Özal ile gelen yeni anlayış ile halka sendikal örgütlenme ve üretimden gelen doğal haklarını, bir işçi bilinci çerçevesinde sunmak yerine “ücretliye vergi iadesi”, “Fak-Fuk-Fon” gibi felsefi anlamda onu aşağılayan yöntemler

kullanılmaya başlandı. ANAP, sendikal örgütlenmeye ve ücret taleplerine karşı kayıtsız kalırken, halkı “kentli, gecekondu, fakir ve tüketici” konuma indirgeyen ve sermaye lehine işleyen politikalara yönlendirdi. Önceki dönemlerde, belirli bir sendikal dayanışma, sınıf bilinci ve emek arama mücadelesi olarak gelişen talepler ise zamanla belediye hizmetleri, tapu tahsisi, imar izni, Fak-Fuk-Fon, vergi iadesi gibi daha bireysel ve yüzeysel önlemlere evrimleşti.³¹⁸

ANAP döneminin yoz popülizminin temel felsefesinin dayanaklarını sıraladığımızda şu gözlemler ön plana çıkmaktadır: (1) İşçilerin sınıfsal konumunu ve bilinçlerini aşındırmak temel hedeftir. (2) Sözü geçen politikalar yapısal olmamakla beraber kısa vade de halkın ihtiyaçlarını gidermeye katkısı olmuştur. (3) Bu politikalar asla sermaye sınıflarına olumsuz anlamda bir yük oluşturmamıştır. (4) En önemli ve olumsuz gözlem ise ANAP politikalarının sermaye açısından iş gücünün niteliğini ve uzun dönemde verimliliğini arttırıcı olamamasıdır. Halkın eğitimini, sağlığını ve iş güvencesini arttırıcı hiçbir katkı oluşmamıştır.³¹⁹

³¹⁸ Boratav, **1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, s.119

³¹⁹ a.g.e., s.120

3. BÖLÜM: 1980'Lİ YILLARIN TÜRK SİNEMASINDA TOPLUMSAL ANOMİNİN İZLERİ

Bu bölümde amacımız daha önceki bölümlerde üstünde durduğumuz anomi kavramını ve anomiyeye neden olan toplumsal şartları dönemin Türk sineması üstünde örnekleriyle ele almaktır. Bu açıdan filmlerde anomi kavramının, hem bireysel anlamda karakterlerin yaşadıkları iç hesaplaşmalar hem de daha geniş anlamda toplum yapısında görülen çözümler şeklinde yer ettiği düşünülmektedir.

Dönemin Türk sinemasında toplumsal güldürü türü, içerdiği konular ve bu konuların işlenişi ile anomiyi en iyi temsil eden film türüdür. Bu anlamda Türk sinemasında toplumsal anominin yansımalarını toplumsal güldürü türü içinde aramaktayız. Ele alınan filmlerin eleştirileri sırasında görüleceği gibi neoliberal politikalarından ve dönemin değişen değerlerinden etkilenen insanlar aynı zamanda toplumsal güldürü filmlerinin de karakterlerini oluşturmaktadır. Anomi haline neden olduğunu gördüğümüz, plansız kentleşmeden kaynaklı konut sorunları, eşitsiz gelir dağılımı ve işsizlik, yolsuzluklar, sınıf bilincinin kaybı, gibi olguların toplumsal güldürü filmlerinde sıkça karşımıza çıkan durumlar olduğunu da görmekteyiz.

Bu bölümün ilk alt başlıklarında toplumsal güldürüler hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. Bu anlamda neden toplumsal güldürüleri ele aldığımız açıklanmaya çalışılmış ve türün bir bütünlük oluşturan genel özellikleri üstünde durulmuştur. Bölümün devamında ise sosyoloji ve sosyal psikolojiye dayanarak oluşturduğumuz argümanlar yardımıyla seçilen filmlerin derinlemesine analizleri yapılmaktadır.

1. 1980'li Yılların Sinema Ortamına Kısa Bir Bakış

Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal gelişiminde 1980'li yıllar nasıl bir kırılma noktası yaratıyorsa, sinema tarihimizde de 1980'li yıllar kendinden önceki ve sonraki dönemden belirli ölçüde farklılaşmaktadır.

Türk sinema tarihinin altın yılları olan 1960 döneminden 1970'lerin "karmaşık" yıllarına gelindiğinde sektör içi bir dizi sorun kendini göstermeye başlamıştır. Seyircinin sinemaya ilgisini kaybetmesi, salon ve gösterim sorunları, televizyonun seyircileri sinemadan çalması gibi sayısı arttırabilecek birçok neden sektörün ekonomik krize girmesine yol açmıştır. Prof. Dr. Şükran Esen'in de işaret ettiği gibi, bu dönemde birbirine tezat oluşturacak şekilde çok farklı türde filmler yapılmıştır. Hem 1970'lerin politik uyanışı sonucu oluşan duyarlı seyirciye yönelik Yılmaz Güney ve onu takip eden diğer yeni yönetmenlerin etkisiyle yapılan ve toplumsal sorunları işleyen tutarlı bir sinema anlayışı görülürken aynı anda şehirlerde birikmiş bekar, lümpen ve işsiz sınıflara yönelik 16 mm çekilen seks filmi furyası gözlemlenmektedir.³²⁰ Konuları Türk ve Osmanlı tarihinden ve söylencelerinden gelen kostümlü avantürler ve Yeşilçam'ın diğer furya filmleri ve başat türler de çekilmektedir.³²¹

1980'li yıllara gelindiğinde ise sinemanın içeriğini belirleyen en kritik unsur 12 Eylül darbesidir. Türkiye'de sansürün yasal dayanağı 1939 yılında hazırlanan ve 1986 yılındaki yeni yasaya kadar geçerliliğini koruyan "Sansür Yönetmeliği"dir. Yönetmeliğin 7. maddesinin 5. fıkrası toplumsal içerikli filmlerin denetimi hakkındaki esasları belirlerken 6. fıkra seks filmlerini belirlemekteydi. Netlikten uzak ve her türlü yoruma açık bu yönetmelik iktidarın genel ve politik çizgisine göre hükümetten hükümete değişmekteydi. Bu durum bir sanat sansüründen çok politik bir tavrın ürünüdür.³²² Nitekim sansür mekanizması uygulamada kendi içindeki çelişik yapıyı göstermiştir. Sansür Yönetmeliği'nce yasaklanmasına rağmen 1970'lerde gösterilen sayısız seks filmi çıplaklığın en kaba, en bayağı örneklerini sergileyip, toplumun genel ahlakına ve ilgili yönetmeliğe aykırı iken hiçbir önlem alınmamıştır. Fakat birçok toplumcu film bu denetim mekanizmasına takılmıştır.³²³

Türk sinemasında sansür uygulamalarının önemi bir etkisi de yönetmenlerin beyinlerinde her türlü yaratıcı etkiyi törpüleyen bir otosansür mekanizması

³²⁰ Şükran Kuyucak Esen, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, 2. Basım, Agora Kitaplığı, 2010, s.160

³²¹ A.g.e., s.160-162

³²² Agah Özgüç, **Türk Sineması Sansür Dosyası**, 1. Baskı, Kaza Yayınları 1976, ss.23-24

³²³ Mahmut Tali Öngören, **Sinema Diye Diye...**, 1. Baskı, Kalem Yayınları 1985, s.101

geliştirmesidir. Mahmut Tali Öngören sinemacıların sansür mekanizmasının dayatmaları sonucu geliştirdikleri otosansür hakkında şunları söylemektedir:

*"...En önemli filmcimiz diye kabul edebileceğimiz herhangi senaryo yazarı, film yönetmeni ya da yapımcı bile kendi kendini sansürün etkisinden kurtulamamıştır. Kuruntular, tedirginlik, dengesizlik vs. bu yaratıcı kişilerin günlük yaşamının vazgeçilmez bir parçası oldu yıllardan beri. Bu gün tanıdığım pek çok olumlu filmci, elindeki nitelikli öyküleri içeren senaryolarını bu kuruntulardan ötürü film sansür kuruluna gönderemeyecek duruma düşmüştür."*³²⁴

Türkiye de sinemaya yönelik sansür ve siyasal baskılar sonucu, 1986 yılında yapılacak olan sinema yasasındaki revizyona kadar, sektörde hakimiyet arabesk filmlere ve toplumsal eleştiriyi komedi unsuru ile harmanlayan, Kemal Sunal, İlyas Salman, Şener Şen gibi halkın ilgisini çekmiş popüler oyuncuların olduğu, filmlere geçmektedir.

1986 yılında yapılan yeni Sinema Yasası ve genel bir siyasi yumuşama sonucu sinema tarihimizde 12 Eylül filmleri olarak bilinen ve daha çok genç yönetmenler tarafından yapılan filmler de görülmektedir. 12 Eylül filmleri olarak adlandırılan bu filmler derinlemesine bir toplumsal analiz yapmamışlar, darbe sonucu bireyin kendi içinde ve toplumla yaşadığı hesaplaşmaları konu almışlardır. Bunun yanında bu dönemde merkezine kadın karakterleri alan, kadın sorunlarının işlendiği filmler de "kadın filmleri furyası" şeklinde görülmektedir³²⁵

1987 yılında ise belki de Türk Sineması'na en büyük darbeyi vuracak olan olay gerçekleşmiş ve Özal Hükümeti, Hollywood şirketlerine diğer sektörlerde görüldüğü gibi, Türk sinema pazarına girme izni vermiştir. Bu durum zaten kriz yaşayan yerli film endüstrisini durma noktasına getirmiş ve 1990'lardaki kriz yıllarını hazırlamıştır. Böylece filmlerimizin gösterim yeri bulma şansı azalırken, Amerikan şirketleri Türk pazarını denetim altına almıştır.³²⁶

³²⁴ Öngören, s.104

³²⁵ Giovanni Scognamillo, **Türk Sinema Tarihi**, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi 2003, s.186-187

³²⁶ Esen, **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, s.182-185

1990'lara gelindiğinde ise artık eskisinden daha farklı bir seyirci ve sinema anlayışı vardır. Yeşilçam'ın geleneksel aile merkezli seyircisi gitmiştir ve onun yerine Amerikan filmlerinin estetik anlayışına göre beğenileri biçimlenmiş genç bir kuşak gelmiştir. Seyirci profilindeki bu değişim, kendini yenileyemeyen eski kuşağın yönetmenlerinin perdeden çekilmesine ve 1990'ların başlarının sinemasal anlamda kısırlaşmasına neden olmuştur. Bu dönemde az miktarda yönetmen, kendi idealist çabaları ile az sayıda nitelikli iş çıkarabilmiş fakat genel olarak kriz ortamına çare olamamışlardır.³²⁷

2. 1980'li Yılların Toplumsal Güldürü Filmleri

1980'li yıllarda varoluş mücadelesi veren Yeşilçam Sineması'nda güldürü türü, tıpkı diğer türlerde olduğu gibi "furya" şeklinde yayılmış ve biri tutunca daima bir benzeri yapılmıştır. Sinemadan uzaklaşan seyirciyi yakalamak adına yapılmış ve ticari kaygıları çok olan bu türün bazı örneklerinde toplumsal eleştiri de yoğun olarak kullanılmıştır. Fakat bu eleştiri, dönemin siyasal ortamı ve sansür mekanizması yüzünden, siyasal ve sosyal tahlillerinde, sundukları sınıfsal perspektiflerde belli sınırların içinde kalmış veya çok net olamamıştır.

Burada üstünde önemle durmamız gereken bir başka husus, tezimizde ele alacağımız güldürü türünü dönemin geniş anlamda "güldürü türü" içinde ayrı bir yere koyduğumuzdur. Biz ele aldığımız filmleri nitelemek için "toplumsal güldürü" adını kullanmaktayız. Bu dönemde herhangi bir toplumsal söylemde bulunmayan, sınıfsal bir perspektif ve bakış açısı sunma çabasına girmeyen, sistemle ilgili bir tahlilde ya da eleştiride bulunmayan, komik karakterler ve komik olaylar sayesinde seyirciyi güldürüp gişe gelirlerini arttıran güldürü filmleri de mevcuttur.

1980'li yıllarda ele alacağımız toplumsal güldürü türüne ait filmlerin genel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

³²⁷ Nigar Pöstaki, **1990 Sonrası Türk Sineması**, 2. Baskı, ES Yayınları 2005, s. 30-38

Toplumsal güldürüler de tıpkı diğer Yeşilçam "tür" filmleri gibi, çokça seyirci çeken filmlerin ve konuların çeşitli değişikliklerle yeniden çekimi ya da benzerlerinin yapılması şeklinde kendini göstermiştir. Bu anlamda 1980'li yıllar boyunca bir furya gibi ana temaları aşağı yukarı birbirine benzeyen çok sayıda film görülmüştür.

Genel olarak Yeşilçam'a özgü "yıldızcılık" anlayışı toplumsal güldürülerde de kendini gösterir. Kemal Sunal, İlyas Salman, Şener Şen gibi dönemin ve türün gözde oyuncularını ele aldığımız filmlerin önemli bir kısmının da başrol oyuncusudur. Hatta bu yıldızlar öyle ön plana çıkmaktadırlar ki, senaryoya göre oyuncu seçilmeyip oyuncuya göre senaryolar yazılmaktadır.

Filmlerin karakterleri 1980'li yıllarda yaşanan bütün ekonomik, siyasal ve kültürel yıkımlardan mağdur olarak etkilenen kitlelerden seçilir. Bu anlamda "24 Ocak Kararları" ve ekonomik yeniden yapılanma sürecinden en zararlı çıkan ve sürekli ayakta kalmanın yollarını arayan "orta direk" diye adlandırılan küçük memur ve işçi aileleri, şehirlerde enformel sektörde çalışan kesimler, kırsaldan kente gelen ama düzene uyum sağlamakta bocalayan göçmen kesim başlıca ana karakterleri oluştururlar. Ayrıca bu dönemde yapılan filmlerin bir kısmında ("Değirmen", "Selamsız Bando" gibi filmler) hızla gelişen büyük kentlerin gölgesinde kalan ve düzene uyma çabası gösteren kasaba insanı ve hayatı konu edilirken bazı filmlerde de ("Muhsin Bey", "Züğürt Ağa" gibi filmler) eski dönemde hakim olan kültürün yeni dönemde yok olması ya da var olma çabaları işlenmiştir.

Dönemin filmlerinin bizim konumuz açısından belki de en önemli özelliği, toplumsal değişme ve karmaşa dönemlerinde, yaşanan zamanın ahlaki tercihlerini başarıyla gözler önüne serebilmeleridir. Dönemin toplumsal güldürülerinde, Türkiye'de eskinin "ulusal kalkınma", "sosyal devlet" gibi kavramlarının yerine daha kişisel çıkarların ön plana geçtiğini, çıkarıcı ve "köşe dönme" bir ahlak anlayışının kişilerde yarattığı trajikomik durumları işlenmektedir. Geçmişin değerlerinin yerine yeni değerlerin oturduğu ve normların hızla değiştiği bir toplumda yaşanan "anomi" hali ahlaki çöküntünün de temel nedeni olmuş ve bu durum hem ekonomik, hem sosyal hem de kültürel anlamda insanlar üstünde derin izler bırakmıştır. Böyle bir ortamda

karakterlerimiz "namuslu" kalmak ya da "namussuz olmak" arasında bir tercih yapmak zorunda kalmaktadır. Bazı filmlerde namuslu kalmak için yapılan çabalar takdir edilirken bazı filmlerde ise daha fazla direnemeyip "düzen"e uyum sağlayan karakterleri görürüz. Fakirlik ya da geçinme derdi bütün "namuslu" karakterlerin ortak özelliği olurken, maddi refahın ve zenginliğin anahtarı "namussuz" olmaktır.

Bu anlamda 1980'li yılların ekonomik değişim ve geçiş aşamasında toplumsal güldürüler halkın yaşadığı "anomi" halini yansıtırken ahlaki tavırlarını, 1980 öncesi görece refah döneminden, toplumsal kardeşlikten, ortak çıkarlardan yana koymuşlardır. "Düzene uyabilen" ve "yolunu tutturan" karakterler ahlaki olarak daima olumsuzlanmıştır.

Dönemin sineması, yapıldığı zamanın Türkiye'sinde yaşayan geniş halk kitlelerinin acılarını, duygu ve düşüncelerini, beklentilerini belirli bir otosansürden geçirip beyaz perdeye aktarmıştır. Bunu yaparken de yoğun bir mizah ve toplumsal eleştiri kullanabilmiştir. Fakat bu filmlerin birçoğu ele aldıkları dönemleri ciddi ve radikal bir tavırla değerlendirmedikleri gibi önerdikleri çıkış yolları da, ya insanlara düzene uymaktan başka çıkar yolun olmadığını söylemekte ya da tamamen duygusal düzeyde ve gerçekçilikten uzak bir tavırla işler tatlıya bağlanmaktadır. Bu durumda karakterler, insan üstü çabalar ve gerçeklikten uzak tesadüflerle önlerine serilen engelleri aşmakta ve sorunları çözmektedir.

3. Anomiyi Yansıtan Toplumsal Güldürü Filmleri:

1980'li yılların toplumsal güldürülerini daha rahat inceleyebilmek için üç temel başlıkta gruplandırmış bulunmaktayız. (1) Yoksulluk ve işsizlik, (2) ahlaki normlardaki yozlaşma ve (3) sistemin aksak yapısı üstünde yoğunlaşan bu filmleri işlerken ele aldığımız kavramlar daha önce de üstünde durduğumuz ekonomik ve siyasal dönüşüm sonucu Türkiye'de üretim ve bölüşüm ilişkilerindeki değişimin toplumsal değerleri ve normları etkilemesidir. İncelediğimiz filmler toplumda bir nevi anomi halinin yaşandığını gözler önüne sermektedir.

Yolsuzluk ve işsizlik temalı filmleri ele alırken "*Talihli Amele*", "*Kılıbık*", "*Çıplak Vatandaş*", "*Kiracı*", "*Düttürü Dünya*" filmlerini; ahlaki normlardaki yozlaşma temalı filmleri ele alırken "*Muhsin Bey*", "*Milyarder*", "*Talih Kuşu*", "*Dolap Beygiri*", "*Namuslu*", "*Banker Bilo*", "*Zübük*", "*Arkadaşım Şeytan*" filmlerini, sistemin aksak yapısı üstüne yoğunlaşan filmleri ele alırken "*Değirmen*", "*Selamsız Badosu*", "*Züğürt Ağa*", "*Zengin Mutfağı*", "*Koltuk Belası*" filmlerini analiz edeceğiz.

Dönemin filmlerini daha önce üstünde durduğumuz argümanlar yardımıyla üç ana başlık altında incelerken, her başlıkta iki filmi diğerlerine göre daha detaylı olarak ele almaktayız. Bütün başlıklarda ikişer filmle uygulayacağımız bu yöntemde filmleri seçerken birini, konusunu başarı ile temsil eden ve bir toplumsal anomi tespiti yapan filmler arasından diğerini ise ticari kaygılar nedeni ile çekilmiş ama dönemin toplumsal gelişmelerine de fonunda yer vermiş filmlerden seçmekteyiz.

Filmleri incelerken Prof. Dr. Esra Biryıldız'ın belirlediği eleştiri yöntemlerinden "derinlemesine eleştiri" yöntemini esas almaktayız.³²⁸ Eleştiriler sırasında filmlere estetik, oyuncu kullanımı, yönetmenlik gibi sinema sanatına ait kavramlar üzerinden değil de sosyoloji ve sosyal psikolojiye ait kavramlar üzerinden bakılmış, dönemin yansımaları filmler üzerinden değerlendirilmiştir.

3.a. Yoksulluk ve İşsizlik Temalı Filmler

1980'li yıllar, daha önce de üstünde durduğumuz gibi geçiş dönemi diye adlandırabileceğimiz içe kapalı, ithal ikameci bir ekonomik modelden, dışa dönük ihracata yönelik bir ekonomik modele geçişin krizlerinin yaşandığı bir ara dönemdir. Bu ara döneme damgasını vuran temel gelişmeler "12 Eylül Askeri Darbesi"nin etkisiyle zorla uygulanan 24 Ocak Kararları ve Özalist ekonomi politikasıdır. "Alternatifsiz"

³²⁸ Esra Biryıldız, derinlemesine eleştiri yöntemi için: " Ciddi sinema dergilerinde ve sinema kitaplarında yayınlanan bu tür kapsamlı, detaylı film eleştirilerinde; film toplumsal, ideolojik, psikolojik, semiolojik, teknik, estetik bir ya da birkaç yönden derinlemesine incelenmektedir." demektir. Biz eleştirilerimizde derinlemesine eleştiri yöntemini kullanırken iktisat tarihi, sosyoloji ve sosyal psikoloji'ye ait kavram ve görüşlerden de yararlanmaktayız. Bkz. Esra Biryıldız, **Örnekleriyle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)**, 1. Baskı, Beta Yayınları 2002, s. 37

olarak topluma sunulan yeni ekonomi politikalarının halk üzerindeki yansımaları dönemin sinemasında görülen toplumsal güldürü türünün de temel malzemesi olmuştur.

1980'ler Türkiye'de, sendikal hareketin zayıflatıldığı, sosyal güvencenin azaldığı, ve köyden kente göçün hızla artarken, sanayileşmenin bu göçü emme kapasitesinin yeterince gelişmediği, kent hayatında sosyal çöküşlerin en üst düzeyde görüldüğü yıllardır. Bu anlamda bu başlıkta incelediğimiz "işsizlik ve yoksulluk" temalı filmlerin temel argümanları dönemin gündelik yaşantısında halkın ve özellikle de orta direğin hayatında karşılaştığı sorunlar üzerine kurulmuştur. Bu bölümde sırası ile (1) "*Talihli Amele*", (2) "*Kıracı*", (3) "*Düştürü Dünya*" filmlerini ele alırken, yoksulluk ve işsizlik temasını başarı ile kullanan "*Çıplak Vatandaş*" ve ticari kaygıları ön planda tutup değindiği argümanları çok yüzeyselce gösteren "*Kılıbık*" filmlerinin daha detaylı bir analizini yapacağız.

1980 yılında, beyaz perdede, türün ilk ve nitelikli örneklerinden biri olarak yönetmenliğini Atıf Yılmaz'ın yaptığı "*Talihli Amele*" (1980) filmini görmekteyiz. Filmde geçim derdi yüzünden para biriktirip tekrar dönmek için büyük şehre giden Mehmet Ali (İlyas Salman)'nin başına gelenleri izlerken, fonda göçmenin şehir hayatında tutunma çabasını ve dönemin şehir yaşantısında etkin olan iş adamı, gazeteci, medya gibi güç unsurlarının iç yüzünü görürüz.

Film, Mehmet Ali'nin şehre gitmek için otobüse binmesiyle başlar. Yaptığı bu yolculuk sırasında hızla büyüyen bir şehrin albenisini ve karmaşasını onun gözünden biz de yaşarız. Şehirde bir "torpil" sonucu inşaatta amele olarak çalışmaya başlayan Mehmet Ali kısa zamanda iş öğrenip tutunmak için canla başla mücadele eder. Bu sırada inşaat sahibi "Millet Bankası"da reklam yapmak için şantiyede bir set kurmuştur. Tesadüfler sonucu inşaatın reklam işlerini yapan şirket, Mehmet Ali'nin yüzünü keşfeder ve onu halktan biri olarak, reklamlarda kullanıp, insanların dikkatini çekmeye karar verir. Mehmet Ali kısa zamanda ülke çapında ünlü bir yüze dönüşür. Bütün basın ve iş dünyası yaratılan bu "halk adamı" kültürünün peşine takılır. Fakat yaşantısı itibari ile gelişmeleri hazmedecek zaman bulamayan Mehmet Ali kendini edilgin bir şekilde olayların akışına bırakmakta ve her geçen gün büyük beklentilerin etkisine girmekten

kurtulamamaktadır. Sonuçta iş dünyası yaptıkları hatayı fark eder! Bütün işçiler ürettikleri ürünlere sahip olmaya kalkarlarsa bu durum sistemin de sonunu getirecektir. Bu yüzden Mehmet Ali'ye verilen her şey geri alınır. Mehmet Ali ise sahip olduklarını ve daha önemlisi onurunu korumak için imkansız bir direnişe kalkışır ve aklını kaybeder.

Film, Özal sonrası yoğun şekilde hissedilen tüketim, sınıf atlama, emek harcamak yerine "kurnaz olma" gibi ideallerin topluma nasıl nüfuz ettirildiğini gözler önüne sererken fonda bu çabanın merkezi olan medyanın ve reklam sektörünün iç yüzünü de göstermektedir. Ekonominin kendini döndürebilmesi için tüketimin artması ve bunun için de arz edilen her şeyi talep eden bir kitlenin olması gerekmektedir. Sistemin bu yeni ideali, paylaşımcı ve yetinmecî eskiye dair tüm değerleri yıkmak istemekte, daima ve sadece kendisi için en iyi olanı isteyen bir halk yaratmaya çabalamaktadır. Bu anlamda reklama ihtiyacı olan iş adamı, reklamı üreten ve planlayan reklam şirketleri ve bu reklamı halka ulaştıran medya gizli bir ortaklık içindedir.

Halka daha iyisini hak ettiklerini inandırmak için yapılan bir reklam kampanyası, halktan biri olan ve emeği ile para kazanmak için duvar ustası olmayı kafasına koymuş olan Mehmet Ali'yi bir anda içine çeker. Mehmet Ali önce bu hızlı sınıf atlama yoluna dirense de emekle bir yere gelinemeyeceğini kısa zamanda fark eder ve kendini sistemin eline bırakır. Kısa zamanda popüler olan Mehmet Ali talep eden bir halkın simgesi haline gelir. Bir süre sonra işler rayından çıkmaya başlar. Çünkü talep etmek herkese verilen bir hak değildir! Liberal bir ekonomide talep etme özürlüğü sadece parası olanlar için geçerlidir. Mehmet Ali ise parası olmadan, çekilişle de olsa, kendi ürettiği bir şeye (inşaatında çalıştığı eve) sahip olmuştur. Eğer sistemdeki bütün işçiler kendi ürettiklerinin sahibi olmak isterlerse bu çok büyük tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Bu yüzden kampanya durdurulur. Sistem kendi kolluk kuvvetleriyle Mehmet Ali'ye verdiklerini geri alır. Mehmet Ali'nin direnmesi boşunadır. Çünkü örgütsüz, tek başına yapılan bir mücadele kaybedilmeye mahkumdur.

Film 1980 döneminin ideolojik ve ahlaki değişimini gözler önüne sererken, bu değişimin nesnesi olmuş Mehmet Ali'nin yaşadığı değerler karmaşası örneğiyle de toplumsal bir anomi halinin izlerini sürmektedir. Mehmet Ali basın, reklam ve iş

dünyasının ona sunduğu imkanlar ile büyülenerek kendi sınıfsal konumunu ve istedikleri ile sahip oldukları arasındaki uçurumu görememiştir. Finalde ona yüklenen misyon bittiği zaman gerçeklerle çok ani ve acı bir yüzleşme içine girer. Bir süre daha aslında hiç sahip olamadığı şeyleri savunmaya kalkar ama sonunda yaşadığı anomi onu delirtir.

1987 yapımı Sulhi Dölek'in aynı adlı romanından uyarlanan, yönetmenliğini Orhan Aksoy'un yaptığı "*Kiracı*" filmi ise orta direk bir aile reisi olan Kerim (Kemal Sunal)'in kiralık ev bulma derdini işlerken arka fonda da hayatının anlamsızlaşmasını ve yabancılaşma halini irdelemektedir.

Ev sahibi, zam yapamadığı gibi mevcut kirayı bile ödemekte zorlanan Kerim'i ve ailesini evden çıkartmak istemektedir. Kerim bir yandan ev sahibine direnirken diğer yandan yeni ev aramaktadır. Bu arada evde karısının, kaynanasının ve çocuklarının dırdırından bunalan Kerim iş arkadaşı Suendam ile gönül ilişkisi yaşamaktadır. Suendam, Kerim için yabancılaştığı bir hayatta tek yaşama sevincidir.

Ev sahibinin her türlü kötü muamelesi ve sabotajlarına direnen Kerim, ev ararken de hüsrانlar yaşar. Kimi ev çok pahalı, kimi ev yaşanamayacak kadar döküntüdür. Üstelik dolandırıcı emlakçılara parasını da kaptırır. Kara kara düşündüğü sırada Hacı Bey adında bir ev sahibi ile zorlu pazarlıklar sonucu anlaşmış ve onların apartmanına taşınmıştır. Hacı sık sık dinden ahlaktan bahseden sofu bir adamdır. Başlarda onun ince eleyen sık dokuyan biri olduğunu sanırız. Sık sık da paranın mühim olmadığını söyler. Bu arada Kerim'in, Suendam ile olan yakınlığı aşka dönüşmüştür.

Zaman geçtikçe Hacı Bey'in evinin foyası çıkar. Ev su sızdırmaya başlar. Hacı Bey'in oğulları gürültücü, alkolik ve kadın düşkün insanlardır. Ayrıca Hacı'nın kendisi de paragöz ve dırdırcıdır. Kerim'in dul kaynanasına da sulanmıştır! Kerim bir kez daha kendisini ev değiştirme gerginliği içinde bulur. Hacı yalanlar uydurarak ya vaktinden önce bir zam talep eder ya da evin boşaltılmasını ister.

Kerim artık hayatın ona yüklediği sorumluluklarla başa çıkamaz. Ev sahibinin oğlu, Suendam ile olan ilişkisini karısına söylemekle tehdit eder. Kerim bir gece Suendam'a bu ilişkilerinin yürümeyeceğini, ikisinin ayrı dünyaların insanları olduklarını söyler.

Tesadüf eseri Başbakan bir konut açılışı için İstanbul'a gelecektir. Kerim protesto etmek için oraya gider. Başbakan konuşurken çıktığı apartmandan, kendiyile aynı durumda olan bütün kiracılar için, protesto gösterisi yapar. Kerim'in yaptıkları basın ilgisini çeker. Müteahhit Banker Zübeyir ona gösteriden vazgeçerse inşaattan daire vereceğini söyler. Çünkü Kerim sayesinde konutlarının reklamı yapılmıştır. Kerim önce kabul eder. Fakat sonra davasından vazgeçmemek için intiharı seçer. Aşağı düşen Kerim'i itfaiyenin gerdiği branda kurtarır.

İstanbul'un konut sorunu ve orta direğin kira derdi özelinde gelişen "*Kiracı*" filminin konusunda "şeyleşme", "yabancılaşma", gibi kavramların üzerine gidilmiştir. Kerim hükmedemediği ve kurallarını benimsemediği bir hayatın altında ezilmekte ve yaşantısının kendi isteklerinden ne kadar uzaklaştığını görmektedir. Sabah uyanır ve bir zamanlar aşk mektupları yazdığı karısının kendisine ne kadar itici geldiğini görür. İşyerinde aşık olduğu genç ve güzel Suendam'la hem toplumun hoş karşılayamayacağı hem de kendi ailesini terk edemeyeceği için birlikte olamaz. Barınmak için konut bulması lazımdır ama konut fiyatlarına maaşı yetmemektedir. Bu anlamda ironik bir sahne olarak kendisine lüks bir apartman dairesini gezdiren kapıcının sözlerini örnek verebiliriz. Kapıcı, Kerim'e bırakın ev tutmayı o maaşla yaşamasının bile imkansız olduğunu söyler. Kerim asgari ücretle yaşayabilen ailelerden bahsedince kapıcı bile şaşkına döner: "Öyle mi? Onlar temelli ölmüşler yahu!" der.

Kerim'in ev bulma çabası metaforik bir anlamda yaşadığı dünyada tutunma çabasına dönüşmüştür ve tıpkı kendine uygun bir ev bulamadığı gibi yaşadığı dünyada da tutunması imkansızlaşmıştır. Ev bulma çabaları sırasında defalarca dolandırılır ve para kaybeder. Namuslu geçinen insanların ikiyüzlü ve düzenbaz olduklarını görür. Herkes kendi gemisini kurtarma derdine düşmüştür. Fakat bütün bu değerler karmaşası Kerim'in inandıklarından vazgeçmesini sağlayamaz. Eğer kendi değerleri yaşadığı dünyanın kiler ile uyum göstermiyorsa bu durumu protesto edip ölmeye karar verir. Bu

anlamda "*Kiracı*" kendisinden önceki "*Talihli Amele*" ve "*Çıplak Vatandaş*" gibi filmlerden bir farklılık göstermiştir. Diğer iki filmde karakterler güçlüklerle baş edemeyip delirirken bu filmde Kerim inandıkları uğruna kendini feda etmeye karar verir. Değerler çarpışması bu sefer bir cinnet değil gönüllü bir feragat getirmiştir.

Kerim'in protesto ile karışık intiharı bir anda sansasyona dönüşür. Müteahhit Banker Zübeyir protestonun kendi reklamını sağladığını görünce Kerim'e bir ev teklif eder. Kerim çaresizlikten teklifi kabul eder ama bu sefer de sansasyon haber yakalamışken sonuna kadar götürmek isteyen basın Kerim'i sıkıştırır. Kerim sonuçta çıktığı yerden atlar ama itfaiye onu kurtarır. Kerim için ölmeyi denemek bile bir kaçış olamaz. Finaldeki sözü manidardır: "Yaşıyo muyum? Yani ölmedim mi ben? Desene daha çok çekeceğimiz var kiracı olarak!".

1988 yapımı yönetmenliğini Zeki Ökten'in yaptığı "*Düttürü Dünya*" yoksulluğun, gecekondu yaşantısının ve Ankara'nın lümpen gece hayatının samimi ve içten bir yorumudur. Gerek konu seçimi, seçtiği konuya bakış açısı ve işleyişi açısından gerekse de oyuncuların performansı, mekan seçimi, kamera kullanımı açısından son derece başarılı olan film sık sık kullandığı metaforlar ile de trajikomik ve gerçekçi bir anlatımı harmanlamayı başarmıştır.

Dütdüt Mehmet (Kemal Sunal) Ankara'nın Ulus semtindeki bir pavyonda klarnet çalarak ailesi ile bir gecekonduya kıt kanaat geçinmektedir. Hasta karısı artık gündeliğe gidememekte, zihinsel özürlü büyük oğlunun elinden iş gelmemektedir. Solcu bir mahkuma aşık büyük kızı üniversiteye hazırlanmaktadır. En büyük derdi bacanağı tarafından kat karşılığı müteahhite verilen gecekonduyu boşaltmak zorunda oluşudur. Bakanlıkta odacılık yapan ve kendisinin de söylediği gibi "her düzenin adamı" geçinen bacanağı yakın akraba olmalarına aldırmandan Dütdüt'ü yeni ev bulması için sıkıştırılmaktadır. Geceleri pavyonda klarnet çalan Dütdüt, gündüzleri de bacanağının ona bulduğu inşaat işçiliği, çakmak tamiratı gibi işleri yapmaya çalışır ama beceremez. Uykusuzluk ve yorgunluk da dayanılacak gibi değildir. Dütdüt kendini bir sanatçı olarak görür. Sanatı dışında bir iş elinden gelmediği gibi emekçiliği de küçümsemektedir. Kendi değişiyiyle sanatçı doğmuştur ve sanatçı ölecektir. Sürekli dertli

halkına dertli besteler yapmaya çalışan Dütdüt bir gün ünlü olacağına kendisini inandırmıştır. Sonunda yıkım zamanı gelir ve bütün mahalleli gibi Dütdüt de yeni bir ev bulamadan kirada oturduğu evinin yıkılmasını seyreder. Yapabildiği tek şey elinin altından akıp giden zamana karşı klarnet çalmak ve insanları eğlendirmektir.

Başta da dediğimiz gibi birçok metafor ve gönderme barındıran film, özünde kendi sınıfsal koşullarını fark edemeyen ve en aciz durumunda bile sanatı sayesinde zengin olacağını düşünen Dütdüt'ün trajikomik hikayesidir. Sıradan bir klarnetçi olan Dütdüt, hapiste yatan solcu bir adama aşık olan kızının tersine, kimsenin emeği ile bir yere gelemeyeceğine inanır. Emek harcamak ve işçilik yapmak Dütdüt için son derece küçümsenecek ve aşağılanacak bir durumdur. Zaten işçilik yapmak istese de, tek ve düzenli bir işte çalışarak ailesini geçindirmesi yine de zordur. Kendisi gibi olanlarla yarışmak zorundadır. Kuralların ardından dolanıp diğer insanların önüne geçmek zorundadır. En sonunda Dütdüt gecekondu yıkılırken izlemek zorunda kalır.

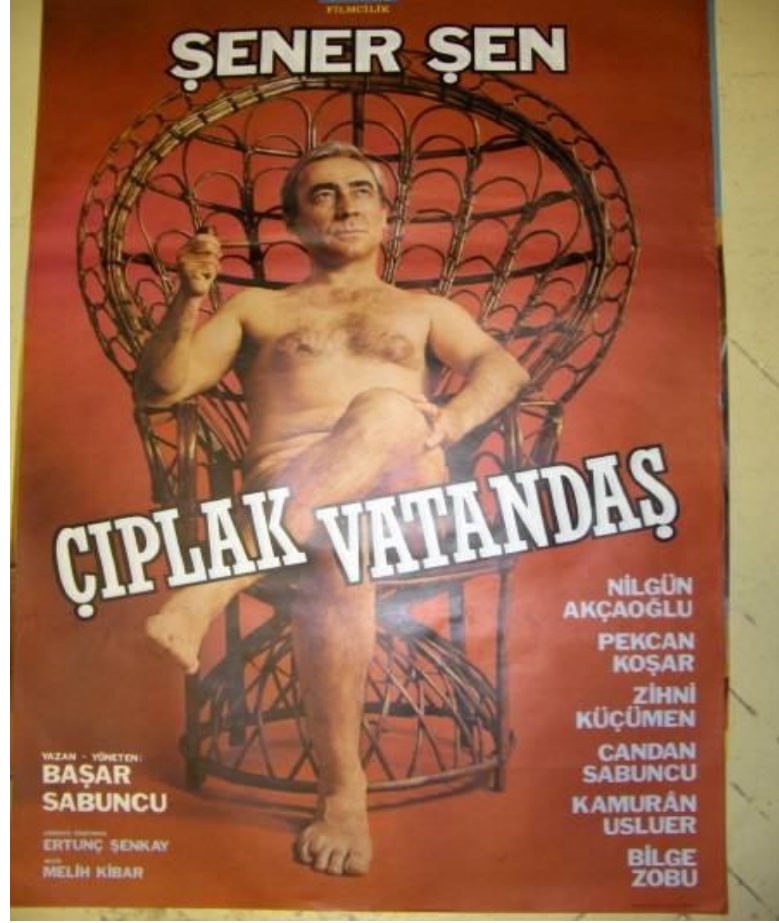
Filmin kullandığı başarılı metaforlardan biri Pehlivan'nın sandalye ile olan güreşidir. Cervantes'in eserindeki Donkişot'un değirmenlerle yaptığı kahramanca ama nafile savaşın daha mizahi bir halini andıran sandalye ile güreş, sanki eğlence dünyasının bu küçük aktörlerinin hayatını özetler gibidir. Gerçeği görmeye çalışmayıp buldukları anı yaşayan izleyiciler gibi onları eğlendiren sanatçılar da sanal ve nafile bir devingenlik içindedir. Öyle ki bir başka metafor sahne olan final sahnesinde Dütdüt yokluğunun bile fark edilmediği pavyondan varlığının hissedilmediği sokaklara geçerek üflediği klarnetiyle gözden kaybolur.

Film dönemin acizlik içindeki gecekondu insanını başarı ile yansıtırken Dütdüt'ün bacanağını göstererek bu devirde "tutunabilen" ve "işini yoluna koyan" insanın nasıl olması gerektiğini anlatmaya çalışır. Bacanak her devrin insanıdır. Sağcısı, solcusu, liberali, muhafazakarı gelip gitmiştir ama bacanak herkesle iyi geçinmiştir. Gerektiğinde kız kardeşinin ailesini bile sokağa atabilecek kadar acımasız olabilmektedir.

"Dütdürü Dünya" bize gerçek ile sanal arasında bir yaşantının resmini çizer. Bir tarafta gecekondü yaşantısının, fakirliğin ve çetin bir mücadelenin izlerini gerçekçi bir dille gösterirken diğör tarafta bu sıkıntılardan kaçılan ya da bir süre görmezden gelinen bir pavyonun çekici ama içi boş halini sunmaktadır. İnsanlar kendi felaketlerine giderlerken ağustos böceği gibi eğlenmektedirler.

3.a.a.

"Çıplak Vatandaş" (1985)

Yapım	:1985 ~ Türkiye
Tür	:Dram, Komedi
Yönetmen	:Başar Sabuncu
Oyuncular	:Şener Şen, Müjde Ar, Salih Kalyon, Burçin Terzioğlu, Tuncay Akça, Renan Fosforoğlu, Kamran Usluer, Bilge Zobu, Ayşe Kökçü, Ekrem Dümer, Ahmet Turgutlu, Candan Sabuncu, Hikmet Karagöz, Tuncer Sevi,
Senaryo	:Başar Sabuncu
Yapımcı	:Kadir Turgut
Görüntü Yönetmeni	:Ertunç Şenkay
Müzik	:Melih Kibar

Filmin Özeti

"Çıplak Vatandaş" filmi, dönemim baskıcı siyasal ortamını daha açılıştta hissetmemizi sağlar. "Bu filmde anlatılan olaylar ile olaylara yön veren kişi ve kuruluşların gerçek olay, kişi ve kuruluşlarla hiçbir ilişkisi olmayıp her türlü benzerlik yalnızca rastlantı sonucudur."³²⁹ yazısından sonra akıl hastanesinde ruhsal dengesini kaybetmiş İbrahim karakterini doktorların karşısında görürüz. Bu sahneden itibaren başlayan jenerik sırasında da sokaklarda çırılçıplak koşan İbrahim'i izleriz. Film bu tavrıyla izleyiciyi İbrahim'in deliliği (ya da neden delirdiği) üzerinde yoğunlaştırmaya çalışmaktadır.

Jenerikten sonra izlediğimiz gazete patronu tirajların düşmesinden ve reklam gelirlerinin azalmasından dert yanar. Sansasyon bir haber yakalamak gereklidir. "Çıplak Vatandaş" haberi arayıp da bulamayacakları bir haberdir. Böylece basının olaylara karşı tavrı ve kendi iç işleyişi hakkında da fikir sahibi oluruz.

Film sinir krizi geçiren İbrahim'in hayat hikayesini "flashback"ler halinde işlemektedir. Aralarda ise gazeteciler İbrahim'in yakın çevresiyle röportajlar yaparak "sokaktaki insanın" olaylara bakış açısını yansıtmaya çalışır. Röportajlar sonucu ortaya çıkar ki İbrahim hayatındaki tüm zorluklara rağmen şükreden, aşırı derecede "Polyanacı" biridir. Gazetecilerden biri onun için : "Örnek bir dar gelirli vatandaş. Her eve lazım!" der.

Flashback ile İbrahim'in cinnetinden önceki haline geri döneriz. Kahvedeki İbrahim'in bütün arkadaşları bir Türkiye profili çizerler. Aralarında memur, emekli, işçi, işsiz, okumuş, okumamış her kesimden insan vardır. Hepsinin de ortak derdi hayat pahalılığı ve geçim sıkıntısıdır.

Dışarıdaki sıkıntılı hayat evde de devam etmektedir. İbrahim sorunları ailesine yansıtmamaya çalışır ama sorunlar görmezlikten gelinecek gibi değildir. Kira zammı, tüp zammı, çocukların masrafları, faturalar... İbrahim karısının bu dert yanmalarını ve evin masraflarını tatlı dille yatıştırmaya çalışır.

³²⁹ Film gerçek bir olaydan esinlenilerek çekilmiştir. bkz. Esen, s. 182

Masraflar karşısında önlem almaya çalışan İbrahim'in ilk yaptığı şey kendi kişisel masraflarını kısmaktır. Sigarayı bırakır, çay kahve içmez, öğle yemeklerinde hiçbir şey yemez. Bu arada gazeteci röportajlarında arkadaşları İbrahim'in bu tasarruflu halini anlatmaktadır. Her şeyi kısıtından ama gene de yetiştiremediğinden bahsederler.

Kendi masraflarını kıssada işler yoluna giremez. Karısının hamile olduğunu öğrenir. Karısı masraflara bile yetişemediklerini söylese de İbrahim iyimserliğini bozmaz. Yeni çocuk yeni bir umuttur!

Artık İbrahim'in tek çaresi ek iş yapmaktır. Fakat hayatı boyunca memuriyetten başka bir iş bilmeyen İbrahim ek iş konusunda önceleri çok bocalar. Limonculuk, bozacılık, seyyar satıcılık, maçlarda amigoluk, bulaşıkçılık yapmaya kalkar ama sürekli eline yüzüne bulaştırır. Tabakları kırar, limon satarken arkadaşlarına rastlayınca utanır, hatta yanlış maçta yanlış takımın ürünlerini satınca bir taraftar lafı yapıştırır: "İşi bilmeyen çavuşlar döner bir yerini avuçlar!".

İlk başlarda sorunlar yaşayan İbrahim iyimserliğini ve azmini asla kaybetmez. Zamanla yaptığı ek işlerde çok başarılı olur. Sistemin işleyişini ve işin jargonunu kapar. Lakin bu işlerdeki başarısı hayat pahalılığının hızına yetişemez.

Ev sahibi tahliye kararı çıkarır. Faturalar, yeni masraflar ve zamlar kazandıklarını götürür. Bir süre sonra aynı anda birçok iş yapmak zorunda kalır. Bir işten diğerine koşar ama ailesine sorunları yansıtmamaya özen gösterir. Geceleri bile evde durmayan İbrahim'in bu çabası, karısı tarafından yanlış anlaşılır. Karısı onu kendisini aldatmakla suçlar. Ama İbrahim gene durumu toparlamaya çalışır. Her zamanki iyimserliğini sürdürür.

İbrahim iş yoğunluğuna yetişemez olur. Bütün işleri birbirine karıştırır. İş arkadaşları önceleri şaşırırlar. Durumu anlamazlar. Zamanla İbrahim'in akli dengesi de bozulmaya başlar.

Bir gece evde televizyon seyredirken Turgut Özal'ın halka seslenişine denk gelir. Özal'ı İbrahim silüetinde görürüz. Özal, insanlara yaşadıkları tüm güçlüklerle karşı sabretmelerini ve günlük hayatlarında daha fazla tasarruf yapmalarını söylemektedir. Tavrı sanki durumdan habersiz gibi pişkince ve rahattır. İbrahim dayanamaz ve cinnet geçirir. Televizyonu apartmandan aşağı atar. Artık akli dengesi bozulmuştur. Sokaklarda çıplaklık koşarken ekipler tarafından yakalanır.

Flashback sahneleri bitmiştir. Filmin açılış sahnesine geri döneriz. Karakoldaki dengesiz hareketlerinden sonra hastanede teşhisi koyulur: Cinnet sonucu kişilik parçalanması.

Hastanede yattığı zaman gazetecilerin yaptığı röportajlardan sonra artık "*Çıplak Vatandaş*" haberinin bir sansasyon yaratacağı anlaşılmıştır. Gerçi bütün halk yaşam güçlüklerinden dert yanmaktadır ama İbrahim onların tek bir insanda vücut bulmuş halidir. Mal bulmuş mağribi gibi işe sarılan gazetelerde "*Çıplak Vatandaş*" haberleri boy gösterir. Filmin başında gördüğümüz adı belli olmayan medya patronu İbrahim'le anlaşarak haberi tekeline alır. "*Çıplak Vatandaşın Hatıraları*" adlı sansasyon bir haber dizisi hazırlanır. Gazetenin tirajı artınca reklam dünyasının da iştahı kabarır. Tipik bir basın ve reklam işbirliği içinde İbrahim birçok reklam kampanyasında yer almaya başlar. Gazeteler, dergiler, televizyon "*Çıplak Vatandaş*" reklamları ile dolar. İş dünyası da işe el atar. Halkın gözünde iyi görünmek için popülist kampanyalar düzenleyen iş adamları halk nezdinde sadece İbrahim'i ödüllendirerek adlarını temize çıkarmaya çalışır.

İbrahim artık popüler biridir. Önceleri yaşadıklarından utanan İbrahim kendi namuslu hayatı ve yeni karşılaştığı zenginlikler arasında bocalar. Bir gün kahvede arkadaşları ona zengin bir yaşamı tercih etmesini söyler. Çünkü bu devirde kimse namusu ile para kazanamamaktadır. Ailesi de yeni hayatlarını çok beğenince İbrahim hayatını değiştirmeye karar verir.

Önceleri işler yolunda gider. Yeni bir ev, yeni araba, eşyalar İbrahim'e yepyeni bir hayatın kapılarını açmaktadır. Çok popülerdir ve bu popülerlik beraberinde rahat bir

yaşam getirir. Fakat bazı gelişmeler işlerin tersine dönmesine neden olur. "*Çıplak Vatandaş*" furyası halkın büyük kesimini ciddi anlamda etkilemiştir. Geçim sıkıntısı çeken herkes kendini İbrahim ile özdeşleştirince yeni "Çıplak Vatandaş"lar türemeye başlar. Halk sesini yükseltmeye, toplumsal bir patlamaya doğru gitmeye başlayınca basın, reklam ve iş dünyasından oluşan grup kampanyayı durdurur. Basına İbrahim'le ilgili sansür uygulanmaya başlanır. Hediyeler kesilir. Bir gece bu işe son noktayı koymak için eve ekipler baskın yaparlar ve İbrahim'e deli gömleği giydirirler. İbrahim tekrar akıl sağlığını kaybeder.

Filmin Analizi

1985 yapımı film ANAP Hükümeti'nin şaibeli bir seçimle iktidara geldiği ve alternatifinin olmadığı bir dönemde geçmektedir. Zira 1980 öncesinin büyük partileri ve gözde siyasetçileri yasaklıdır ve seçimlere girmelerine izin verilmez. Sivil toplum henüz kendini ifade edecek sosyal ortama kavuşmamıştır. Bu anlamda neoliberal ekonomi politikalarının ciddi bir muhalefet olmadan daha alternatifsiz uygulandığı bir dönemdir. Filmin başındaki uyarı yazısı da belki bu yüzden manidar bir görünüm kazanmaktadır.

Filmin geçtiği sosyal ortam ülke borçlarının giderilmesi ve para arzının sağlanması için ANAP hükümeti tarafından ciddi devalüasyonların yapıldığı bir dönemdir. Bu anlamda Türk Lirası döviz karşısında hızla değer kaybetmiş, artan enflasyon ciddi bir hayat pahalılığı getirmiştir. En çok dar gelirli ve sabit maaşlı kesimi etkileyen enflasyon, tüketim ürünlerinin fiyatlarının fırlamasına neden olmuştur. Sanayi ile uğraşan zengin kesime ithalat ve ihracatta ciddi teşvikler ve vergi kolaylıkları sağlanırken, dar gelirli vatandaşların tüketim ürünlerine sürekli artan zamlar uygulanmaktadır. Bu anlamda Özal politikaları transfer harcamalarının yönünü bir sosyal devlette olması gereken zenginden fakire doğru değil, fakirden zengine doğru çevirmiştir.³³⁰ Bu anlamda "*Çıplak Vatandaş*" filmi yaşam koşullarının zor olduğu bir Türkiye profili çizmenin yanında ayakta kalmaya çalışan dar gelirli İbrahim örneğinde olduğu gibi namuslu bir

³³⁰ 1980'li yılların ekonomik durumu detaylı olarak tezimizin ikinci bölümünde işlenmiştir.

hayatın giderek daha imkansızlaştığını gözler önüne serer. Filmde İbrahim'in cinnet geçirmesine neden olan Turgut Özal'ın "Ulusa Sesleniş" konuşmasındaki söyledikleri de oldukça manidardır. Bütün çektiği çilelere rağmen orta direkten hala sabretmesini ve tasarruf etmesini istemektedir. Bu sözler İbrahim'i bile çileden çıkarmıştır.

"Çıplak Vatandaş"da İbrahim karakteri ile üstünde durulmaya çalışılan mevzu sinik, kaderci ve "Polyanacı" bir iyimserliğe sahip orta direk Türk aile reisinin içinde bulunduğu çıkmazlardır. Karşısına çıkan bütün zorluklara karşı isyan bayrağını kaldıramayan İbrahim, zorlukları aşmanın yolunu daha çok çalışmakta ve insanı hayrete düşüren Polyanacılığına sığınmakta bulunmaktadır. Bu anlamda İbrahim ara ara gittiği kahvedeki diğer arkadaşları gibidir. Türkiye'nin küçük bir örnekleme olan kahvedeki emekli, memur, işçi, işsiz karakterler ya da ara ara röportajlarda gördüğümüz halktan kimseler İbrahim'le aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Fakat kimse çıkış için yapılacak mücadele hakkında fikir sahibi değildir. Herkes önüne serilen karanlık kaderi kabullenmiştir. Hatta finale yakın İbrahim'in reklam dünyasında para kazanmak ile eski mütevazî yaşantısında bocaladığı zamanlarda, arkadaşları ona kimsenin namusu ile para kazanıp rahat yaşayamayacağını söyler. Bu acı tablo 12 Eylül'ün sindirdiği insanların ruh hallerini yansıtmaktadır.

İbrahim'in hayat pahalılığına ve geçim sıkıntısına karşı bulabildiği tek yol daha fazla çalışmak ve daha az tüketmektir. Tıpkı 1980'lerde birçok aile reisinin yaptığı gibi birden fazla işte çalışmaya başlar. Bu dönemde kadınların da aileye ekonomik katkılar sağladığını bilmemize rağmen İbrahim'in karısı çalışamaz çünkü dört çocuğu vardır ve hamiledir. İbrahim'in yaşadıkları zorlu bir süreçtir çünkü memuriyetten başka bir iş bilmemektedir. Ayrıca ailesinin geçimi için kişisel tüketimlerini de iyice kısmıştır. Sigaradan öğle yemeğine kadar birçok masraftan vazgeçer.

Film, İbrahim örneğinde olduğu gibi emekçi kesimin sabrını ve dayanma sınırını test eder gibidir. En iyimser insanın bile memur maaşıyla dönemin Türkiye'sinin koşullarında ayakta kalması çok zordur. Büyük bir azimle her işle mücadele etmeye çalışan İbrahim adeta modern Donkişot'tur. İnsan üstü bir gayret göstererek imkansızı

başarmaya, ailesinin standartlarını korumaya çalışır. Ama bunu başaramadığı gibi akıl sağlığını kaybeder. Zaten kimsenin başarıma ihtimali de yoktur.

Filmin işaret ettiği önemli bir konu da bu kadar zorluğa rağmen "çark"ın hala nasıl döndüğüdür. Geçim derdi varsa insanlar neden lüks tüketime devam etmektedir? Emek harçayarak yaşanmıyorsa insanlar neden emeklerini sömürenlere karşı ayaklanmamaktadır? Bu soruların cevabını gazeteci, reklamcı ve patron işbirliğinde yatmaktadır. Bir kere İbrahim'in, geçim derdi olan bir vatandaş olarak, hiçbir değeri yoktur. Amacı sadece tirajını arttırmak olan basının ilgisini, akli dengesini kaybedip "Çıplak Vatandaş" olduğunda çekmiştir.

Sansasyon derdinde olan basına en büyük destek de sistemin işleyebilmesi ve insanların tüketmesi için önemli rolleri olan reklam dünyasından gelir. Lüks hayat ideali toplumun olduğu gibi İbrahim'in de gözünü boyar. Asla ulaşamayacağı şeyleri elde ettiğini düşünmesini sağlar. İbrahim'in kiteselleşebilecek eylemi birden bire kişisel yükseliş hikayesine dönüşür. Tabi ki iş dünyası da buna çanak tutmaktadır. Patronlar, sivil toplum örgütü maskesi ile İbrahim'e küçük ödüller verirken kamuoyuna sınıfsal çizgilerin törpülediği mesajı verilir.

Finalde tıpkı gecenin sonunda her şeyin bal kabağına dönüştüğü masaldaki gibi gerçeklerin ağırlığı rüyaya baskın gelir. Basın ve reklam dünyası "*Çıplak Vatandaş*" furyasının yönü tehlikeli yerlere evrimleşmeye başlayınca kampanyadan vazgeçer. Sermaye ne kadar güçlü olursa olsun uyanan bir halkla mücadele etmek çok zordur. "*Çıplak Vatandaş*" ise halk arasında karşılık bulmuş ve onların dertlerine tercüman olmuştur. Çaresiz insanlar, tıpkı İbrahim gibi cinnet geçirmeye, seslerini bir şekilde duyurmaya başlamıştır. Sonradan önü alınamayacak olayları önceden fark eden sistem sansüre başlar. "*Çıplak Vatandaş*" sansürlenmeye hatta hafızalardan kazınmaya başlanır. Hiç yaşanmamış gibi olacaktır. Devletin "gizli" birimlerinden çıkan bu emir basın, reklam ve iş dünyasında hızla karşılık bulur ve uygulanır. Hatta öyle ileri gidilir ki İbrahim'e zorla deli gömleği giydirilir ve hastaneye kaldırılır. Bu halkın üzerinde oynanan toplum mühendisliğinin de bir örneğidir.

Filmin Karakterleri

Filmin karakterleri aslında simgesel bir anlatımla, kendi sınıflarının örnekleme olacak şekilde seçilmiştir. Bu açıdan filmde üç kesim ön plana çıkmaktadır. Bunlar sırası ile sömürülen emekçiler, onlara karşı duyarsız kalan ve küçük hesaplarının derdine düşen esnaf, ev sahibi gibi küçük burjuva kesim ve içinde basın, reklam, iş dünyasının olduğu büyük burjuvalardır.

İbrahim ve her ne kadar çok geri planda kalsalar da onun diğer aile üyeleri, iş yerindeki ve kahvedeki diğer arkadaşları ve röportaj yapılarak görüşleri alınan insanlar emekçi ve sömürülen kesimi simgelemektedir. Bu anlamda değineceğimiz İbrahim, bu kesimin tipik bir örneğidir.

Ana karakterimiz olan İbrahim devlet memurudur. ANAP ekonomisinin kemer kısıma politikalarından doğrudan etkilenen kesimdedir. Memuriyet ile geçinemediği için masraflarını sürekli kısmakta ve insan üstü çabalarla ek işler yapmaktadır. Fakat tüm çabasına rağmen yetirememektedir. İbrahim'in bu çabaları göstermesinde ve sürekli hayata tutunmasında yardım eden en büyük özelliği ise "Polyanacı" iyimserliği ve toplumsal konulardaki cehaletidir. Her şeyi sineye çeken örnek bir vatandaşır!

Filmde kişilikleri ile değil de sınıfsal konumları ile yer eden diğer bir kesim bakkal, manav, kasap gibi esnaflar ve İbrahim'in ev sahibidir. Emekçi kesimi küçük hesaplar güderek sömüren, gündelik hayatında "Demoklesin Kılıcı" gibi tepesinde bitiveren ve asla kaderleri emekçilerle örtüşmeyen bu sınıf, insanların sorunlarını değil daima kendi çıkarlarını gözetmektedir. Bu anlamda sık sık röportaj veren ve kendi parasının derdine düşmüş ev sahibinden özellikle nefret ederiz.

Son olarak filmde yer eden önemli bir unsur da reklam, medya ve iş dünyasının oluşturduğu büyük burjuvalardır. Film sistemin çarkının dönmesinde gazetecilere ve reklamcılara özel bir yer ayırır. Gazete patronunun tek derdi tirajını arttırıp reklam geliri sağlamaktır. "Çıplak Vatandaş" haberine ilgisi de bu doğrultuda sırf sansasyon yaratacağı içindir. Reklamcı karakterler ise halka daha fazla tükettirmek için uğraşan

çıkarıcı kimselerdir. Tek dertleri iş dünyasının ürünlerini pazarlamak olan bu iki kesim tüketimi arttırıp insanların ilgisini çekmek için her türlü dalavereye başvururlar. Ayrıca gerçekler ve hayat arasına derin bir set ören basın, halkı bilgilendirmek yerine onun davranışlarını sistemin denetleyebileceği sınırlar içinde tutmaya çalışmaktadır.

Anomi Kavramı Çerçevesinde "Çıplak Vatandaş"

"Çıplak Vatandaş"ta anomi kavramını iki boyutuyla görmekteyiz. Bunlardan ilki daha sosyolojik bir düzlemde toplumun genelinde görülen yozlaşma ve çözülmelerdir. Filmin fonunda seyircinin önüne serilen sosyal ortamın sahip olduğu norm ve değerler insanlar arasında birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirmediği gibi sözünü ettiğimiz farklı sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarını körüklemekte, insanların birbirinin kurdu olmasına yol açmaktadır. Bu anlamda alt sınıftaki insanlar kahvedeki karakterler gibi "kaçma", "sinme", "kabullenme" refleksleri göstererek gerçekliği görmezden gelirler. İbrahim'in tavrılarında görülen "Polyanacılık"da bu kaçma refleksine dahil edilebilir. Toplumun "*Çıplak Vatandaş*" furyasına kapılıp isyan davranışları göstermeye başlaması bir toplumsal patlamanın işareti olarak algılansa bile daha önce açıkladığımız "egemen güçler" üzerlerine düşeni yapıp bu patlamayı önlerler.

Anominin ikinci boyutu ise daha sosyal bilimlere dayanan bireysel yönüdür. Bir birey ve canlı olan İbrahim'in elde ettikleri hiçbir zaman ihtiyacı olanı karşılamamaktadır. Elinden gelen her türlü çabayı gösteren İbrahim namusu ile geçinememektedir. Bu öyle bir hal alır ki artık ölüm ve kalım arasında bocalayan İbrahim akli dengesini yitirir. Yaşadığı ilk bunalım, ihtiyaçları ve elinde olanlar arasındaki mesafedir. Medya sektörünün sanal dünyası onun bu mesafeyi geçici de olsa atlamasını sağlar. Yaşadığı ikinci bunalım ise onun sonunu getirir çünkü mesafe uçuruma dönüşmüştür. Kendisine sunulan gösterişli yaşantı bir anda elinden alınır ve daha ciddi bir düşünüş yaşar.

3.a.b.

"Kılıbık" (1983)

Yapım	:1983 ~ Türkiye
Tür	:Komedi
Yönetmen	:Ahmet Sezerel, Muzaffer Hiçdurmaz
Oyuncular	:Kemal Sunal, Sümer Tilmaç, Ali Şen, Nevra Serezli, Yedigâr Ejder, Reha Yurdakul, Hüseyin Kutman, Sırrı Elitaş, Muzaffer Civan, Günay Girik
Senaryo	:Osman F. Seden
Yapımcı	:Memduh Ün
Görüntü Yönetmeni	:Orhan Oğuz
Müzik	:Cahit Berkay

Filmin Özeti

Film mahkeme sahnesiyle açılır. Ev sahibi Müslüm Bey kiracısı Kamil Yavaş'ı evden atmak için mahkemeye vermiştir. Ama yasalar Kamil'den yana olduğu için Müslüm mahkemeyi kaybeder.

Başka bir gün, sabah kahvaltısıyla açılan sahnede Kamil'in herkesten önce kalkıp evcimen bir davranışla kahvaltayı hazırladığını öğreniriz. Fakat bu davranışı karısını memnun etmemiştir. Geçim derdinden bunalan karısı Kamil'in evden çıkarken bıraktığı parayı beğenmez. Daha fazlasını ister. Bu tartışmada annenin kızıyla, babanın da oğulla dayanışma içinde olduğunu görürüz. Evden çıkarken karısı Kamil'e alışveriş için siparişler verir. Kamil bunlara nasıl para yetiştireceğini kara kara düşünür.

Kamil'in oğlu, Müslüm Bey'in kızı ile kaçamak aşk yaşamaktadır. İkili kimsenin görmemesi için çaba harcar çünkü Müslüm Bey böyle bir ilişkiyi asla onaylamayacaktır.

Kamil akşam eve gelirken siparişleri almak için uğradığı her esnaftan azar işitmektedir. Borç listesi kabarınca esnaf veresiye vermek istememektedir. Kamil parasızlıktan bütün esnafa borçludur.

Kamil'in evinde ise lüks düşkünü karısı ve kızının yaptığı müsrif alışverişi görürüz. Aldıkları elbiseleri üstlerinde denemektedirler. Kamil eve geldiğinde bu müsriflikten dolayı bir tartışma yaşansa da, daha baskın olan karısı, kılıbık Kamil'i bastırır.

Ev sahibi Kamil'i yasal yollardan evden atamayacağını anlayınca mafyadan yardım ister. Mafya, Kamil'i bir yerde sıkıştırıp tehdit eder. Kamil bir şey diyemez. Yine bir akşam evde yemek sofrasında hayat pahalılığundan, parasızlıktan ve faturaların çok kabarık olmasından dolayı tartışma yaşanırken deprem oluyormuşçasına gibi bir sarsıntı başlar. Sanki ev başlarına yıkılmaktadır. Kamil ne olduğunu anlamak için üst kata çıkınca Müslüm Bey'in yardım istediği mafya takımının, evin üstünde halter çalışması yaptırdığını görür. Fakat korkusundan müdahale edemez. Eve geldiğinde karısı bu

pısrıklığı yüzünden Kamil'i azarlar. Gece yatmaya çalıştıklarında da onları bir sürpriz beklemektedir. Bu sefer de üst katta bir horon ekibi oynamaya başlar. Üst kata çıkan Kamil bunu da engelleyemez hatta horona kendi de katılır. Karısı Kamil'e polise gitmesini söyleyince Kamil'in polisten de korktuğunu anlarız.

Ertesi gün aksilikler artarak devam eder. Geceki olaylar yüzünden uykusunu alamayan Kamil, kamyonuyla pazara dalar. Kamyon mahvolur. Patronu bunun parasını Kamil'in maaşından kesecektir.

Daha sonra, ev sahibi kendi kızını ve Kamil'in oğlunu birlikte yakalayınca gençleri ayırır. Oğlanı da azarlar. Evde ise Kamil'in karısı ve kızı lüks alışverişe devam etmektedir. Eve gelen oğlan, annesi ve ablası ile bu konuda tartışır. Babası canını dişine takıp çalışmakta ama onlar paraları boşa savurmaktadır. Eve dönen Kamil de olayları yatıştırılmaz ve gene kılıbıklıkla suçlanır.

Kamil ve oğlu sakinleşmek için odaya kapanırlar. Kamil neden polisten korktuğunu anlatır. Geçmişte ne zaman işi polise düşse yanlış anlaşılma ve haksız yere cezalandırılmıştır. Bu yüzden polise gidememektedir.

Sonunda Kamil polise gitmeye karar verir. Utana sıkıla memura derdini anlatmaya çalışırken bir yanlış anlaşılma sonucu mafya babası Kara Bela ile karıştırılır. Hapse düşen Kamil'e kimse saygıda kusur edemez. Mahallede de namı yürüyen Kamil artık bambaşka biridir. Kendisini küçümseyen ev sahibi, esnaf ve ailesi artık onu baş tacı etmektedir. Delil yetersizliğinden hapisten salınca mahallede törenle karşılanır. Patronu onu terfi ettirir. Reklamlarda bile oynamaktadır. Tam Kamil karizmasını kurtarmışken gerçek Kara Bela ortaya çıkar. Kamil tekrar eski kılıbık günlerine geri döner.

Filmin finalinde ev sahibi Müslüm Bey'in tuttuğu adamlar Kamil'in oğlunu döverler. Kamil en sevdiği varlığın içine düştüğü bu zor durumdan cesaret alır ve mafya adamlarının hepsini döver. Kamil böylece kendi eliyle kendi onurunu kurtarmıştır.

Filmin Analizi

1983 yapımı "Kılıbık" filmi, çekildiği dönemin ekonomik ve sosyal şartlarını yüzeysel de olsa fonunda kullanmıştır. 12 Eylül yönetiminin en baskıcı yılları olan 1980-1983 arasında iktidar ekonomik ve siyasal programında tavizsiz ve alternatifsizdir. Askeri rejim tarafından kurulan hükümetin ekonomiden sorumlu ismi Turgut Özal'dır. "24 Ocak Kararları"nın mimarı olan Özal döneminde ülkenin bütün ekonomik yükü emekçi sınıfların omuzlarına bindirildiği gibi her türlü hak arama çabası da fiilen yasaklanmıştır. Hiçbir siyasal muhalefetin yapılamadığı bu dönemde halkın üstünde yasal ya da yasa dışı her türlü baskı mekanizması kullanılmıştır. Halk daha fazla çalışmakta ama daha az kazanmaktadır.

"Kılıbık" filminde dönemin şartları, orta direk Türk ailesinin gündelik yaşamında karşılaştığı güçlüklerin ve sıkıntıların içine yedirilmiştir. Herhangi bir politik tavrı olmayan, dönemin şartlarını ve sorunlarını sorgulamayan Kamil'in sıkıntılarını esnafla, patron ya da ev sahibiyle yaşadığı güçlükler üzerinden anlarız. Film, ticari kaygılar ve sansür yüzünden ana temasının merkezini sık sık kaydırsa da temelde baskı altındaki orta direk Türk aile reisinin kendine olan güvenini kaybetmesini ve kılıbıklaşmasını işlemektedir. Fakat bunu bir neden sonuç ilişkisi gözetmeksizin yüzeysel ve popülist bir şekilde yapmaktadır.

Mahkeme sahnesiyle başlayan filmde Kamil, ev sahibi Müslüm Bey'in ona açtığı davayı kazanır. Yasal yollarla elde edemediğini yasa dışı yollarla elde etmeye çalışan Müslüm Bey mafyadan yardım alacaktır. Böylece film tarafından, yasaların ezilenden yana olduğu söylenmekle beraber yazılı kanunların ve devletin kurumlarının fiili durumda işlevsiz olduğu da gözler önüne serilir. Mahkemenin bu kararı Müslüm Bey'i durdurmaya yetmemektedir. Kamil'in polisten korkması ve yardım isteyememesi de benzer bir durumdur. Oğluna da itiraf ettiği gibi Kamil geçmişte ne zaman polisle yüzleşse başına kötü bir iş gelmiştir. Üstü örtük ve bağlantısız olarak işlenen bu sahneler aslında Kamil'in neden kılıbık olduğunun göstergesidir. Devlet (filmde yargı ve polis olarak temsil edilmektedir) vatandaşlarına yeterince sahip çıkmamakta, bu

boşluktan faydalanan esnaf, patron, ev sahibi, mafya gibi etmenler vatandaşı soymaktadır.

Filmde dönemin enflasyonist ortamı ve hayat pahalılığı minimal aktörler üzerinden popülist bir dille verilmeye çalışılmış ve bu durumun sistemin yapısından kaynaklı bir olgu olduğu atlanmıştır. Bakkaldan kasaba kadar bütün esnaf temel tüketim maddelerine zam yapmakta, veresiye defteri kabaran ve ödemekte zorlanan Kamil'e artık mal satmak istememektedir. Kamil'in eşi ve kızı ise bütün bu dertleri görmezden gelmektedirler. Sanki hayatın gerçeklerinden yalıtılmış bir yaşam süren karısı ve kızı lüks düşkünün insanlardır. Kamil'in bütün parasını pahalı giysilere yatırır. Fakat bu müsrifliğe rağmen eksik gelen siparişlerden, ödenmeyen faturalardan ve düşük hayat standartlarından dolayı dırdır ederler.

Müslüm Bey'in kızı ve Kamil'in oğlu arasındaki yasak aşk, farklı sınıfların birbirlerini ayıran sınırların kalkabileceğinin işareti midir? Kamil bu aşka destek verirken Müslüm engel olmaktadır. Her şeye rağmen aşıklar kaçamak da olsa buluşmaya devam ederler. Kamil'e karşı yasal yolları tüketen Müslüm, yasa dışına çıkarak amacına ulaşmaya çalışmaktadır. Filmde mafya, zaten sinik bir insan olan Kamil'i fütursuzca sıkıştırmaktadır. Başka bir sahnede ise mafya zannedilen Kamil'in namı bir anda yayılmış ve itibar görmeye başlamıştır. Bu durum toplumumuzda yasal kuvvetlerin halkın gözünden düşerken illegal ilişkilerin ne derece meşruluk kazandığının ve itibar gördüğünün işaretidir. Zaten filmin finalinde Kamil sorunlarını hallederken ne yasaların ona verdiği haklardan yararlanmış ne de sınıfsal bir dayanışma içine girmiştir. Kamil orman kanunlarının işlediği bir yerde haklarını bileğinin gücü ile kazanmıştır. Bu anlamda film toplumsal gerçekliğin gündelik hayattaki bazı izlerini kullanmakla birlikte sınıfsal bir bakış açısından da kaçınmaktadır.

Filmin Karakterleri

Filmde kullanılan karakterler gündelik hayattan seçilmiş kişiler olmakla birlikte dramatik çatışmada aldıkları konumlar itibari ile gerçekliği yeterince kavrayıcı değildirler. Gündelik insanın dertlerine değinen "Kılıbık" filminde gördüğümüz

karakterler arasında ciddi bir sınıfsal tahlil göremeyiz. Bu anlamda karakterler hayatın küçük aktörleri arasından seçilmiştir ve yüzeyseldirler. Filmdeki karakterler genel olarak Kamil ve diğerleri şeklinde ayrılabilirler.

Şunu da söylemek gerekir ki filmin belki de en iyi vurguladığı nokta, sistemin yapısından kaynaklı farklı grupların nasıl birbirine düşman olduklarını ve rekabet ettiklerini göstermesidir. Kar elde etmek üzerinden biçimlenen ahlak anlayışı, insanların birbirlerine sahip çıkmalarına değil, birbirlerinin kuyularını kazmalarına neden olmuştur. Bakkaldan kasaba, ev sahibinden kendi karısına kadar Kamil sömürülen ve horlanan bir insandır. Ancak "Kara Bela" ile karıştırıldığı dönem yine insanların çıkarları doğrultusunda Kamil'e olan bakış açısı değişmiş ve Kamil el üstünde tutulan biri olmuştur.

Kamil artık kendi ayakları üstünde durmakta zorlanan orta direk Türk aile reisidir. Hayat pahalılığı, geçim derdi, düşük ücretler ve kanun tanımaz bir gündelik hayat onu kendi içine hapsedmiş ve filme adını verdiği gibi kılıbıklaştırmıştır. Bu anlamda Kamil 12 Eylül Rejimi'nin ezdiği, 24 Ocak Kararları'nın acımasızca sömürdüğü zavallılaştırmış emekçi insanımızın sembolüdür.

Kamil'in karısı ve kızı ise toplumumuzda Özal döneminde artan lüks tüketim furçasına kendilerini kaptırmışlardır. Biraz yüzeyselce işlense de, tüketimi reklamlar ile körükleyen sistemin, alt kesimin tüketecek parası olmadığına yaşadığı çarpıklığı ve anomiyi göstermektedir. Hak edip etmediklerine bakmadan körü körüne daha fazla isteme eğilimi, bilmeden kendi bindikleri dalı da kesmelerine neden olmaktadır. Biraz da cehaletlerinden kaynaklı olarak içinde buldukları kötü durumdan dönemin şartlarını değil, sürekli Kamil'i suçlamaktadırlar.

Ev sahibi Müslüm Efendi başta olmak üzere bütün esnaf, fazla derine inmeden, çıkarıcı olarak resmedilmiştir. Tek derdi daha fazla kazanmak olan esnaf, halkın durumunu umursamadan zam yapmaktadır. Ev sahibi Müslüm Efendi ise bir adım daha ilerleyip işi mafyaya kadar götürmüştür.

Anomi Kavramı Çerçevesinde "Kılıbık" Filmi

"Kılıbık" filminin toplumsal ortamı çöküş aşamasındaki değerlerin bir toplamıdır. Halk artık kedi emeği ile çalışıp para kazanamamaktadır. Toplum, birbirine kenetlenmek yerine birbirinin sırtından para kazanma derdine düşmüştür. Devletin kuralları ve kurumları, vatandaşının çıkarlarını koruyamamaktadır. Zaten insanlar devletten umudunu kestikleri gibi ondan korkmaktadırlar da. Devletin vatandaşlar arasında arabuluculuk yapmadığı bir düzende, mafya kendi kurallarını koymuş ve halkın gözünde meşruiyet kazanmıştır. Zaten pahalılık, geçim derdi, zamlar, enflasyon, düşük ücretler kanıksanmış olgulardır. Böyle orman kanunlarının hüküm sürdüğü bir zamanda vatandaş ayakta kalmak için sadece kendi bileğinin gücüne güvenmek zorundadır. Bu anlamda film toplumsal kuralların artık işlemediği ve herkesin kendi başının çaresine baktığı anomik bir yapıyı resmetmektedir.

3.b. Ahlaki Yozlaşma Temalı Filmler

Bu başlık altında gruplandığımız filmlerin ortak temaları genel olarak 1980'ler Türkiye'sinde sosyal normlarda ve değerlerde görülen hızlı değişimdir. Özellikle dönemin bütün toplumsal güldürülerinde olduğu gibi bu başlık altında toplanan filmlerde de Özal döneminin yeni değerlerine göndermeler yapılmış, sorunların temelinde Özalizm denen, dönemin "yükselen değerleri" gösterilmiştir. Bu başlıkta sırası ile (1) "*Muhsin Bey*", (2) "*Talih Kuşu*", (3) "*Dolap Beygiri*", (4) "*Namuslu*", (5) "*Zübük*", (6) "*Arkadaşım Şeytan*" filmlerini ele almaktayız. Devamında başlığı temsil eden önemli bir yapımlar olan "*Milyarder*" ve daha ticari nitelikteki "*Banker Bilo*" filmlerini detaylı analiz edeceğiz.

Filmlerin ortak özelliğine bakıldığında, ister şehre yeni gelen göçmen isterse de şehirli orta direk aile reisi, bütün karakterlerin eskinin insani değerleri ile yeninin çıkarıcı değerleri arasında seçim yapmaya zorlandığı görülmektedir. Ana karakterlerimiz geçmişin paylaşımcı, emekçi ve namuslu insanlarını temsil ederken onların yakın çevreleri, iş arkadaşları, kimi zaman aileleri ve yakın akrabaları, yeninin aşırı bireyci, kısa yoldan köşe dönme ve namussuz değerlerini temsil etmişlerdir. Filmlerin temel

çatışması bu birbirine zıt ve asla bir arada var olamayacak durumların yan yana gelmelerinden oluşan trajikomik durumlardan oluşmuştur. Bu anlamda ana karakter ya namuslu olup acı çekmeye devam edecek ya da düzene uyup paçayı kurtaracaktır.

Bu başlık altındaki filmleri kronolojiye göre değil de konunun ele alınışına göre incelemenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Bu da izlenecek sıranın, namusludan namussuza (!) yani dönemin hâkim değerlerine, geçmişin yok olan değerleriyle direnen karakterlerden başlayıp egemen düzeni iyi anlayıp çıkarı peşinde koşanlara doğru olduğunu göstermektedir.

Yönetmenliğini Yavuz Turgul'un yaptığı, 1987 yapımı "*Muhsin Bey*" filmi, geçmiş ve gelecek arasında değerler üzerinden kurulan bir köprü gibidir. Bu anlamda geçmişin yok olan Alaturka değerlerini temsil eden Muhsin Bey ile günümüzün lümpen arabesk değerlerinin temsilcisi Urfalı Alinazik arasında geçen bir kavramlar savaşıdır.

Muhsin Bey (Şener Şen), beş parası kalmayan iflas etmiş bir müzik organizatörüdür. Kısa yoldan köşe dönme hayali kuran yardımcı Osman ile kirasını bile ödeyemedikleri bürolarını kapatmak zorunda kalıp bir kahve köşesine sığınmışlardır. Tüm acizyetlerine rağmen "türünün son örneği" olan Muhsin Bey asla düzene uyup arabesk işine girmez. Yaşlı ve gözden düşmüş eski musiki üstatlarıyla çalışmayı sürdürür.

Alinazik (Uğur Yücel) ise Urfa'dan ünlü bir türkücü olma hayali ile İstanbul'a gelmiş ve babasının askerlik arkadaşı olan Muhsin Bey'i bulmuştur. Muhsin Bey önce Alinazik'i umursamaz ama Alinazik şark kurnazlığını da kullanarak direnir ve kendini kabul ettirir. Bir süre sonra Alinazik'i ünlü yapmak her şeyini kaybetmiş Muhsin Bey için tek yaşama amacına dönüşür ama onun da bir şartı vardır. Alinazik sıradan bir arabeskçi değil nota, solfej bilen, sanatçı duruşuna sahip bir türkücü olmalıdır.

Film boyunca yarışmalara giren, çeşitli yapımcılara ve gazinoculara kendilerini beğendirmeye çalışan ikili, talihsizlikler, tecrübesizlikler ve olanaksızlıklar yüzünden bir türlü umduklarını bulamazlar. Kaset çıkarmak için düzenledikleri yarışmayı da ellerine yüzlerine bulaştırınca Muhsin Bey hapse düşer. Hapisten çıkınca zaten uyum

sorunu yaşadığı dünyanın daha da değişmiş olduğunu görür. Alinazik kendi özüne dönmüş ve bir arabeskçi olmuştur. Artık yapabileceği bir şey kalmayan Muhsin Bey tek çareyi sevdiği kadın olan Sevda'yı da yanına alıp gitmekte bulur.

Faklı dünyaların faklı insanların ortak maceralarını anlatan film tek kelime ile değerler çatışmasıdır. İyi bir müzik eğitiminden geçmiş, sanatsever Muhsin Bey'e karşılık Alinazik kendini arabesk furyasına kaptırmıştır. Bütün idealleri ünlü olmak ve köşe dönmektir. Bu anlamda Alinazik'in çiğ köfte yoğururken ikilinin hayallerini dışa vurdukları sahne çok aydınlatıcıdır. İçinde maddi zevklerin olmadığı, duygusal ve kadirşinas hayaller kuran Muhsin Bey'e karşılık Alinazik para, kadınlar, kıyafetler dilemektedir.

Bu değerler çarpışmasında Muhsin Bey ve Alinazik birbirlerini bütün güçleri ile değiştirmek için çabalarlar. Birbirlerini sürekli olmadıkları bir insan olmaya zorlarlar. Muhsin, Alinazik'i nota, solfej bilen, geçmişin klasikleşmiş değerlerine, terbiyesine, adetlerine sahip biri olması için zorlarken Alinazik ise Muhsin'i yeni değerleri anlamaya zorlar. Önemli olan halkın istedikleridir. Halk da sanat değil arabesk istemektedir. Çok farklı dönemlere ve kültürlere ait olan bu iki insan birbirlerine duygusal olarak bağlansalar bile kültürel olarak adapte olamazlar.

İstanbul'un yozlaşmış müzik dünyasının içinde geçen hikayede kaybeden taraf her şeyiyle Muhsin Bey'in temsil ettiği klasik kültür olur. Hem ekonomik hem de sosyal olarak değişen bir Türkiye'nin kültürel olarak da aynı kalması imkansızdır. Bu yeni kültüre adapte olamayan Muhsin Bey gitmek zorunda kalır.

Yine bambaşka bir sahnede aynı yatak da yatan Muhsin Bey ve Sevda arasında geçen diyalogta, Sevda aynı yatak da yatmalarına rağmen Muhsin'den hiç korkmadığını çünkü başkaları kendisine başka niyetlerle yaklaşırken elinde şans olmasına rağmen Muhsin'in kendisinden faydalanmadığını söyler. Onun gözünde Muhsin "nesli tükenmiş bir insan"dır. Kendisine iyi bakmalıdır.

1989 yapımı yönetmen Kartal Tibet tarafından yönetilen "*Talih Kuşu*" da yaşadığımız toplumun iki yüzlü ve çıkarıcı ilişkilerine gönderme yapan filmlerdendir.

Osman Abalı (Kemal Sunal), bir şirkette amelelik yaparak ailesini geçindirmeye çalışan, hayatta mutluluğu bulamamış, dar gelirli bir vatandaştır. Az olan maaşı ailesini geçindirmeye yetmemektedir. Patronu zam yapmadığı gibi alacaklılar da kapıya dayanmıştır. Hiçbir şey yetmezmiş gibi karısının ve kaynanasının dırdırından iyice bunalmıştır. Etrafında yolunu bulup köşeyi dönen insanların lüks tüketimine şahit olan ailesi sürekli daha iyisini istemekte ama elde edemedikleri için acısını Osman'dan çıkarmaktadır.

Hayatı mutsuz ve umutsuz bir şekilde ilerleyen Osman, bir gün biletçi Şakir'den bir piyango bileti alır. Büyük ikramiyenin Şakir'in sattığı biletlerden birine çıktığını öğrenen kasabalı, biletini bir türlü bulamayan ve bu yüzden talihli olup olmadığını öğrenemeyen Osman'ı çekilişin talihlisi olarak ilan ederler. Artık Osman'ın hayatı elinde olmadan değişecektir.

Büyük ikramiyeden pay kapmak için yarışan herkes kendince çabalara girer. Esnaf, Osman'ı hediyelere boğar, karaparacı Osman'ın biletini fazlasıyla satın almak için avanslar verir. Yerden biter gibi türeyen tanımadıkları insanlar, çıkar hesapları ile kapısına dayanır. Mafya babası Abbas Kara, Osman'ı kan kardeşi yapıp kumarda borçlandırır. En yakınındaki ailesi bile hiç göstermedikleri sevgiyi ikramiyeden sonra göstermeye başlarlar. Zaten lüks tüketim meraklısı olan karısı ve kaynanası gelen bütün yardımları kabul eder. Osman, bir türlü biletini bulamadığını insanlara anlatamadığı gibi herkes onun numara yaptığını düşünür.

Sonunda gerçek talihli ortaya çıktığında ise işler tepetaklak olur. Osman istemeden ona her şeyi veren insanlar bu sefer de Osman'ı dolandırıcılıkla suçlarlar. Verilen her şey geri alınmıştır. Mafya bile Osman tarafından dolandırıldığı için yargıya başvurur! Finalde mahkeme suçun Osman'da değil çıkarı peşinde koşan insanlarda olduğuna hükmeder. Durum ava giden avlanır durumudur.

Önceki filmde ele aldığımız Muhsin karakterlerine göre daha pasif bir karakter olan Osman Abalı, soyadından da anlaşıldığı gibi herkesin bir tekme attığı aciz biridir. Etrafında gelişen olaylara karşı bir direnç gösteremez. Kendini akışa bırakmıştır.

Bu filmde de milli piyango bileti olayların gelişimini etkileyen ve insanların çıkarıcı ve ikiyezli tutumlarını ateşleyen bir fitil olarak kullanılmıştır. Filmde ana karakter Osman kendi etrafında gelişen olayları sessizce izleyen bir figürdür.

Osman kimseye her hangi bir yalan söylemez. Hatta kimseden bir menfaat beklediği de yoktur. Fakat insanlar bir anda kendi maddi hırslarının esiri olurlar ve bekledikleri menfaati Osman'da bulacaklarına inanırlar. Film bu anlamda gündelik hayattaki menfaat dünyası ilişkilerini yoğun güldürü öğeleriyle çizerken, Osman'ın ailesi vasıtası ile de lüks tüketim hırslarına değinmektedir. Osman eğer sınıf atlayacaksa daha pahalı eşyalara sahip olmalı, daha üst sınıftan ilişkiler kurmalıdır.

Finalde hakim'in de dediği gibi durum "ava giden avlanır" durumudur. Osman tarafından dolandırıldığını iddia eden herkes aslında kendi hırslarının kurbanı olmuşlardır. Filmin kötü adamı da mağduru da toplumu oluşturan katmanların bütünüdür.

Ele aldığımız "*Talih Kuşu*" filmi namuslu ve namussuz ayırımı konusunda tavrını namusludan yana koyup finalde namussuzları "ava giden avlanır" bakış açısıyla, belirli ölçülerde de olsa, cezalandırırken yönetmenliğini Atıf Yılmaz'ın yaptığı 1982 yapımı "*Dolap Beygiri*" daha karamsar bir tablo ortaya koymaktadır. Film dünyanın düzeninin emekçilerden yana değil sömürenlerden yana olduğunu vurgularken, emekçilerin hayatın yükünü taşıdıklarını ve açık gözlerin ise bundan faydalandıklarını anlatmaktadır.

Çoban Ali (İlyas Salman) babası tarafından okuyup memur olması için yetiştirilmiştir. Köyün tek üniversite mezunu olan Ali tayini çıkınca davul zurna ile görevine uğurlanır. Atandığı şehirde Yakup (Şener Şen)'un evinde kalmaya başlayan Ali, Yakup'un yeğeni Ayşe'den hoşlanır.

Namuslu bir memur olan Ali kısa zamanda iş yerinde göze batmaya başlar. Mesai saatinde çay kahve içmeyen, rüşvet almayan, işini hakkıyla yapan ve hatta rüşvet alan memur arkadaşlarını yakalayınca onlarla tartışmaktan çekinmeyen Ali, amirinden sık sık azar işitir. Bu sırada eniştesi Yakup'da cami yardımlaşma derneğini dolandırıp ortadan kaybolur. Ayşe ile baş başa kalan Ali, müdürü tarafından dairenin düzenine uymadığı için (!) işten kovulur.

Ayşe ile evlenen Ali her yerde iş arar ama bulamaz. Nereye başvurursa geri çevrilir. Araya giren babası sayesinde Yakup, Ali'yi tekrar yanına kabul eder. Kendi gibi diplomalı bir manava denk gelen Ali el arabası ile hıyar satmaya başlar. Artık diplomalı hıyarcıdır! Bir süre işler yolunda gitse de zabıta ile başı derde giren Ali arabasını kaybeder. Oturduğu evin de Yakup tarafından yasa dışı gasp edildiğini ev sahibi onları kovunca anlayan Ali gene zor durumdadır.

Tesadüf eseri bir iş adamı para dolu zarfını düşürmüştür. Zarfı bulan Ali eniştesi ve ailesinin tüm ısrarlarına rağmen zarfı sahibine verir. İş adamı Ali'yi yaptığı iyilikten dolayı yanına alır. İşler tam yolunda gidecektir ki Yakup tekrar Ali'nin işlerini bozar. Ali'nin şirketinde işe başlayan Yakup kaçakçılığa bulaşır ve suç Ali'nin üstüne kalır. Bir süre hapis yatan Ali, Yakup'u vurmaya niyetindedir. Yakup ise banker olmuştur ama iflas etmeden önce paralarıyla birlikte ortadan kaybolmuştur. Finalde Yakup'u yakalayan Ali tam onu öldürecekken yine Yakup'un oyununa gelir ve onu affeder. Yakup bu sefer de paçayı kurtarmıştır.

Değerler çatışmasını namuslu ve namussuz ekseninde ele alan film, namussuzluk yapıp köşeyi dönenlerin ödüllendirilirken ezilen kesimin namuslular arasından çıktığını vurgulamaktadır. Yaşanılan dünya artık öyle bir hale gelmiştir ki namuslu kalmak için çaba harcayan Ali her seferinde aptal konumuna düşmektedir. Dünyanın yeni düzeninde rüşvet, kayırma ve çıkar hesapları doğal karşılanan olgulardır. Ali bu duruma ayak uyduramadığı için başarısız olmaktadır. İş aradığı ve bulamadığı sahnelerden birinde karısına "Namuslu bir vatandaş olduğumu belli etmemeye çalıştım ama... Hırsızlık, uğursuzluk daha zor zannederdim ama namuslu olmak daha zormuş!" demektedir.

Kurallara uymayı, görevini yapmayı, devlete sahip çıkmayı bir görev bilen Ali'nin temel çelişkisi Özal döneminde "Benim memurum işini bilir!" anlayışının dışında kalmış ya da kalmayı tercih etmiş olmasıdır. Yakup tarafından sıklıkla saf, eski kafalı, anlayışsız olarak eleştirilmesinin nedeni de budur. Günümüzde ayakta kalmanın tek yolu başkasının omuzlarına basabilmektir. Artık değerli olan görevini yapmak, dürüst olmak, çalmamak, yalan söylememek gibi eskiden önemli olan meziyetler değildir. Artık ortama uyum sağlamak, düzeni anlayıp adımını ona göre atabilmek, her nabza göre şerbet vermek, bencil olmak ve kendi çıkarını düşünmek yeni değerlerdir. Ali bu yeni değerleri kavrayamadığı için bütün film boyunca belini doğrultmak için çabalasa da finalde Yakup'u sırtında taşımak zorunda kalacaktır.

Yönetmenliğini Atıf Yılmaz'ın yaptığı 1984 yapımı "*Namuslu*" filmi, toplumsal değer yargıları ve normlara karşı direnen ana karakterin bir yerden sonra gücünü kaybedip çareyi egemen düzene uyum sağlamakta bulmasını konu edinir. Kısaca bu filmde göreceğimiz karakter toplum baskısıyla namussuz olmuştur.

"*Namuslu*" filminde Alırıza Bey (Şener Şen), çalışkanlığıyla tanınan, dürüst, biraz da ezik bir memurdur. Arkadaşları çalışkanlığıyla dalga geçerler. Birçok zaman diğer memurlar kendi işlerini de Alırıza Bey'e yüklerler. Tek maaşla geçinmeye çalışan ve iş arkadaşları gibi rüşvet almayan Alırıza Bey, geçim sıkıntısı çektiği için iş yerinde çay kahve içmez hatta öğle yemeklerini bile yemez. Ev sahibinden esnafa kadar alacaklılar tahsilat için yolunu gözlemektedir.

Evde de durumlar gergindir. Karısı ve Kaynanası kendilerine daha iyi bir hayat yaşatamadığı için Alırızayı suçlarlar. Oğlu bile babasının sözünü dinlemediği gibi ona saygı da duymamaktadır. Okumaması ile övünen kayınçosu nalburluktan para kazanmaktadır ve oğlanı da okutmayıp yanına almak istemektedir. Alırıza öyle küçümsenecek bir halde düşmüştür ki geceleri karısı bile artık onu koynuna almamaktadır.

Alırıza'nın hayatı çalışanların maaşlarını bankadan getirme görevi verilince tamamen değişir. Bir çanta dolusu parayı iş yerine getirirken soyulan Alırıza'ya kimse inanmaz. İş

arkadaşlarından patronuna, ailesinden esnafa kadar herkes namuslu Alırıza'nın namussuz olduğunu düşünür. Bir anda el üstünde tutulan, terfi eden, ikramlara boğulan Alırıza kimseyi çalmadığına inandıramaz ve tek çareyi düzene uyup gerçekten namussuz olmakta bulur. Etrafindan topladığı paralarla yurt dışına kaçar.

"*Namuslu*" filmi bizi, emeğini ortaya koyup dürüstçe çalışarak asla mutlu olunamayacağı bir sosyal ortama götürür. Alırıza kimsenin umursamadığı, itilen kakılan bir memurdur. Hatta çalışarak bir şeyler elde etmek öylesine küçümsenen bir istektir ki iş arkadaşı, Alırıza Bey'e "Çalış çalış yeni bir kararname çıkacakmış. Vatan millet aşkına sefaletle talim eden enayilerin heykellerini dikeceklermiş!" şeklinde dalga geçer. Hatta "Ben eşeğim diyene semer vuran çok olur!" diyen iş arkadaşları kendi işlerini de ona yığarlar.

1980'lerle birlikte borç batağındaki devleti küçültme politikaları ile sosyal adaletin geriletilmesi sonucu kamu sektöründe ciddi bir zafiyet görülmektedir. Devir, özel teşebbüs devridir ve eskinin güvenceli devlet kapısı artık köleliğe dönüşmüştür. Bu anlamda filmde Alırıza örneğinde görüldüğü gibi çalışkan, dürüst memurlar saygınlıklarını kaybetmekte ve küçümsenmektedir. Özel teşebbüsü özendirme çabaları, insanları, ticaretle uğraşarak kısa yoldan köşeyi döneme hayallerine itmiştir.

Artık doğru-yanlış, iyi-kötü, namuslu-namussuz gibi kavramların geleneksel ölçütleri değişmiştir. Yeni dönemin daha akılcı ve pragmatist tercihleri sonucu doğru davranış toplu bir faydaya bakmaksızın kişinin bireysel çıkarına en yakın olan davranıştır. Bu anlamda eskinin değerlerini inatla korumaya çalışan Alırıza hep acı çekecektir. Artık namussuz olmak bir ayrıcalık ya da bireysel bir tercih değil, "*Namuslu*" filminin sosyal ortamında çizildiği gibi toplumun temel niteliğidir. Finalde Alırıza'nın değişimi kendi isteğiyle değildir. Namussuz olmaya toplum tarafından itilmiştir.

Kendi içine kapalı, ithal ikameci ve 1980 sonrasına göre, görece sosyal adaleti ön planda tutan ülkemizde "24 Ocak Kararları" dediğimiz kırılma noktası etkisini ekonomik olduğu kadar kültürel alanda hissettirmiştir. 1980'li yıllar bireyselleşmenin dayanışmaya üstün olduğu, kişisel çıkarın toplumsal refahtan önce geldiği ve amaçların

gerçekleştirilmesi için her yolun mubah sayıldığı yıllardır.³³¹ "*Zübük*" (1980) filmi böyle bir sosyal ortamın yükselen değerlerini simgeleyen bir karakterin hayatını konu almaktadır.

Bir Aziz Nesin uyarlaması olan yönetmenliğini Kartal Tibet'in yaptığı "*Zübük*" filmi diğer filmlerden farklı kılan şey ana karakteri olan İbrahim Zübükzade (Kemal Sunal)'nin toplumun ezilen sınıfından gelmemesidir.

Film gazeteci Yaşar'ın adı sansasyonlara karışmış politikacı İbrahim Zübükzade'nin hayat hikayesini araştırmak için köyüne gitmesi ile başlar. Zübük'ün dedesi Zeybekzade, yıllar önce kasabaya gelmiş ve kendisini mühim biri olarak tanıtmıştır. Kasabalı tarafından saygı gören Zeybekzade'nin foyası kısa zamanda ortaya çıkınca isimleri Zübükzade olarak değişmiştir.

Torun İbrahim Zübükzade iş hayatına rüşvetçi bir memur olarak başlamıştır. Bir gün amiri tarafından yakalanınca memuriyetine son verilen Zübük politikaya atılmaya karar verir. Kasabanın iki büyük partisi arasında kalınca rastgele birinden içeri giren Zübük en çok bağırmanın kendisi olduğu için "Destek" partisinin ocak başkanı olur.

Kısa zamanda yükselen Zübük, kasabalıdan rüşvet alarak onların devletle olan işlerini halledeceğine söz verir. Büyük beklenti içine giren esnaf dolandırıldıklarını öğrenince Zübük'ü öldürmek isterler. Ama kraldan çok kralcı olan insanları iyi tahlil eden Zübük her defasında yakasını kurtarır ve insanların gözüne tekrar girmeyi başarır. Bir süre sonra kendisini öldürmek isteyen insanlar tarafından belediye başkanı yapılır.

Belediye başkanlığı sırasında da rahat durmayan Zübük bir kez avucunun içine alıp sindirdiği halka kök söktürmeye devam eder! Rüşvet ve dolandırıcılıkta sınır tanımaz. Kasabanın ilerici şahsiyetlerini saf dışı bırakarak eğitime değil popülist bir tavırla dini

³³¹ Modernizm ve modernleşme idealinin sona ermesi, "ulus devlet", "sosyal devlet", "ulusal kalkınma" gibi söylemlerin gözden düşmesi ve vatandaşlık kavramının artık eskiden taşıdığı önemi taşıyamaması üstüne bkz. Çağlar Keyder, **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, 1. Basım, Metis Yayınları 1993,

konulara öncelik verir. Bin bir oyunla itibarını daha da arttıran Zübük millet vekili olarak Ankara'ya gider.

Ankara'da da ayak oyunlarına devam eden Zübük, hemşerilerini unutmuş kendi çıkarının peşine düşmüştür. Bakanlık teklifiyle rakip partiye geçer ve "Fuzuli İşler Bakanı" olur! Adı yolsuzluklara karışan Zübük sonunda vekillikten ayrılır.

Sıra dışı tavrı ile ana karakterine seyircilerin empati kuramayacakları birini alan "Zübük" filmi bize kraldan çok kralcının olduğu bir ülkede Zübük gibi insanların nasıl yükseldiklerini göstermektedir. Her fırsatta çıkarının peşinde koşan ve bunu gerçekleştirmenin yolunu bulan Zübük, Özal döneminde palazlanan taşralı zengin tipine iyi bir örnektir. Halkın içinden gelip onları iyi tahlil eden Zübük, başarıya ulaşmak için insanların küçük çıkarlarını çok iyi kullanabilmektedir. Nitekim finalde kendisinin de söylediği gibi " Zübüklerden kurtulmanın birinci çaresi önce kendimize bakmak, kendi Zübüklüğümüzden kurtulmaya çalışmaktır."

Gazeteci Yaşar'ın İbrahim Zübükzade hakkında yapmak istediği araştırma birden bire amacından çıkmış ve toplumsal aksaklıkların temel nedenleri üstünde odaklanmıştır. Bu noktada biz film boyunca görürüz ki Zübük insanların kendisine verdikleri destek ve onaylar olmadan asla tek başına bir şeyler becerememiştir. Tıpkı halkımızın yıllarca beğenmediği politikacıları popülist çıkarlar için defalarca meclise gönderdiği gibi, ya da aleyhine sayısız gelişmeyi getirmesine rağmen 1982 Anayasası'nı büyük çoğunlukla kabul edip yıllar sonra bunu değiştirmekten bahsetmesi gibi Zübük de kişilerin anlık bireysel çıkarlarını kendi lehine çevirmesini bilmiştir.

Filmin vurguladığı başka bir trajikomik durum ise insanların kendilerini yöneten kadroların iç yüzlerini çok iyi bilmelerine rağmen hala onlara safça güvenmeleridir. Zübük bir sahnede rakı içerken müstakbel kayınpederine "Namuslu mu olayım yoksa mebus mu olayım?" diye danışmaktadır! Kasabalı da Zübük'ü meclise gönderirken ona korkuyla karışık bir saygı duymaktadır. Aralarından millet vekili olmayı sadece şeytana bile pabucunu ters giydiren Zübük hak etmektedir. Bu da göstermektedir ki seçmen

kitleleri namussuzluğu kanıksamakla kalmamış, onu bir erdem gibi kabul edip zor işleri başarmanın tek çaresi olarak görmüştür.

Toplumsal yozlaşmanın ve çözülmenin sosyal hayatta ciddi yaralar açtığı, her türlü kötü özelliğin bir erdeme dönüştüğü ve iyi, doğru, güzel olan her şeyin baskı altına alındığı, dışlandığı, yalnızlaştığı bir ülkede şeytanın bile insanlar karşısında meleğe dönüştüğünü anlatmaya çalışan "*Arkadaşım Şeytan*" (1988) Atıf Yılmaz'ın yönettiği başarılı bir toplumsal hicivdir.

Goethe'nin "Faust" adlı eserinden esinlenilmiş ama günümüze uyarlanırken çeşitli değişiklikler yapılmış filmde Fatih (Mashar Alanson) sanatın ticarete dönüşüp bayağılaşmasından bunalmış bir müzisyendir. Ünlü olma şansı kalmadığı gibi artık bar köşelerinde çalıp sanata saygı göstermeyen insanları eğlendirmek de istememektedir. Bir gece konseri terk eder ve hayata küser. O an Şeytan (Ali Poyrazoğlu) gelir ve Fatih'le bir anlaşma yapar. Anlaşma sonucunda Fatih şöhret ve para için ruhunu şeytana satar.

İlk başta iyi giden ve Şeytan tarafından kendisine bir kadın hediye edilen Fatih'in işleri tekrar bozular. Şeytanın çömezleri olan medya, reklam ve müzik dünyasının ileri gelen isimleri bağımsızlığını ilan etmişler ve Şeytan'ın adamı olan Fatih'e sahip çıkmamışlardır. Ayrıca hediye edilen kadın da bir türlü Fatih'in isteklerine uygun ayarı tutmamaktadır.

Zamanla işler daha da sarpa sarar. Şeytan'a ruhlarını satan çömezler öyle kötülüklerle bulaşmışlardır ki ruhları yok olmuştur. Ruhsuzlaşmışlardır. Bundan böyle kötülük yapmak için Şeytan'a ihtiyaçları kalmamıştır. Kibirli Şeytan eski çömezlerinin başkaldırmasına tepki gösterse de elinden hiçbir şey gelmez. İnsanlar önce bacağına kırdıkları Şeytan'ın, kulağına da kurşun döküp, pabucunu da ters giydirirler!

Anlaşılır ki Şeytan'ın elinden hiçbir şey gelmemektedir. İnsanların kötülükleri karşısında aciz kalan Şeytan'ın kanatları çıkar. O artık bir melektir!

"Arkadaşım Şeytan" filmi üstünde durduğumuz diğer filmlerden bir adım daha ileri giderek insanlık ile kötülüğü öyle bir özdeşleştirir ki Şeytan bile artık insan karşısında aciz kalmaktadır. Kıyamet zamanı geldiğinde dünyada kötülüğü yayıp Tanrı'nın yerine geçmek isteyen Şeytan, kıyametin geldiğinin farkına çok geç varmıştır. TV de kıyamet alametlerini izledikleri sahnede ruhani olayları değil atom bombasını, açlığı, savaşları, doğal afetleri görürler. Kıyamet yeryüzünde gerçekleşmiştir bile!

Film sürekli daha fazlasını isteyen insan oğlunun aslında ne istediğini bilmediğini, Fatih'in plastik mankenden türeyen sevgilisiyle olan ilişkisi üzerinden anlatmaktadır. Fatih, Şeytan'dan manken için sürekli yeni özellikler ister ama her seferinde istediği şeyden rahatsız olur. Kadının karakteri feministten domestiğe, seksapelden romantiğe değiştikçe Fatih aslında aradığının o özellik olmadığını söylemektedir.

İnsanlığın bozulmasında medya, müzik, reklam gibi sektörler de gönderme yapan film yozlaşmanın kanıksanmasında bu sektörlerin katkısını da vurgulamaktadır. Zira müzik yapımcısı arabesk kültürünü ülkeye getirerek insanları lümpenleştirmekle övünür. Reklamcı için ise insanların ihtiyaçlarından fazlasını tüketmelerini sağlamak bir görevdir. Böylece tüketim çılgını olan insanlar hayatlarını bir şeyler satın almaya harcarlar. Medya sektörü ise toplumun gözünü bağlamaktadır.

Kötülüklerin kendi kontrolünden çıktığını gören Şeytan, asla kötü olamayacak Fatih için nafîle bir çaba içine girer. Zaten insanlar kötülüğün bayraktarlığını devraldıklarına göre Şeytan'ın varlığının ve görevinin bir anlamı kalmamıştır. İnsanın en büyük düşmanının kendisi olduğunu söyleyen film, bu kötülük karşısında Şeytan'ı da acizlik içinde tahayyül eder ve onu bir meleğe çevirir. Zira klasik müzik dinledikleri sahnede anlarız ki Şeytan zevk sahibidir ve güzel olan onun da ilgisini çekmektedir. Oysa insan kötülük yaptığı gibi bu kötülüğe de bağlanıp kalmakta, kötü olmaktan zevk almaktadır!

3.b.a.

"Milyarder" (1986)

Yapım	:1986 ~ Türkiye
Tür	:Dram, Komedi
Yönetmen	:Kartal Tibet
Oyuncular	:Şener Şen, Adile Naşit, Münir Özkul, Uğur Yücel, Tuluğ Çizgen, Güzin Çorağan, Müge Akyamaç, Kemal İnci
Senaryo	:Ertem Eğilmez, Ümit Ünal
Yapımcı	:Ertem Eğilmez
Görüntü Yönetmeni	:Ertunç Şenkay
Müzik	:Atilla Özdemiroğlu
Süre	:1 saat 21 dk

Filmin Özeti

Filmin açılış sahnesinde Mesudiye'nin İstasyon Şefi Mesut, bir makinistle konuşurken yanlarına Avukat İhsan gelir. Avukat işi gereği hayatın karanlık taraflarıyla da yüzleşmektedir. Mesut'a kimseye güvenilmeyeceğini söylese de Mesut iyimser bir insandır. Hayatından mutludur.

Karısı Ayten çamaşır makinesini pencereden atınca Mesut'un ev hayatına geçeriz. Ayten hayatından, fakirlikten ve Mesudiye'den bunalmıştır. Mesut'la uzlaşamazlar. Mesut mütevazı hayatlarını övse de Ayten daha iyi koşullar için dırılır eder.

Mesut'un kızı Sema ise Mesudiye'nin en zengin kişisi olan Dombili'nin oğlu Halis Dombili ile flört etmektedir. Eğer kendisini seviyorsa Halis'in onu babasından istemesini söyler.

Daha sonra, evde yapılan tartışmaya Sema'nın da ortak olduğunu görürüz. Babasını daha iyiye ulaşmak için çaba harcamamakla suçlar. Mesut ise kendisine yeten küçük dünyasını över. Ayten'i küçük şeylerle mutlu olamamakla suçlar. Onun sundukları Ayten'e de Sema'ya da yetmemektedir. Bu tartışmalar olurken Halis de evlilik mevzusunu babasına açmıştır. Babası dar gelirli bir istasyon şefinin kızıyla kendi zengin oğlunun evlenmesini iyi karşılamasa da Halis'in ısrarını kıramaz ve durumu kabullenir.

Bu arada, yılbaşı yaklaştığı için herkes Milli Piyango'nun büyük ikramiyesini konuşmaktadır. Yazıhanesinde Doktor Atıf büyük ikramiyenin kendisine çıkacağından emin halde hayallerini anlatır. Mesudiye'den kurtulmak ve büyük şehirlerde muayenehane açmak istemektedir. Mesut ise bu hırsla anlam veremez.

Dombili ailesi kızı istemeye gelir. Söz kesilir. Fakat Dombili ailesinin aşırı masraflı hediyeleri Mesut'u biraz rahatsız eder. Düğün günü Dombili'nin takım elbise göndermesini hazmedemeyen Mesut kendi "şerefli" üniformasını giymekte ısrar eder. Dombili'nin rahat tavırları düğün günü de sürer. Misafirlere karşı bir konuşma yapar. Ukala tavırlarla Mesut'u basit bir iş olan istasyon şefliğinden alıp kendi kurduğu tavuk

çiftliğinin müdürü yapmak istediğini söyler. Daha fazla dayanamayan Mesut, düğün sırasında isyan eder. Fakat ailesi dâhil kimse onun yanında olmaz. Duygusal bir çöküş yaşar.

Kahvede Avukat İhsan ve Doktor İbrahim Yılbaşı milli piyango ikramiyesi hakkında konuşmaktadır. Kendisini piyango işine iyice kaptıran İbrahim rüyasını anlatır. Piyango ona çıkmaktadır. Biletçi Mahmut Hoca ise son biletini Mesut'a satar.

Yılbaşı gecesi herkes kendi çapında bir tertip yapmaktadır. Dombili'nin evi kalabalık, sofrası da gösterişlidir. Mesut ise mütevazı sofrasında eşinin annesi ve kardeşiyle birlikte yemektir. Çekiliş zamanı birçok evde heyecan doruk noktasına ulaşır. Büyük ikramiye Mahmut Hoca'nın sattığı son bilete vurmuştur. Aynı seriyi çeken birçok insan tek rakamla kaybetmenin acısı ile cinnet geçirir.

Mesut ise sevinçle karışık bir delilik hali yaşar. Önce herkes mutluluktan havalara uçmuştur. Sevinçten hoplanır zıplanır. Zenginlik hayalleri kurulur. Sonra Mesut şoka girer. Ailesi kendine getirmek için tren taklidi yapar. Mesut kendine zar zor gelir. İlaç alıp yatan Mesut uyuyamaz. Karısıyla hayaller kurar. Uykuya daldığında ise kâbuslar görür. Ankara'ya parasını almaya giderken treni kızılderililer basar!

Ertesi gün kahvede herkes birbirini ikramiyenin kendisine çıktığı haberini gizlemekle suçlar. Mesut da talihli olduğunu gizler. Basın Mesudiye'ye gelir ama talihliyi bulamaz. Bu arada Sema ikramiyenin babasının biletine isabet ettiğini öğrenince babasıyla barışır ama bunu öğrendiğini gizler.

Milyarder olmanın sırrını taşımak Mesut'a ağır gelmektedir. Kendi akrabalarından bile şüphe eder. Karısıyla uyumadan önce kapıyı kilitlerler. Kâbus görmeye devam eder. Kâbuslarından birinde zaten hükümlü olan kayınçosu gece odaya gelip bileti çalmaktadır. Diğerinde ise kaynanası ve kayınpederi bileti çalarlar. Gece kâbuslardan sonra uyanan Mesut bileti koynuna koyar. Sabah olduğunda ise nereye koyduğunu unuttur. Panik halde karısıyla odanın altını üstüne getirir ama bileti bulamazlar. Ayten'in

içine kurt düşer. Mesut'u bileti kendisinden kaçırmakla suçlar. O an Mesut koynundaki bileti bulur.

Ertesi gün, ikramiye çıkmayınca cinnet geçirip intihar eden Doktor İbrahim'in cenazesinde herkes birbirini milyarder olduğunu gizlemekle suçlar. İnsanlar bu mevzuya öylesine takılmıştır ki en ufak bir şüpheli davranış milyarder olma ithamıyla karşılaşır! Kasaba eski kasaba değildir artık.

Gece Mesut'un kâbusları devam eder. İlk kâbusta ölen Doktor İbrahim çıkagelir ve bilet için Mesut'un gırtlığına yapışır. Sonrakinde karısı bileti alıp sevgilisiyle kaçmaktadır. Son kâbusunda ise kendi kendinden şüphe eder ve kendi kendini soyar! Kâbustan uyanınca Ayten'i boğmaya çalıştığını fark eder. Bilet akıl sağlığını iyice bozmaya başlamıştır.

Ertesi sabah Piyangocu Mahmut Hoca'ya gidip danışır. Mahmut bileti noterde tasdik etmesini söyler. Notere gidince haberler hemen tüm kasabaya yayılır. Herkes talihlinin Mesut olduğunu öğrenir. Kimsenin umursamadığı Mesut artık kasabanın medarı iftarıdır.

Mesut'un derdi burada da bitmez. Önce karısı kendisine çok kızar. Bileti kendi üstüne yapmıştır ve bu davranışı aldatmakla eşdeğerdir. Tüm kasaba etrafında dolanmaktadır. Mesut'a milyarder muamelesi yapılırsa da Mesut mütevaziliğini korumaya alışır. Kasabaya sahip çıkacağını söyler. Dombili'ye de ağzının payını verir ama Dombili umursamaz. Bu arada kasabada yağcılık devam eder. Törenle Mesut'un heykelini dikerler.

Mesut parayı almaya Ankara'ya gitmek isteyince karısı karşı çıkar. Mesut'un paraları alıp kaçmaya çalışacağını düşünür. Kızının da yalanı ortaya çıkar. Babasıyla barışmasının nedeni ikramiyenin çıkmasıdır. Bir anda hayatı değişen ve güvenecek kimsesi kalmayan Mesut bunalıma girer. Kendi değişimiyle gerçek sandığı her şey aslında gerçek değildir. Bir sabah Mesudiye'den gitmek için trene binen Mesut, yaşadıklarını içine sindiremez ama eski hayatına da geri dönemez. Bileti yırtar.

Filmin Analizi

Hızla değişen Türkiye'de bu değişim etkisini her yerde göstermektedir. 1980'ler Türkiye'si geçmişe kıyasla daha kentli bir görünüm kazanmıştır. Sanayinin ve hizmet sektörünün geliştiği kentler hızla göç alıp büyümektedir. Tıpkı sermayenin büyük devletlerde toplandığı gibi devletlerin içinde de belirli kentler ön plana çıkmakta, ulusal kaynakların büyük kısmını emmektedir. Mesudiye gibi küçük kentler ise kendi iç dinamikleri doğrultusunda bu olgudan olumlu ya da olumsuz etkilenmektedir. Bu anlamda değişimden kaçamayan Mesudiye'de de değerler ve normlar hızla farklılaşmıştır. Artık her şey sermayenin kurallarına göre işlemektedir. Taşranın birliktelik ve kardeşlik görüntüsü silinmiş ve çıkar hesapları burada da hâkimiyetini ilan etmiştir. Zaten basın ve yayın organları ile ülkenin her yanına hızla yayılan tüketim kültürü Mesudiye'de de geçmişin değerlerinin yerine yeni değerler oturtmuştur.

"Milyarder" filminin sosyal ortamı yetinmekten, şükretmekten yana taşra kültürü ile daha fazlasını istemekten yana bencil kent soylu kültürün çarpışmasına sahne olmaktadır. Bu anlamda Mesudiye ve Mesut, adlarındaki metaforlardan da anlaşılacağı gibi, bir taşra kentinin ve bu kentin eski değerlere bağlı karakterinin, kendisine dayatılan yeni değerlerle mücadelesini simgelemektedir.

Filmin ilk sahnelerinde Mesut'un, karısı Ayten ve kızı Sema ile yaptığı tartışma filmin ana temasını özetlemektedir. Ayten çamaşır makinesini pencereden atar. Eskiyen makineye karşı bu tepkisi aslında mahkûm olduğu hayat şartlarına da bir tepkidir. İçinde buldukları şartlardan dırdır ederek hoşnutsuzluğunu anlatmaya çalışır. Kızı Sema da annesi gibi düşünür. Daha iyisini elde etmek için babasını çabalamamakla suçlar. Ana-kız sınıf atlama derdine düşmüşlerdir ama eldeki olanaksızlıklar yüzünden sadece dırdır edebilmektedirler. Mesut ise hayatından mutludur. İçinde saflık barındıran Mesut'un bu hali geçmişin mutlu ve kendi kendine yeten devlet çalışanı kültürünün simgesidir. Elde ettikleri lojman ve memur maaşı kendilerini zengin etmemektedir ama kimseye de muhtaç değillerdir.

Lüks yaşantı ve zenginlik hayalleri Sema'nın Dombili'nin oğlu Halis Dombili'ye aşkının temel nedenidir. Dombili kasabanın en zengin kişisidir. Parasıyla her şeyi elde edebilmektedir. Zaten Sema'yı gelin olarak kabul etmekle onlara bir lütufta bulunuyormuş gibidir. Düğün hazırlıkları boyunca Ayten'in ve Sema'nın lüks hediyeler ve eşyalar ile kendilerinden geçtiklerini görürüz. Bu durum Mesut'un gururuna dokunmaktadır. Patlama noktası ise düğünde Dombili'nin yaptığı konuşmadır. Aklınca kendi açtığı tavuk çiftliğine Mesut'u müdür yaparak ona iyilik yapmaktadır. Yaşadıkları çağda bu durum sevinilecek bir gelişmedir ama sorun Mesut'un bu çağın insanı olmamasıdır. Bu durum Mesut için bardağı taşıran son damla olur. Düğünde kavga çıkartır. Kızını vermek istemez. Ama kızı ve karısı dâhil kimse ona arka çıkmaz. Yenilgiyi kabullenir.

Filmde piyango bileti metaforlaşarak sınıf atlamının sembolüne, insanların bastırılmış hırslarını dışarı çıkartan bir anahtara dönüşür. Birçok sahnede insanların körü körüne sarıldıkları hayallere kendilerini ne kadar kaptırdıklarını görürüz. Bu biraz da çağın değerlerinin insanları tatmin edememesinin sonucudur. Diş doktoru Atıf, Mesudiye'den iyice sıkılmıştır. Tek kurtuluş çaresi piyangodan çıkan ikramiye sayesinde büyük şehrin hareketli yaşantısında kendine de bir yer edininip muayenehane açmaktır. Hayallere öylesine kapılmıştır ki ikramiye çıkmayınca intihar eder. Kendi halinde, bekâr okumuş bir memur ise piyango stresi yüzünden delirmiştir. Bir başkasına inme inmiştir. Büyük ikramiyenin talihlisi olan Mesut bile bu mutluluk krizinden kolay kolay kurtulamaz. Ailesi ile havalara uçar. Sabahlara kadar hayaller kurur. Hatta bir ara aklını bile kaçıır.

Filmde talihlinin Mesut olduğu öğrenilince sınıf atlamının nasıl bir şey olduğunu görürüz. Mesut mütevazı kalmaya gayret etse de kraldan çok kralcı olan halk, Mesut'u rahat bırakmaz. İkramiyeden önce kendi halinde önemsenmeyen bir memur olan Mesut artık herkesin beklentilerini karşılayacak bir umut ışığıdır. Herkes bir şeyler koparmak için Mesut'un peşine düşer. Ona sırt çevirmiş akrabaları para için tekrar geri döner. Dombili için önemsiz biri olan dünürü artık bambaşka bir kişiliktir. Çünkü istese de istemese de para işleri değiştirmiştir.

Filmde önemli bir durum da zenginliği saklama isteğidir. Mesut'un sakin hayatı paranın girmesi ile tekinsiz ve korkulu bir hal alır. Paranın mutluluk getirmediğini hatta daha büyük dertleri olduğunu görürüz. Paraya değer vermeyen, eli açık Mesut bile önceleri talihli olduğunu gizlemek ister. Somut bir kanıt olmamasına rağmen bacanağından, kaynanasından, karısından hatta kendisinden bile şüphe eder. Kâbuslar görür, uykusu kaçır. Bu anlamda film, paranın başlı başına bir sorun ve tehlike olduğunu vurgulamaktadır.

Son tahlilde piyango metaforu Mesut'un yaşadığı çağ ile yüzleşmesini sağlar. Kabullenmediği hatta yüzleşmek bile istemediği değerlerin ne kadar etrafını sardığını farkeder. Çok sevdiği Mesudiye'si, arkadaşları ve hatta ailesi bile bambaşka insanlardır. Yıllardır onları bir arada tutan değerler bir kâğıt parçası tarafından yıkılmıştır. Mesut çareyi gitmekte bulur ama gidecek bir yer de yoktur. Finalde tepki olarak işlerini bozduğunu düşündüğü bileti yırtsa da bu nafile bir çabadır. Hiçbir zaman eski Mesudiye'yi bulamayacağı gibi artık eski Mesut'da eski Mesut değildir.

Filmin Karakterleri

"Milyarder" filminin karakterleri iki ana eksen etrafında kümelenmiştir. Bunlar geçmişin kalkınmacı, paylaşımcı ve ilerlemeci ideallerine sahip çıkan Mesut ve onun can dostu piyancı Mahmut Hoca'dır. Diğer eksende ise ön plana çıkan karakterler dünürü Dombili, karısı Ayten, kızı Sema ve diğer birkaç arkadaşıdır.

Mesut karakterini en iyi özetleyen sahne düğün hazırlıkları sırasında karısı ile yaptığı tartışmalardır. Mesut'un kızının düğününe Dombili'nin hediye ettiği takım elbise ile değil de yıllardır giydiği şerefli üniforma ile gitmek istemesi onun hayata bakış açısını ve ideolojisini özetler niteliktedir. Mesut, tıpkı erken dönem Cumhuriyet tarihindeki ilerici, idealist ve başı daima dik duran devlet görevlisi tipolojisine sahiptir. Bir başka örnek ise ülke siyasetinde belirleyici olan 1960'ların ve 1970'lerin grev yapan, sendikalı, iktidarları sıkıştırabilen ya da kolaylıkla kitleselleşebilen emekçi figürüdür. Mesut'un içine düştüğü çelişkilerin nedeni ise kendi karakteri değil yaşadığı zamandır. Artık sırtını devlete dayamak bir güç göstergesi değil acizlik belirtisidir. Devir özel girişimci

devridir. Yükselen yeni değerlerin temsilcileri, kendi çabaları ve kişisel hırsları ile sistemin ruhunu anlayıp, parayı ellerine geçiren girişimci sınıftır.

Mesut'un tek dostu da zamanında kendi gibi bir memur olan ama emekli olunca ek iş olarak biletçilik yapan Mahmut Hoca'dır. Bir zamanlar insanları eğitip onlara bilgi saçan Mahmut Hoca şimdi geçim derdiyle biletçilik yapmakta, adeta umut satmaktadır. Emekli öğretmen Mahmut Hoca'nın acziyeti, yalnızlığı ve fakirliği filmin geçmişe yaptığı bir gönderme gibidir.

Mesut'un karşı ekseninde en önemli figür olarak karşımıza Dombili çıkmaktadır. Hırslı ve zengin Dombili yeni taşralı girişimci tipinin örneğidir. Değerler silsilesinin merkezine parayı koyan Dombili için her şeyin ölçütü maddiyattır. Ülkeyi yönetenlerden yönetilenlere kadar herkesin meşruiyetini kabul ettikleri bir ideolojinin temsilcisi olarak kendinden emindir ve alternatif bir varoluşu tahayyül edemez.

Mesut'un karısı Ayten ve kızı Sema da lüks yaşantı düşkünü insanlardır. Bir ev hanımı olan Ayten daha iyi bir yaşama ulaşma olanağının olmamasının acısını eşinden çıkartmaktadır. Sürekli dırdır eder. Fırsat bulunca hıncını evdeki eski eşyalardan çıkartır. Sema da annesinin ideolojisini paylaşırsa da annesi kadar hırçın değildir. Çünkü Sema'nın sınıf atlamak için bir şansı vardır. Halis Dombili ile evlenip hayallerine kavuşacaktır.

Kasabanın diğer karakterleri Doktor Atıf, Avukat İbrahim başta olmak üzere herkes yaşadıkları hayattan mutsuzdur. Ellerindeki ile yetinmek istememekte ama hayatlarını değiştirecek şeye de bir türlü sahip olamamaktadırlar. Çıkış yolu olarak dayanışmayı ve çaba harcamayı değil piyango gibi paraya ve boş umutlara dayalı alternatifler düşlemektedirler.

Anomi Kavramı Çerçevesinde "Milyarder" Filmi

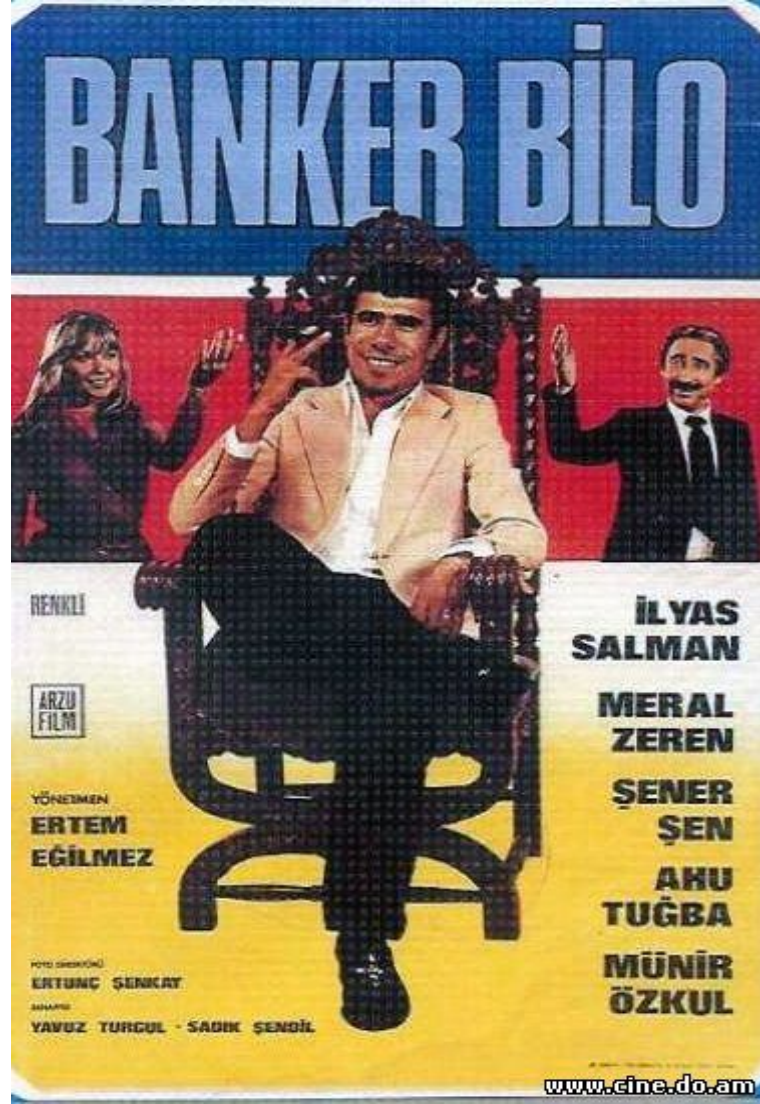
Daha önce anomi kavramı üstünde dururken, insanların gereksinimleri ve elde ettikleri arasında eşitlik yoksa bu durumun bireyi bunalıma ittiğini görmüştük. Fakat insan

tabiatında yemek-içmek gibi maddi gereksinimlerin bir sonu varken manevi gereksinimlerin sınırını belirlemek gerçekten de zordur. İnsanların hayatında hırslarını belirli bir eşikte tutan sınırlar olmadığı gibi günümüzde sistem bireyleri daha fazla lüks tüketmeye itmektedir. Bu durum ve dünyevi arzular, elde edilen ve istenen arasındaki uçurumun açılmasına neden olmaktadır.

"Milyarder" filminin karakterleri arasında görülen anomi hali bu durumdan kaynaklanmaktadır. Tatmin edilemeyen arzular sonucu bireyin mahvoluşu örneğinin en güzel tezahürü filmdeki Doktor Atıftır. Kimseye muhtaç olmayan, iyi bir mesleği ve muayenehanesi olan Atıf, eksikliklerin değil daha fazlasını elde edememenin kurbanıdır. Herkese piyangoğun kendisine çıkacağıını ilan eder. Sınıf atlama hayalleri kurar. Elindeki kaynaklara bakmaksızın daha fazlasını isteyen Atıf kendisini bu duruma öylesine şartlandırmıştır ki ikramiyeyi az farkla kaçırınca dünyası başına yıkılır. Bunalıma girer. Bir anda kurduğı bütün hayallerden mahrum kalır. Tek çaresi intihar etmektir.

3.b.b.

"Banker Bilo" (1980)

Yapım	:1980 ~ Türkiye
Tür	:Dram, Komedi
Yönetmen	:Ertem Eğilmez
Oyuncular	:Şener Şen, İlyas Salman, Münir Özkul, Ali Şen, Meral Zeren, Ahu Tuğba
Senaryo	:Yavuz Turgul, Sadık Şendil
Yapımcı	:Ertem Eğilmez
Görüntü Yönetmeni	:Ertunç Şenkay
Süre	:1 saat 25 dk

Filmin Özeti

Maho nefes nefese Bilo'nun peşinde koşmaktadır. Bir yandan ona yetişmeye çalışırken bir yandan da Bilo'yu namussuzlukla suçlar. Hikâye “flashback” ile başlar.

Bilo ilkel yöntemlerle tarım yaparken, köye otomobili ile Maho gelir. Almanya'da zengin olmuş numarası yapan Maho, kısa zamanda köylüyü etkilemiştir. Zeyno'nun başlık parasını denk getiremeyen Bilo dâhil, yurdun birçok yerinden masum köylü, Maho'nun vaatlerine kanarak Almanya'ya çalışmak için gitmeye karar verir.

Maho herkesten peşin para alarak köylüleri bir kamyonun kasasına yerleştirir. Köylüler Almanya'ya gittiklerini sanmaktadırlar ama Maho onları İstanbul yakınlarında bir yere getirip, ellerine verdiği sahte adreslerle bırakır. Yol boyunca köylülerin fakirliğine ve çaresizliğine şahit olurken bir yandan da Maho'nun akla hayale sığmaz oyunlarını görürüz.

Almanya zannederek İstanbul sokaklarında dolaşan Bilo hala durumu anlamamaktadır. İstanbul'un hareketli yaşantısı zaten Bilo için kafasındaki Almanya tahayyülü gibidir. Elindeki adresi gösterdiği herkes buranın Almanya olmadığını söylese de Bilo bunu kabullenmez. Sonunda arkadaşı İbo'yu da kaybeder. Bir kenara çöker ve çaresizlikten ağlamaya başlar.

Yolda denk geldiği biri sayesinde inşaatlarda çalışmaya başlayan Bilo ırgat pazarları, avanta vermek gibi İstanbul'un gerçekleri ile yüzleşir. Tek derdi bir an önce Zeyno'nun başlık parasını denkleştirip köye dönmektir. Daha karlı diye başladığı hıyar satıcılığı işi kime ne zaman rüşvet vereceğini bilmediği için yürümez. Karpuz satmak ister ama toptancı kelek karpuz vererek Bilo'yu dolandırır. Bir ara tesadüfen İstanbul'a birlikte geldiği arkadaşı İbo'ya rastlar. İbo, düzene uyum sağlamıştır. Bedelini ödemesi karşılığında Bilo'ya yardım eder.

Sokakta kaçak sigara satan Bilo tesadüfen Maho'ya rastlar. Sinirle yakasına yapışır ama Maho, Bilo'yu yumuşatmanın yolunu bulur. Birlikte karaborsa işine girerler. Maho

sözde Bilo'nun güvenini kazanmak için dükkânı onun üstüne yapar. Bir süre sonra polise, maliyecilere yakalanınca suç Bilo'nun üzerine kalır. Hapiste kendisine bakacağı sözünü alan Bilo suçu üstlenir.

Bilo hapse düştüğünde paralel kurguyla Maho'nun da işlerinin açıldığını izleriz. Bilo aç ve sefil halde koğuş ağasının hizmetini görüp onun artıkları ile beslenirken Maho Çulsuz Ali'nin kızıyla evlenmiş ve fabrikatörlükten bankerliğe kadar uzanarak büyük bir holding kurmuştur.

Hapisten çıkan Bilo önce İbo'nun yanına gelir. İbo kaçakçılıktan köşeyi dönmüştür. Bilo'yu soğuk karşılar. Zaten ramazan ayında hapur hupur lahmacun yemektedir. Zeyno'ların şehre göçtüğünü öğrenir.

Zeyno'nun babası Haso, Bilo'ya fabrikada iş bulacağını söyler ama avantasını istemektedir. Zeyno bir evde temizlikçilik yapmaktadır. Kılık kıyafeti, eski Zeyno gibi değildir. Makyajlı ve görece modern bir görünüm kazanmıştır. Haso, Bilo'yu iş için patronunun yanına getirince Bilo karşısında Maho'yu bulur. Maho artık Mahmut Bey olmuştur!

Maho tekrar Bilo'nun kanına girmeyi başarır. Bilo'yu apartmanının kapıcısı yapar. Zeyno ile de göstermelik bir nişan yapılır. Böylece Maho karısı şüphelenmeden rahatlıkla Zeyno'yla birlikte olacaktır. Başlarda durumu anlamayan Bilo canla başla işini yapmaktadır. Kendisinden alışveriş yaptığı için avanta vermek isteyen bakkallardan hak etmediği için para almaz. Elinden gelenin en iyisini yaptıkça diğer kapıcılar ondan nefret eder çünkü standartları yükselmektedir ve herkes kapıcısından aynı hizmeti beklemektedir.

Bir gün bahçeyi sularken başka bir kapıcı Zeyno ile Maho'nun haberini getirir. Kendisi çalışırken sevgililer evinde buluşmuştur. Maho'yu nişanlısı ile evde basan Bilo yıkılır. Saflığı ve akılsızlığı yüzünden gene oyuna gelmiştir. Bu anda Maho'nun aklına bir fikir gelir. Yurt dışına gidince yerine bakması için bırakacağı adam saf ve namuslu Bilo olmalıdır.

Maho'nun yerine geçen Bilo bütün şirketleri kendi üstüne geçirir. O da artık sınıf atlamıştır. Bu anda “flashback” biter ve başlangıçtaki sahneye geri döneriz. Maho, her şeyini kaybedince yıkılır. Sistemin zoru ile namussuz hale gelen Bilo ise artık Banker Bilo'dur.

Filmin Analizi

1980'ler köyden kente göçün geçmişten daha yoğun ama daha zahmetli olduğu yıllardır. Türkiye artık bir tarım ülkesi değildir. Ekonomiye yaptığı katkı her geçen yıl azalan tarım sektörüne yönelik popülist teşvikler de durdurulmuştur. Geçmiş dönemlerdeki destekleme alımları ve çeşitli kalemlerde görülen teşvikler yeni dönemde bir yük gibi görülmektedir. Bu anlamda köyde barınamayan vatandaş, şansını şehirde denemek zorunda kalmaktadır. Fakat işler bu açıdan da zorludur. Nitekim 1980'lerin Türkiye'sinde göçmenin işi önceki dönemlere göre kolay değildir. Göçmen sayısı çok arttığı gibi sanayinin ve hizmet sektörünün bu akışı emme kapasitesi de azalmıştır. Gecekonduculuk ise artık herkesin kolayca elde edemeyeceği bir rant kapısıdır.

Göçmenlik ve ahlaki değerler üzerinde duran "Banker Bilo" ticari kaygıların hakim olduğu bir filmidir. Kavramları felsefi, politik ve siyasal bir perspektiften çok klişe bir ahlaki zeminde ele alırken, izleyiciyi güldürebilmeyi amaçlamaktadır.

Filmin başlarında Bilo'yu ilkel yöntemlerle tarım yaparken görmekteyiz. Maho köye geldiğinde ona kolaylıkla kanan köylüler, Türkiye'nin eşitsiz gelişiminin net örnekleridir. İktisadi anlamda ülkedeki yatırımlardan pay alamayıp modernleşmemiş kır hayatında köylüler kapalı ve saf kalmışlardır. Hala traktör yerine kara sabanla tarlasını sürmeye çalışan Bilo gibi bütün köylüler fakirdir. Maho onları bir kamyonun kasasında Almanya diye İstanbul'a götürürken Türkiye kırsalının bir mozaiğini görürüz. Ülkenin her yerinden insanlar birbirleriyle aynı kaderi paylaşmaktadırlar.

Modern ya da modernleşen hayatı temsil eden İstanbul ise bambaşka bir ortamdır. Bilo burada daha önce hiç karşılaşmadığı norm ve değerlerle karşılaşır. Kırdan tek rakip tabiat koşulları iken şehirde başta insanlar ve onların kurdukları düzen olmak üzere sayısız

zorluk vardır. Filmde şehre göçen birçok insanı bu yeni düzene uymuş halde görürüz ama Bilo benzer mantaliteye sahip olduğu halde komedi unsurunun yüksek tutulması için ahlaki dönüşümünü çok geç yaşar.

Genel olarak olayların ve karakterlerin yüzeysel olduğu filmde ahlaki değişimler sıkça vurgulanmıştır. Toplumun üst tarafında görülen ciddi rekabet toplumun alt tarafında da görülmektedir. Modern kentte benzer sınıfsal konumda olan insanlar köy hayatında görülen imece usulü dayanışma örnekleri göstermek yerine birbirinin sırtına basarak ayakta kalmaya çalışmaktadırlar. Haso avantajını almadan köylüsü Bilo'ya iş bulmaz. Can dostu İbo ise işleri yoluna girince Bilo'yu umursamaz. Bilo emeğiyle kazanmak istemektedir ama diğer kapıcılar kendilerinden de aynısı istenir diye rahatsız olmuştur. Kısacası İstanbul'da tutunmak için işi yapmak değil işi bilmek gerekmektedir!

Maho'nun kendisi gibi göçmen olup sonradan tefecilikten vurgunu vurmuş Çulsuz Ali ile olan beraberliği ise İstanbul'da tutunmanın ve yükselmenin nasıl olduğunu özetlemektedir. Ahlaki değerler öğlesine farklılaşmıştır ki Çulsuz Ali'nin, Maho'yu sevip kızını vermesinin nedeni onda kendini görmesidir. Düğünde bile ikili para konuşurlar. Hatta akraba olmalarına rağmen birbirlerine faizsiz borç vermezler.

Bildiği her yolla mücadele eden Bilo, her defasında yenilmiştir. Oyunu kendi bildiği kurallara göre oynayınca sürekli kaybeden Bilo, Maho tarafından holdingin başına getirilince bir daha aynı hataları yapmamaya karar verir. Namuslu olmak acı çekmekse fırsatını bulan herkes namussuz olmalıdır!

Filmin Karakterleri

Filmde karakterler namuslu, kırsal, fakir, cahil ve namussuz, şehirlileşmiş, düzene uymuş, yolunu bulmuş olmak üzere iki ana ekseninde toplanmıştır. Karakterlerin kimileri başından beri aynı kalırken, kimileri de değişmek zorunda kalmaktadır.

Bilo saf ve cahil kırsal kesim insanının temsilcisidir. İlkel tarım yöntemleri ile geçinmeye çalışan Bilo ve onun gibi insanların kaderleri daima şehirdekilerin elindedir.

Nitekim dolandırılınsın ya da dolandırılmasın başlık parası için şehre gelmek zorundadır. Bilmediği bir kültürün bütün kodlarına yabancı Bilo örneğinde bir kültür şoku izleriz. Bildiği hiçbir şey şehirde işine yaramayınca ve düzene uymayı da beceremeyince hiçliğin eşliğine gelir. Tam bu anda tesadüf eseri bir şans bulur ve değişir.

Maho ise düzeni çok iyi anlamıştır. Yükselmek için her yolu mubah sayan Maho için tek değer paradır. Para etmediği sürece hiçbir insani değere saygısı yoktur. Günümüz insanının bir uç örneği olan Maho, Özal dönemi palazlanan taşralı zengin tipine yakındır. Bu anlamda Maho'ya bakarak rahatlıkla söyleyebiliriz ki zenginliğin altı pislik doludur!

İki ana karakter dışında kalan Haso, Zeyno, İbo gibi karakterler kendilerince düzene uyum sağlamaya çalışan tiplerdir. Zeyno kendisini yükseltecek herhangi bir nosyonu olmadığı için daha iyi bir hayatın anahtarını Maho'nun metresi olmakta bulmuştur. Kaçakçılıktan köşeyi dönen İbo, paranın en saf insanı bile nasıl bozacağına örneğidir.

Anomi Kavramı Çerçevesinde "Baker Bilo" Filmi

Merkezine kırdaki zor şartlar altında yaşayan ve şehre gelip tutunmaya çalışan Bilo'yu alan filmde, bir çözüştüden çok, kır ve kent arasında görülen farklılaşmaya şahit oluruz. Bu anlamda film, Bilo'yu komik durumlara düşürürken, şehir hayatının yabancılaşmasından ziyade Bilo'nun bu sürece uyum sağlayamamasının trajikomik öyküsüne yoğunlaşır. Bilo zaten kırdaki zor şartlar altında yaşamaktadır. Şehre geldiğinde de kaderi çok değişmez. Birçok işi denese de başarılı olmaz. Tutunmak için yılmadan didirir ama tutunamaz. Bilo gibi göçen herkes köşeyi dönmüş ya da en azından şehre adapte olup düzenini kurabilmiştir. Bilo ise her defasında Maho'nun aklına uymuştur.

Belki finale yakın Bilo'nun Zeyno ile Maho'yu kendi evinde bastığı sahnede bir dibe vuruşu ve yenilme anını izlese de Bilo'nun saflığı bu sefer işine yaramış ve Maho'nun yerine geçmesini sağlamıştır. Bu anlamda toplumsal ya da bireysel düzeyde ciddiye alınır bir anomiyi tespiti yapmayan film kır kültürü ve kent kültürü arasında değerler ve normlar düzeyindeki farklılıklara işaret eder.

3.c. Sistemin Aksak Yapısını İşleyen Filmler

Bu başlık altında inceleyeceğimiz filmler, önceki örneklere göre sosyal çözülmenin nedenlerini tek tek bireylerde değil sistemin kendisinde aramaktadırlar. Bu filmlerin temel argümanlarını kapalı bir ekonomiden daha açık bir ekonomiye geçen Türkiye'de görülen hızlı değişim ve bu değişimin sosyal yansımaları oluşturmuştur. Bu anlamda bireylerin hayatlarındaki sorunların temeli geçiş döneminde görülen düzensizliğin ve karmaşanın neden olduğu kaos durumudur. Bu filmlerin ana karakterlerinde görülen maddi ve manevi çöküşler, cinnet ve delirmeler, şiddetli bir ezilme ve başarısız olma durumları bireyin maruz kaldığı ve halledemediği aşkın güçlerden kaynaklı anomilerin örnekleridir.

Aşağıda daha da ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi (1) "*Değirmen*" ve (2) "*Selamsız Badosu*" gibi içine kapalı küçük kasaba ortamlarında görülen hapsedilmişlik ve dışlanmışlık halleri, "*Züğürt Ağa*"daki gibi, hızla değişen dünyanın geleneksel olan her şeyi eritip bitirmesi, (3) "*Zengin Mutfağı*"ndaki gibi emeğin ve emekçiliğin tasfiyesi, "*Koltuk Belası*"ndaki gibi çıkarıcılığın ve yozlaşmanın sistemi sarması dönemin toplumsal güldürü filmlerinin hepsinin içinde belirli ağırlıklarla harmanlanan konulardır. Bu filmlerden başlıkta ele aldığımız mevzuyu başarı ile yansıtan "*Züğürt Ağa*" ve ticari kaygıları ön planda tutarken yüzeysel da olsa fonunda ele aldığımız meseleleri barındıran "*Koltuk Belası*" filmlerini daha ayrıntılı analiz edeceğiz.

Reşat Nuri Güntekin'in romanından Atıf Yılmaz tarafından beyazperdeye uyarlanan 1986 yapımı "*Değirmen*" filmi bize içine kapalı yaşayan köylümüzün ve yine kendi dünyasının dışına çıkamamış ve halkıyla bütünleşememiş yöneticilerin kuvvetli bir eleştirisini sunmaktadır.

Merkezden uzak kendi halinde bir kaza olan Sarıpınar'ın kaderi bir gün eşraftan Ömer Bey'in evindeki oturak aleminde tamamen değişir. Alem sırasında göbek atan Naciye yüzünden ev sallanmaya başlayınca herkes zelzele oldu sanarak kaçışmaya başlar. Kaçışma sırasında kasabanın ileri gelenlerinin yaralanması da olaylara tuz biber eker. Muallim Masum Efendin'in merkeze zelzele olduğunu abartarak anlatması ise olayları

kontrolden çıkarır. Başta Osmanlı merkez teşkilatı olmak üzere bütün bürokrasinin ve sarayın, hatta dış basının ve diğer devletlerin de gözü Sarıpınar'daki bu sözde felaketin üstündedir. Zira yıl 1914'tür. Savaş kapıdadır. Büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu yanına çekmek için her şeyi yapmaktadır.

Zor durumda kalan Kaymakam Halil Hilmi Bey etliye sütlüye karışmayan, halktan uzak tipik bir Osmanlı bürokratıdır. Kasabanın kaderini değiştiren olaylar onun da yaşamında bir dönüm noktası olacaktır. Olaylara bir çare bulmak isteyen Halil Hilmi Bey ilk defa kasabanın varoşlarıyla ve köylüsüyle karşı karşıya gelir. Köylünün fakirliği, işsizliği, acizliği onu hayrete düşürür. Bir deprem olmamasına rağmen köylü viranelerde yaşamaktadır. Deprem için gelen tüm yardımlar ise eşraftan ileri gelenler tarafından gasp edilmiştir.

Halil Hilmi Bey halkının bu çaresizliğini kullanmaya karar verir. Sarıpınar'da gerçekten deprem olmuş süsü verilir. Zaten kasabanın büyük kısmı fakirlikten, bakımsızlıktan yıkık döküktür. Bu oyuna kasabasının da katılması ile olay yerine gelen Şehzade ve yabancı basın rahatlıkla aldatılır. Hatta Halil Hilmi Bey kahramanlıklarından dolayı madalya ile ödüllendirilir. Bu göstermelik tiyatro bittiğinde kasabaya gelen tüm yardımlara devlet savaş nedeni ile el koyar. Sarıpınar gene kaderine terk edilir.

"Değirmen" filmi Anadolu'nun yüzlerce yıllık yalnızlığını ve içe kapanmışlığını başarı ile yansıtan bir yapımdır. Anadolu insanı Osmanlı'dan beri kendi kaderine terk edilmiş, kendisine yabancı bir bürokrasi tarafından yönetilmeye çalışılmış ve hiçbir zaman derdini anlatacak birini bulamamıştır. Sarıpınar, her seferinde yöneticilerin horladığı, açlığa ve sefalete mahkum ettiği yurdumuzun kırsalına gerçekçi bir örnektir. Bu kırsalın sesini belki de 1914'deki kritik pazarlıklar olmasaydı ya da şans eseri Naciye'nin göbek dansı kasabanın ileri gelenleri tarafından zelzele sanılmasaydı hiçbir zaman duymayacaktık.

Film Osmanlı'da devlet memurlarının ne kadar halktan uzak olduğunu, sorunları çözmeye değil günü kurtarmaya çalıştıklarını, kendi zevklerinin peşine olduklarını göstermektedir. Ayrıca eşraf da son derece çıkarıcı ve dolandırıcıdır. Böylece ortaya çıkan eşraf-bürokrasi ortaklığına karşı köylü halk, dünyadan tamamen yalıtılmış ve

biçare vaziyette yaşamaktadır. Filmin en büyük ironisi de buradadır. Kaymakam Halil Hilmi Bey yıllardır görev yaptığı kasabanın varoşlarıyla sadece mecbur kalınca yüzleşmiştir. Gördüğü fakirlik ve viranlık öylesine şaşırtmıştır ki emir eri Hurşit'e bu manzarayı zelzelenin mi yaptığını sorar. Hurşit'in cevabı filmi özetler gibidir: "Yok kaymakamım buraları sarsan başka zelzele!" Fakirliğin zelzelesidir bu.

Üstelik yıkıntılar sadece köylüye özgü de değildir. Devleti simgeleyen hükümet konağı da feci durumdadır. Her tarafı çürüten ve çökmeye başlayan konak adeta çöküş dönemindeki bir imparatorluğun simgesi olmuştur.

Anadolu kırsalının fakirliğinin yanında eğitimsizliğini ve cehaletini de gözler önüne seren filmde köylüler olayları bir oyun gibi algılamaktadır. Fakir yaşantıları ve teftişe çıkan kaymakama dert yandıkları durumlar dışında kaderlerini değiştirecek hiçbir şey yapamamaktadırlar. Hatta Kaymakam sahte bir zelzele düzenlerken yaşanan her şeyi bir oyun gibi kavrayan halk ağlanacak haline güler gibidir.

Benzer temayı işleyen bir film de yönetmen Nesli Çölgeçen'in yönettiği "*Selamsız Badosu*" dur. Film, yönetim zafiyeti gösteren bir ülkede, unutulmuş taşranın içe kapanık ve kaderine terk edilmiş halini trajikomik bir dille başarıyla anlatmıştır.

Adı sanı duyulmamış bir belde olan Selamsız'a yurt gezisine çıkan Cumhurbaşkanı'nın haberi gelir. Tarihinde hiçbir ünlü kişiyi ağırlamamış, adı sınırlarının dışına hiç çıkmamış Selamsız Beldesi için bir fırsat yaratmak isteyen Belediye Başkan'ı Latif, Belediye Meclisi ile toplanır ve Cumhurbaşkanı'nın ilgisini çekmek için bando kurmaya karar verirler.

Gazete ilanıyla bulunan bando şefinin yardımı ile bir piyango düzenlenir. Piyangodan gelen paralar müzik aletleri almak için kullanılır. Fakat geçim derdi çeken halk, zaten ekmek peşindeyken zamanını bandoya vermek istemez. Bu yüzden kimse bandoya katılmaya gönüllü olmaz. Başkan'ın ve Şef'in zorlaması ile toparlanan esnaftan bir bando takımı yaratma çabası da oldukça zordur. Hayatında hiç müzik aleti çalmamış

insanlar bir türlü aletlere adapte olamazlar. Bu zorluklara birde Bando Şefinin eski bir alkolik olması eklenince bu çabanın sonu gelmiş gibi görünür.

Tam bandodan vazgeçecekken belki hayatlarında bir şeyi başarmak isteyen belki de bu bandonun tek umutları olduğunu anlayan esnaf kendi başlarına müzik aletleri ile çalışmaya başlar. Bu durum Şefin de güvenini getirir. Alkolü bırakıp bandoyu çalıştırmaya tekrar başlar. Kısa zamanda çalmasını öğrenen bando ilk sınavını Selamsız'ın küme düşmek üzere olan futbol takımına destek olarak verir. Halk bandonun da etkisiyle çoşar. Moral bulan takım rakibini yener.

Cumhurbaşkanı için bütün hazırlıklar yapılmıştır. Bir tren istasyonu bile olmayan Selamsız'da halk ve ileri gelenler Selamsız Bandosu eşliğinde Cumhurbaşkanı'nı beklerler fakat başkanın treni durmadan yoluna devam eder. Hazırlıkların boşa gittiğini gören bando göbek havası çalmaya başlar. Halk da oynayarak eşlik etmektedir.

"Değirmen" filmindeki unutulmuş, içine kapalı taşra tasfirinin daha günümüze yakın halini sergileyen "*Selamsız Bandosu*" nda bir beldenin alnına yazılmış kör talihini değiştirme çabasına şahit oluruz. 1980'lerde ülkenin büyük kentleri uluslararası modern metropoller haline gelirken, Selamsız gibi şehirler varolma çabası vermektedir. Ülkede ekonomi tarımdan uzaklaşıp sanayi ve hizmet sektörlerine kayınca doğal olarak bu sektörlerin mekanı olan İstanbul, Ankara ve İzmir gibi kentler hızla büyümüşür. Ulusal kaynakların büyük kısmının bu kentlere ayrılması, Anadolu'nun birçok yerinin geri kalmasının başlıca nedenlerindedir.

Tüm olumsuzluklara rağmen başta Belediye Başkanı Latif olmak üzere Selamsız halkının umutları yok değildir. Başkan Selamsız için projeler geliştirmekte hatta kendisi için de Milletvekilliği hayalleri kurmaktadır. Gazetelerin trenle bir gün geç ulaştığı Selamsız'ın tek şansı Cumhurbaşkanı'nın Beldeye uğramasıdır. Borç içinde yüzen, gençleri için iş olanağı bulunmayan, kalkınması için sermayesi de olmayan Selamsız sadece başlarına konan bu talih kuşunu iyi değerlendirirse bir yerlere varabilecektir. Fakat film bu umutların ne kadar boş olduğunu acı da olsa gözler önüne serer. Maddi manevi harcanan tüm emeklere rağmen devletin üst kademesi Selamsız'ı

görmezden gelmeye devam eder. Ulaşabildikleri tek şey Cumhurbaşkanı'nın geçerken salladığı elidir.

Yönetmenliğini Başar Sabuncu'nun yaptığı 1988 yapımı "*Zengin Mutfağı*" ise üstünde çok sık durduğumuz "değerler" sorununa sınıfsal bir perspektifte yaklaşmaktadır. "15-16 Haziran Olayları" sürecinde zengin bir iş adamının konağının mutfağını tek mekan olarak kullanan film Lütfü Usta'nın, namı değer Pehlivan (Şener Şen), seyirci ile dertleşmesiyle başlar.

Etliye sütlüye karışmayan, politik mevzulardan uzak duran Lütfü Usta, zengin patronunun konağında 20 yıldır aşçılık yapmaktadır. Tekdüze ilerleyen hayatı 1970'lerin politik atmosferinde gerçekleşen 15-16 Haziran Olayları ile değişir. Çok değer verdiği ve minnet duyduğu patronu güvenlik için bir köpek alır ve sorumluluğunu bu köpektен nefret eden Lütfü Usta'ya bırakır. Lütfü sık sık gariban masumlara saldırıp onları yaralayan köpeğin derdi yetmezmiş gibi bir de patronunun karanlık işleriyle de yüzleşmek zorunda kalır.

Selim evde hizmetçilik yapan Lütfü Usta'nın manevi kızına aşiktir. İkili evlilik planları yapar ama parasızlık bu planlarına mani olmaktadır. Çaresiz kalan Selim gazetede resimleri çıkan solcu okul arkadaşlarını para için ihbar eder. Bu davranışından sonra konağın patronunun gözüne girer ve sağcı bir paramiliter olarak yetiştirilmek için kampa gönderilir. Kamp dönüşü vahşi bir katile dönüşmüştür.

Başlangıçta solculuk, emek, hak arama mücadelesi gibi konulara uzak duran Lütfü Usta, hem patronunun kadir kıymet bilmeyen tavırları, hem de herkesi yaralayan köpeğin derdi yüzünden yaşamını sorgulamaya başlar. Sonunda dayanamayıp köpeği gizlice zehirler. Fakat Selim suçlunun nişanlısı olduğunu düşünür. Kız çaresizce konağı terk eder. Eski köpeğin yerine de iki tane yeni köpek gelir. Konağın diğer çalışanları da artık konağı terk etmiştir. Bir gazete haberinde çıkan fotoğrafta manevi kızının sınıfsal anlamda bilinçlenerek eski nişanlısı Selim ile bir mitingde çatıştığını görür. Ayrılmak isteyen ama dışarıdaki dünyada bocalamaktan korkan Lütfü Usta seyircilere danışır: Ayrılmak mı zordur yoksa bu konakta hizmet etmek mi?

1970'lerin gergin politik olaylarını ve 15-16 Haziran işçi kalkışmasını arka fonunda başarı ile kullanan "*Zengin Mutfağı*" Lütfü Usta'nın çevresinde dönen olaylar ile sınıfsal çelişkileri perdeye yansıtmıştır. Sinemamız açısından, kullandığı başarılı metaforlarla kapitalizmi, siyasi sistemi ve sistemin birey üzerindeki etkilerini tartışan başarılı bir yapımdır.

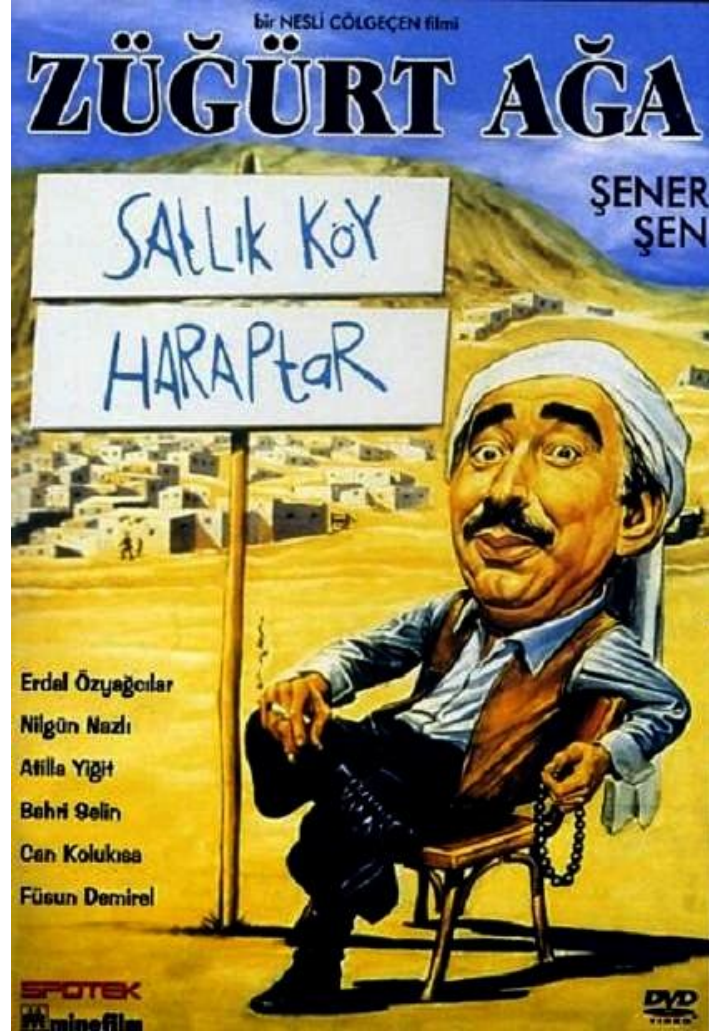
Lütfü Usta'nın hayatı zengin bir konağın mutfağına sığacak kadar dardır. En büyük zevki mesai bitiminde hemen dolaptan çıkardığı rakısıdır. Dış dünyada olan biteni egemen güçlerin filtresinden geçen radyo ve gazete haberlerinden öğrenir. Kendi hayatı tek düze ve yolunda ilerlediği için işçi hareketlerini, hak arama mücadelesini ve bu mücadelenin parçası olan çatışmaları düzen bozuculuk, anarşistlik olarak görür.

Fakat yaşanan Türkiye gerçeği artık deve kuşu misali kafasını kuma gömen Lütfü Usta'nın bile kaçamayacağı kadar gündelik yaşamı sarmıştır. Önce yakınında sevdiği insanlar bu süreçten etkilenir. Aynı mekanda var olup geçim sıkıntısı gibi dertleri paylaşan insanların yaptıkları seçimler yüzünden nasıl değiştiklerini ya da sistem tarafından buna zorlandıklarını izleriz. Parasızlık sonucu solcuları ihbar eden Selim patron tarafından sağcı bir paramiliter haline getirilir. Artık bir canidir. Şoför Seyfi ya da onun işçi ağabeyi Ahmet ise sendikal hareketle olan bağları yüzünden solcu olmuşlar ve işçi hareketlerine karışmışlardır. Tıpkı filmin sonuna doğru aciz ve cahil bir kız olan hizmetçinin konaktan ayrılınca bilinçli ve gözü pek bir sendikalı kadın işçiye dönüşmesi gibi.

Rahatı yerinde ayrıcalıklı bir çalışan olan Lütfü Usta ahlaki bir tercih yapmak zorunda kalır. Ya artık sevmediği bir ortamda, kendisine değer vermeyen insanların hizmetinde kalacaktır ya da onuruyla ayrılacak ve başka bir hayat kuracaktır. "*Zengin Mutfağı*" bu ikilemi içine seyircileri de katarak tartışmaktadır.

3.c.a.

"Züğürt Ağa" (1985)

Yapım	:1985 ~ Türkiye
Tür	:Dram, Komedi
Yönetmen	:Nesli Çölgeçen
Oyuncular	:Şener Şen, Erdal Özyağcılar, Füsun Demirel, Can Kolukısa, Atilla Yiğit, Kemal İnci, Ahmet Yutmaz, Ali Osman Okumuş
Senaryo	:Yavuz Turgul
Yapımcı	:Kadri Yurdatap
Görüntü Yönetmeni	:Selçuk Taylaner
Müzik	:Atilla Özdemiroğlu
Süre	:1 saat 45 dk

Filmin Özeti

Güneydoğu Anadolu'nun Haraptar Köyü'nde güreş hazırlığı yapılmaktadır. Bir süre sonra Ağa (Şener Şen) atıyla gelir ve kendisinden oldukça heybetli bir pehlivanla güreşmeye başlar. Köylü, Ağa için tezahürat yaparken öğreniriz ki güreş kurmacadır. Ağalarından şölen yemeği kopartmak isteyen köylüler, ondan habersiz olarak bir pehlivan görevlendirmişlerdir. Neticede Ağa güreşi kazanır ve köylüler yemeğe oturur. Yemek sırasında köye Kekeş Salman (Erdal Özyağcılar) gelir. Ağa'nın pehlivanı yenmesine inanmasa da ailesiyle açtırlar. Yemekten nasiplenirler.

Köye Abuzer Ağa misafirliğe gelir. Abuzer bir zamanlar toprak ağası iken köylerini satmış ve şehirde ticaretle uğraşmıştır. Şimdi işleri yolundadır. Haraptar'ın Ağası'na da kendisi gibi yapmasını söyler. Ağa borç batağı içinde olduğu için hak verir ama köyü bırakmak içinden gelmemektedir. "Biraz da şan için yaşıyoruz" der. Ağa'nın artık bunamış babası genç bir kadın daha istemektedir. Zapt edilemez bu isteğiyle kimse başa çıkamamaktadır.

Gece hamamda Ağa'nın karısı (Fusun Demirel) Ağa'yı yıkarken hoyrat davranmakta ve dırdır etmektedir. Parasızlıktan köyler elden gitmektedir. Karısının çeyizlik köyleri çoktan satılmış ve elde sadece Haraptar kalmıştır. Oysa Ağa durumun ciddiyetine varmamakta ve hala güreşler düzenleyip, şölenler vermektedir.

Sabah olmuştur. Ağa giyinmektedir. Hazırlanışı bir ritüel halini alır. Aynada kendisine bakar. Maddi yönden bitmiş olsa da maneviyatta hala bir ağadır. Köylüsü ise çok zor durumdadır. Yağmur yağmadığı için her yerde kuraklık sürmektedir. Şih ise yağmur duası için Ağa'nın elini öpmesini şart koşmuştur. Ağa ise bu isteği kabul etmemektedir.

Kâhya, Kekeş Salman'ı Ağa'nın huzuruna getirir. Kâhya'nın gözü Kekeş'i tutmamıştır. Zaten Ağa'nın da yeni bir adama verecek parası yoktur. Kekeş iyice yalvarır ve kendini acındırır. Ağa ikna olmasa da kardeşi Kiraz'ı görünce Kekeş'i köye kabul eder.

Ağa tarlaları gezer. Her yerde kuraklık vardır. Çaresizce atından iner ve yere çömelir. Kendi kendine konuşarak dert yanar. Neden işlerin kötüleştiğini sorgular. Kendi kendine yanıt arar: "Niçin hiçbir şey eskisi gibi değil?"

Gece Kekeş Salman evine yerleşmektedir. Sahneden namussuz bir adam olduğunu anlarız. Zaten önceki köyden de hırsızlık yüzünden kovulmuştur. Ağa ise kendi evinde ailesi ile oturmaktadır. Oğluna Hz. Ali'nin kahramanlık hikâyelerini okutur. Kahramanlık hikâyelerini ve geçmişin şaşalı zamanlarını sevdiğini anlarız. Gece herkes yatınca bir ara dışarı çıktığında banyo yapan Kiraz'ı görür. Güzelliği onu etkilese de babasının ağacın tepesinde Kiraz'ı gözetlediğini fark eder. Babası, Kiraz'ı istemektedir.

Kuraklık yüzünden çaresiz kalan Ağa, Şih'in elini öper. Şih naz yapmaya devam edince babasıyla karısının eski ilişkisini köylüye söylemekle tehdit eder. Şih dua okumayı kabul eder. Fakat Şih'in duası da yağmur yağdırmayı başaramaz.

Ankara'dan politikacılar gelmiştir. Toprak sahipleri ile siyaset arasındaki bağlantıyı izleriz. Ağa politikacıları köylüye tanıtip oy ister. Politikacılar köylüye konuşma yaparlar. Bu arada Babası da Kiraz'ı sıkıştırmaya devam etmektedir. Ağa da Kiraz'dan hoşlanmaktadır ama bunu herkes den gizler. Babasının bile sulandığı gariban kıza bulaşmak yakışık almayacaktır.

Gece çok ısrar etmesine rağmen karısını koynuna almaz. Çünkü ertesi gün güreşi vardır. Güreş zamanı geldiğinde köylüler gene toplanmış ve tezahürata başlamıştır. Fakat bu sefer pehlivan Ağa'yı yener. Ziyafet planları bozulan köylü pehlivanın peşine düşer. Bu sırada gizli bir yerde Kekeş Salman, Ağa'nın Babası ile pazarlık yapar. Kiraz'ı ona satar. Akşam İstanbul'a yerleşen Kan Kardeşi Behran'dan mektup gelir. Behran hal hatır sorar. Ağa'ya şehre gelmesini öğütler. Şehirde işler yolunda gitmektedir.

Seçimler gelmiştir. Ağa köylüye rüşvet dağıtır. Oylar sayılınca sonuç tam bir fiyaskodur. Ağa'nın partisi sadece bir oy almıştır. O da kendi oyudur! Kâhya'sından öğrenir ki Şih oy karşılığında Cennet'ten tapu dağıtmıştır. Kâhya çaresizce söylenir. Dünyada her yer paylaşılmış, boş yer kalmamıştır. Tüm umut cennettedir!

Köylüye kızan Ağa mahsulün az olduğunu bahane edip köylünün üçte iki olan payını üçte bire indirir. Köylü çaresiz kabullenmek zorunda kalır. Bu olaydan cesaret alan Kekeş Salman köylünün aklına girer. Mahsulü Ağa'dan gizli satıp o para ile İstanbul'a kaçacaklardır.

Kiraz'ın düğün günü gelir. İleri gelenlere yemek verildikten sonra yaşlı adam Kiraz ile gerdeğe gönderilir. Kısa süre sonra daha ilişkiye girmeden iyice ihtiyarlamış olan Ağa'nın babası ölür. Ertesi gün yapılan cenazeye köyden kimseler gelmemiştir. Sinirden köyü basan Ağa acı gerçekle yüzleşir. Ortada ne mahsul vardır ne de köylü. Çaresiz kalan Ağa köyü satıp İstanbul'da Kan Kardeşi Behram'ın yanına gelir.

İstanbul'un hareketli yaşantısı karşısında önceleri alışmakta zorlanan Ağa bir yandan ne iş yapacağını düşünür. Bu sırada Behram ve karısı bu beklenmedik ziyareti pek hoş karşılamasa da eski dostluktan dolayı pek ses çıkaramazlar. Bu arada Ağa, Haraptarlılar kahvesinde köylülerini bulur ve onları affeder. Kekeş Salman da gelip Ağa'yla barışmak ister. Kekeş ticarete girmiş ve çok para kazanmıştır. Kiraz'ı geri satın almayı teklif edince Ağa onu kovar.

Ağa ve Kâhya girdikleri bir marketin satılık olduğunu görüp satın alırlar. Ayrıca artık kendi evlerine de çıkarlar. İlk defa çalışıp para kazanmak zorunda olan ağa ticareti beceremez. Kısa zamanda market iflas eder. Daha sonra kamyonetle domates satmaya kalkarlar. İlk başta iyi giden işleri tekrar bozulur ve mallarla birlikte kamyonu kaybederler. Çöplükte kamyonun yandığı sahne aynı zamanda Ağa'nın mahvolduğu sahnedir.

Parasız kalan Ağa evdeki eşyaları satmaya başlar. Karısı dırdır etmektedir. Kirazı başlık parası için vermek ister ama Ağa kabul etmez. Eski köylüleri de arkasından konuşmaktadır. Bir zamanlar korkulu rüyaları olan Haraptar'ın Ağası şimdi çaresiz durumdadır.

Kâhya hasta anasına para göndermek isteyince Ağa ona elindeki değerli kişisel verir ve onu azat eder. Çünkü Kâhya isterse inşaatlarda bile çalışıp kendisine bakabilir. Ağa ise namı olan biridir. İnşaatla çalışmak ona yakışmaz.

Parasızlık ve kadın dırdırı iyice artınca Ağa seyyar meyve satmaya başlar fakat zabıtaya yakalanır. Balonculuk yapar ama balonları kaçıır. Limonculuk yapar ama limonlar bozuk çıkar. Hiçbir işi tecrübesizlikten beceremeyen Ağa kendi kendine söylenir: "Bu dünya ya ne olmuş böyle!" Bir gün parasızlıktan karısının da çocukları alıp kaçtığını öğrenir. Onu terk etmeyen Kiraz son umut olarak düğünden sakladığı altınlarını verir ama Ağa bunların parasını camide abdest alırken hırsıza kaptırır. Kekeş Salman, Ağa'ya acır gibi yapıp Kiraz'ı geri ister. Karşılığında yanında işe alacaktır. Sinirden çıldıran Ağa Kekeş'i gene kovar.

İyice çaresiz kalan Ağa bıçakla kendini öldürmeye kalkışır ama bıçak kırılır. Ölmeyi bile becerememiştir. Finalde yapılacak tek şeyi yapmaya karar verir. Son ağalık işareti olan çizmesini de satıp parayı çiğ köfte yapmak için kullanır. Plastik terliklerle İstanbul sokaklarında çiğköfte satan Ağa sonunda başarabildiği bir iş bulmanın sevinci içindedir. Bütün çiğköfteleri satar ve eve dönerken sevinçten göbek atar.

Filmin Analizi

1923'te de bir tarım ülkesi olan Türkiye'de nüfusun önemli bir kısmı kırdan yaşamakta ve tarımla geçimini sağlamaktadır. Bu anlamda modernleşen Türkiye'nin tarihi aynı zamanda sanayileşmenin ve kentleşmenin de tarihidir. Özellikle 1970'lerde ve 1980'lerde sanayi ülkesi görünümü veren Türkiye'de tarım, hem o faaliyetlerle uğraşan nüfus oranının düşmesi hem de artık (büyük toprak sahiplerini saymazsak) insanların geçimini sağlayacak bir ekonomik faaliyet olmaması nedeniyle gözden düşmüştür. Özellikle "24 Ocak Kararları" sonrasında görülen, teşviklerin azalması ve taban fiyat uygulamalarının terk edilmesi sonucu kır hayatında işler iyice değişmeye başlamıştır.

"Züğürt Ağa" filmi kabuk değiştiren bir ülkede yeni değerler ve eski değerler arasında sıkışmanın hikâyesidir. Günümüzde bile feodal yapıların görülebildiği Güneydoğu

Anadolu Bölgesi'nde bir köy olan Haraptar'da ilişkiler feodal düzeyde kalmıştır. Toprağa bağlı köylülük ve Ağa'nın sorgulanmaz, sarsılmaz otoritesi herşeyin üstündedir. Modernleşmeden birçok alanda nasibini almayan köyde, modern tarım yöntemlerine bile geçilememiştir. Köylünün kaderi iklim koşulları ve Ağa'nın insafi arasında sıkışmış bir marabalıktır.

Fakat film bize bir Güneydoğu Anadolu portresi çizerken tartışmak istediği nokta bambaşkadır. Başlarda görülen tipik feodal yapının bir süre sonra sanıldığı kadar sağlam ve korkulur olmadığını anlarız. Kimsenin adını koyamadığı bir değişim yüzlerce yıldır süren bu içine kapalı kemikleşmiş yapıyı bir anda altüst etmektedir. "Züğürt Ağa" filminin açılış sahnesindeki kurmaca güreş hazırlığı da metaforik anlamda içi boşalmış bir ağalık sisteminin yüzeyselliğini anlatır. Köylüler sırf şölen yemeğinde karınlarını doyurmak için sık sık yaptıkları gibi bir pehlivan ayarlayıp Ağa'nın güreşte onu yenmelerini sağlarlar. Böylece Ağa tutkunu olduğu güreş meydanlarında da namını yürüttüğünü sanırken köylüler ziyafetlerine kavuşmuş olurlar. Yaptığı güreşlerdeki üçkâğıdı bilmesede de borç batağındaki Ağa da işlerin yolunda gitmediğinin farkındadır. Eskiden kendisi gibi bir toprak sahibi olan yakın arkadaşı Abuzar Ağa, sık sık topraklarını satmasını ve kendisi gibi şehirde ticaret yapmasını söylemektedir. Ağa hak vermekle birlikte bu telifi içine sindiremez. "Biraz da şan için yaşıyoruz" der.

Filmde feodal güçlerin oluşturduğu dayanışmanın artık yürümediği ve eski değerlerin köhnemişliği çeşitli sahnelerde vurgulanmaktadır. Gelişmemiş tarım yöntemleri yüzünden iklime bağlı kalan köylüler, yağmurun bir türlü yağmaması yüzünden zor durumdadır. Ağa'nın da elinden bir şey gelmez. Tek çıkar yolu gücünü bu acziyetten alan Şih'a sığınmaktadır. Fakat Şih'ın yağmur duası da köylülere yağmuru getiremez. Başka bir sahnede izlediğimiz büyük toprak sahibi ve politikacıların dayanışması ise Ağa'nın eski gücüne sahip olmaması yüzünden boşa çıkar. Şih ise köylülerin inancını sömürerek cennetten tapu satar. Oylar rakip partiye gitmiştir. Sinirlenen Ağa'ya Kâhya'nın verdiği cevap trajikomik gerçekliği gözler önüne serer: " ...Bu dünyada her yer paylaşılmıştır. Boş yer kalmamıştır. Umut Cennet'tedir!..".

Alışlagelmiş köylü profilinden farklı olan Kekeş Salman'ın köye gelişi, değişimin ve çözülüşün fitilini ateşleyen olay olur. Köylülerin mahsulü çalıp İstanbul'a kaçmasını sağlayan Kekeş Salman, aynı zamanda Ağa'nın iyice zayıflamış kudretini ortadan kaldırmıştır. Köylü ve mahsulü gidince sadece namı için yaşayan Ağa'nın namı da kalmaz. Köylü olmadan işe yaramayacak Haraptar Köy'ü satılır. Ağa da şansını şehirde denemeye karar verir. Burada önemli olan nokta ağalığın bitmesinde Kekeş Salman'ın rolünün sadece fitili ateşleyen kıvılcım olmasıdır. Zira sistem çöküşünün sinyallerini çoktan vermiştir.

İstanbul, Güneydoğu Anadolu'ya benzemeyen bambaşka bir yerdir. Bunu zaten sudan çıkmış balığa dönen Ağa ve mahiyetinin hallerinden anlarız. İstanbul'da barınmak ve hayatta kalmak bambaşka meziyetler istemektedir. Geride bıraktığı hiçbir ayrıcalığa sahip olmayan Ağa artık eski marabaları ile aynı konumdadır. Marabaları affeden Ağa, taşınırken yardım etmelerinin bedelini de para olarak ödemek zorunda kalır.

Fakat Ağa için bu yeni dünya çok zorludur. Daha önce emek harcayarak hiç çalışmamış Ağa girdiği her işte başarısız olur. Başarısızlıklarının nedeni yeni değerler ve normlar ile hesaplaşmaktan her seferinde kaçmasıdır. Kâhyasını azat ederken bu düşüncelerini sözlere dökmektedir. Kâhya yaşayabilmek için her işi yapabilir ama Ağa hala kendi namını korumak derindedir. Bu yüzden her işi yapamaz. Sistemi görmezden gelip ona direnme çabası, hiçbir işte dikiş tutturamayıp tüm parasını kaybettiğinde ve ailesinin de kendisini terk ettiğinde umutsuzluğa dönüşür. Umutsuzluk ve kaybetmişlik hissi öyle büyüktür ki intiharı dener ama başaramaz.

İntihar onun için bir dönüm noktası olur. İyice dibe vurduğunu görünce kaybedecek bir şeyi kalmadığını anlar. Artık ona cesaret veren tek kuvvet yalnızlığı ve çaresizliğidir. Son ağalık alameti olan çizmelerini de satıp çiğ köfte işi için sermaye yapar. Böylece yeni değerlere adapte olmak için eline bir fırsat doğar. Finalde tüm çiğ köfteleri sattığında yaşadığı sevinç sonucu göbek atması, onun tekrar hayata tutunduğunun ve İstanbul'un yeni değerlerine uyum sağlamaya başladığının işaretidir.

Filmin Karakterleri

Feodal ve modern değerler arasındaki karşıtlık üstünde ilerleyen filmin karakterleri bu iki ayrı eksen üstünde toplanmışlardır. Filmin ilerleyen zamanlarında birçok karakter değişim yaşasa da Ağa ve Kekeş Salman bu iki farklı eksenin temel karakterleridir.

Eski kahramanlık destanlarını dinlemekten hoşlanan, kurmaca da olsa güreşte birilerini yere sermenin gururunu yaşayan, zevke gelince kesenin azını sonuna kadar açıp icabetince de gaddarlaştıran, taş yerinde ağırdır misali Haraptar dışında mutlu olamayan Ağa, Türkiye'nin feodal yüzüdür. Ağa üstünde bütün feodal değerler iyi dikilmiş bir ceket gibi oturmaktadır. Fakat yine Ağa örneğinde görürüz ki eskinin değerleri globalleşen bir dünyaya uyum sağlamaktan tamamen uzaktır.

Köye sonradan gelen Kekeş Salman ise Ağa'nın antitezi gibidir. Her şeyden önce içinde bulunduğu düzenin yapısını anlamıştır. Bu dünyada olan biten her şeyin bir iktidar mücadelesi olduğunu, aşağılık psikolojisi, geçmişin acısı veya sosyal statü gibi kavramların bireyin yapmak istediği şeylerin önüne geçemeyeceğini izleyiciye gösterir. Düzenin çatlaklarında kendine bir yol arayan Kekeş Salman, cahil köylülerin aksine sıkı kast sisteminin olduğu bir yapıda yukarı çıkamayacağını çok iyi bilmektedir. Sınıf atlamak için her türlü davranışı mubah gördüğü için Ağa'nın babasına kız kardeşi Kiraz'ı satmıştır. Bu sayede Ağa ile akraba olmaya çalışmışsa da konumunu yükseltememiştir. Egemen değerlerin oluşturduğu ahlak anlayışının ve feodal yapının kast sisteminin, kendi varoluşunun üstüne çıkmasına izin vermeyen Kekeş Salman köylüleri kandırıp ürünleri sattırır. Köylüler üstünden kazandıklarıyla İstanbul'da kendi işyerini kurar. Kişiliği ve karakteri Ağa'nın tersine İstanbul'da tutunmasını ve yükselmesini sağlamıştır. Nasıl Haraptar'da güç Ağa'da ise İstanbul'da da güç Kekeş Salman'dadır.

Filmin kendini gösterenler diğer karakterleri arasında Şih eski düzenin simge aktörlerindedir. Şih üstünden saf köylülerin umutlarının nasıl sömürüldüğünü görmekteyiz. Ağa'nın dostu Abuzar Ağa'da eski bir toprak sahibidir ama zamanında bütün topraklarını satıp İstanbul'da tutunabilmiştir. Zamanının toprak ağasının ticaret

sermayesine dönüşmesinin örneğidir. Filmdeki kadınlar feodal mantaliteden hiçbir zaman kurtulamazlar. Teslimiyetçi ve kadcercidirler. Sadece Ağa'nın karısı zengin bir aileden geldiği için yitip giden hayatlarını gördükçe dırdır etmektedir. Zaten işler iyice sarpa sarınca çocuklarını da alıp baba ocağına kaçar. Filmdeki köylüler ise Türkiye gerçekliğindeki tipik göçmenlerdir. Kır hayatında geçinemeyen göçmen çareyi İstanbul'a gelip burada çalışmakta bulur. İstanbul'da da ilk etapta grup bilincini sürdürüp toplu halde kalmaya çalışırlar ama yavaş yavaş yeni değerlerle de donatılmaktadırlar.

Anomi Kavramı Çerçevesinde "Züğüt Ağa" Filmi

Haraptar'ın ağasının hikâyesi, insanları bir arada tutan değerlerin yozlaşması, değişmesi ya da yok olması durumunda (şayet kişi yeni düzen ile de uyum sağlayamamışsa) yaşanan bireysel anominin net bir örneğidir. Ağa İstanbul'a yerleşince kendini alıştığı şartların çok dışında bir ortamda bulur. Bu yeni ortamda tutunmak için çabalar ama bir türlü tutunamaz. Bir süre sonra gereksinimlerini karşılayamayacak hale gelir. Eşyalarını satar. Ailesi onu terk eder. Elinde hiçbir şey kalmaz. Alıştığı yüksek statüden bir anda zavallı konumunu düşen Ağa yaşadığı bunalım sonucu başarısız bir intihar girişiminde bulunur. Ağa'nın intiharı seçmesinde önemli olan unsur Haraptar'da yaşamasını sağlayan şeylerin İstanbul'da karşılığı olmamasıdır. Bu anlamda finalde yaptığı çiğköftecilik (ağalık kadar gösterişli olmasa da) İstanbul'da tutunabilmesi için bir zemin sağlar. Köftelerin hepsini sattığında yüzünde okunan mutluluk düzene uyum sağlamasından kaynaklanmaktadır.

3.c.b.

"Koltuk Belası" (1990)

Yapım	:1990 ~ Türkiye
Tür	:Dram, Komedi
Yönetmen	:Kartal Tibet
Oyuncular	:Kemal Sunal, Berna Laçın, Gökhan Mete, Hüseyin Köroğlu, Selahattin Fırat, Cem Meto, Erdoğan Aydemir, Uluer Süer
Senaryo	:Erdoğan Tünaş
Yapımcı	:Yahya Kılıç
Görüntü Yönetmeni	:Abdullah Gürek
Müzik	:Cahit Berkay
Süre	:1 saat 25 dk

Filmin Özeti

Filmin açılışında geçmişte yaşananları ve yaşanacak olanları makam koltuğunun ağzından dinleriz. Koltuk, ara ara anlatıcı olarak bizimle konuşmaya devam eder.

Turizm sektörünün ünlü bir ilçesinin yedinci belediye başkanı da aklını kaybedip hastaneye kaldırılınca yeni bir başkan bulmak gerekmektedir. Oy birliği ile Zühtü'yü başkan seçmek isterler. Çünkü çalışkan, dürüst ve namuslu bilindiği için halk tarafından da sevilecektir.

Belediyede imar ve iskân müdürlüğü yapan Zühtü, müteahhit Selim Beyle iş görüşmektedir. Selim Bey, Zühtü'ye bir çanta dolusu para teklif eder ama Zühtü kabul etmez. Selim Bey ısrar edince Zühtü bu duruma çok kızar.

Zühtü eve geldiğinde herkesi heyecanla pembe dizi izlerken bulur. Kendi de dizinin akışına kapılır. Ailece heyecandan ağlamaya başlarlar. Yemek faslına geçtiklerinde ise karısının diziyeye dalıp yemeği hazırlayamamış olması canını sıkır. Gene menemene talim ederler.

Ertesi gün parti yetkilileri Zühtü'ye kararlarını açıklarlar. Bu kararı beklemeyen Zühtü şaşırır. Mütevazî hayatını korumak istediği için hemen kabul etmez. Zaman ister.

Aynı gün Zühtü'nün kızı Hülya halk oyunları dersindedir. Hocası Akın'la duygusal bir ilişki de yaşamaktadırlar. Baş başa konuşmalarında gözü yükseklerde olan Akın'ın evlenmek için babasının belediye başkanı olmasını beklediğini öğreniriz. Böylece kendine rant sağlayacaktır.

Kararsız Zühtü ailesine durumu anlatır. Ailesi bu haberi sevinçle karşılarlar. Hepsi de daha rahat bir hayatın yaklaştığını düşünürler.

Ailesinin ve çevresinin baskısına dayanamayan Zühtü adaylığı kabul eder. Fakat kendi şartlarını sıralar. Yağcılıktan uzak, dürüst ve kendi ilkeleri üstünden bir başkanlık yapacaktır.

Seçimler sonucu Zühtü'nün başkanlığı kazandığını öğreniriz. Yapılan bütün sevinç gösterilerinden, törenlerden ve yağcılıklardan kaçan Zühtü ilk günden bütün personeli sıkı çalıştırmaya başlar. Özel kalem müdürü yeni eşyalar, yeni çalışma ortamı ve şartlar için düzeltmeler yapmak ister ama hiçbirini kabul etmez.

Zühtü başkan olunca Akın ve Hülya evlenmeye karar verirler. Akın başkan olan Hülya'nın babasından çıkar beklemektedir. İstemeye gediklerinde Zühtü kızı verir. Zühtü başkanlığının ilk döneminde çok disiplinlidir. Çalışanların mesai saatlerinde çay bile içmelerini istemez. Esnası teftişe çıkar. Su karıştıran benzinciyi, eksik tartan fırıncıyı, çifte rezervasyon yapan otelleri, pahalı satan restoranları, at ve eşek kesen kasabı, kaçak inşaat yapan müteahhitin şantiyesini gözlerinin yaşlarına bakmadan mühürlers. Hiçbirinin kendisine ve partisine oy verip vermediklerine bakmaz.

Zühtü'nün bu tavrı herkesin tepkisini çeker. Milletvekili gelir ve Zühtü'yü azarlar. Düzene uymalı, kendisine destek verenleri o da kollamalıdır. Açıkça "gözlerini kapayacaksın vazifeni yapacaksın." der.

Bu zorlama karşısında kararsız kalan Zühtü çaresiz düzene uyar. Yaptığı her şeyi sırası ile geri alır. Benzine daha fazla su karıştırılmasını, ekmeklerin daha eksik tartılmasını, otellerin daha fazla çifte rezervasyon yapmasını, restoranlarda fiyatların artmasını sağlar. Mühürlenmiş inşaatı açtırır. Hatta hazine arazilerine inşaat yapılmasını emreder. Bir süre sonra işler gene bozulur. Bu sefer de yolsuzluklarda aşırıya kaçıldığı için düzen bozulmuş, karlar azalmıştır.

Milletvekili tekrar Zühtü ile konuşmak için gelir. Zühtü'ye vur demiştir ama o öldürmüştür. Dikkat etmeli ve dengeyi sağlamalıdır. Tekrar öğüt verir. Öyle davranmalıdır ki "ne şiş yanmalıdır ne kebab".

Zühtü kafası karışmış ilçesini dolaşmaktadır. Ailesinin bulaştığı işleri görür. Kasabadaki birçok dükkan ya oğlu Hakan'ın ya da damadı Akın'ın adını taşımaktadır. Akın ve Hülya avanta sonucu aldıkları evde lüks içinde yaşamaktadır. Oğlu Hakan ise babasının sırtından kazandığı paralarla hayatı boş vermiştir ve anın tadını yaşamaktadır. Bu duruma dayanamayan Zühtü istifa etmeye karar verir.

Milletvekili ile tekrar bir araya gelen Zühtü kararını açıklar ama vekil bunu kabul etmez. Vekil son öğüdünü verir. Zühtü'ye "Kabuğundan çık. Makamının hakkını ver." der.

Artık Zühtü kantarın topuzunu iyice kaçıırır. Her yere kendi heykelini dikmeye başlar. Kendini dünyanın en önemli adamı gibi göstermektedir. Her yerde konuşmalar gösteriler yapar. İş adamları ve parti ileri gelenleri Zühtü'nün delirdiğini düşünürler. Yapılacak tek iş ailesinin de onayı sonucu Zühtü'ye deli raporu almak ve görevinden el çekirtmektir.

Ailesi Zühtü'nün davranışları kendi lükslerini de etkilemeye başlayınca deli olduğuna dair raporu kabul ederler. Zühtü'yü yakalamak için ekip geldiğinde Zühtü koltuğunu kapar ve meydanlık bir yerde üstüne benzin dökerek yakmak ister. Fakat benzine çok su katıldığı için yanmaz.

Filmin Analizi

Geçmişin hizmeti ön planda tutan ve düzenleyici, dağıtıcı bir politika güden devlet sektörü artık bu işlevini tamamen kaybetmiştir. İşlevsellik ve faydacılık üstünden işleyen neoliberal düzende devlet halka değil egemen güçlerin düzenine göre hareket etmektedir. Bu anlamda bir turizm ilçesinin belediyesinde geçen "Koltuk Belası" filmi, halkın değil piyasanın düzenini gözeten Belediye Başkanlığı makamının akıldışılığını anlatmaktadır.

Ticari kaygıların ön planda olduğu gözlenen "Koltuk Belası"nda olaylar ve konunun işlenişi çok yüzeysel, karakterler de oldukça yapay olmakla beraber filmde değinilen olgular açısından gözlemlenmeye değer niteliktedir.

Film bize Zühtü üstünden bir insanın işini dürüst ve kurallarına göre yaptığında nasıl sevilmeyen birine dönüşebileceğini kanıtlar. Ancak film bir ayrıma gider. Halk Zühtü'yü sevmektedir ama önemli olan halkın sevgisi değil kasabanın ileri gelenlerinin sevgisidir. Zühtü'yü desteği ile iktidara getiren eşraf ve iş adamları bunun karşılığında kendi çıkarlarını gözetmesini istemektedir. Bu çıkarların halkın işine gelip gelmediği önemli değildir. Bu anlamda devlet adamının görevi halka hizmet değil kendi adamlarını kayırmaktır!

Filmde bal tutan parmağını yalar misali, Zühtü'nün yakın çevresinin nasıl sınıf atladığını görürüz. Onun üstünden prim yapan damadı Akın ve oğlu Hakan hak etmedikleri bir lükse kavuşmuşlardır. Zühtü'nün özel kalem müdürü üzerinden anlatılmak istenen ise kamu sektörünün ne kadar kralcı olduğudur.

Filmde Zühtü'nün en büyük hatası hatta onu deliliğin eşiğine getiren olay, doğruları ve gerçekleri birbirine karıştırmasıdır. Günümüzde ahlaki olan doğrular ile düzenden kaynaklanan gerçekler arasında bir uçurum vardır. Zühtü bu farkı hiç göremez. Önce namusuyla çalışır ama yaranamaz. Namussuzca davranır gene yaranamaz. İkisinin arasında olmak ve gerçekleri görmek de Zühtü gibi birinin yapabileceği iş değildir.

Filmin Karakterleri

Filmde yer alan karakterler konumlarına göre ayrıldığında tek başına mücadele eden Zühtü, sınıf atlamanın ve lüks düşkünlüğünün esiri olan ailesi (karısı, kızı, oğlu, damadı), halka değil kendi çıkarlarına hizmet eden eşraf ve amacı çarpık düzenin devamını sağlamak olan Milletvekili'ni görürüz.

Zühtü tavrı ve davranışları ile nesli tükenmiş bir insandır. Dürüst, namuslu, ahlaklı ve işini en iyi şekilde yapmaya çalışan Zühtü, İmar ve iskân Müdürlüğü gibi üçkağıdın,

rüşvetin bin bir türlüünün olduğu bir görevde çıkar hesapları yapmadan çalışır. Biraz da sabit fikirli olduğu için inandıklarından farklı olana adapte olmaz. Çelişkiler yaşar.

Zühtü'nün oğlu Hakan, kızı Hülya, damadı Akın ise lüks tüketim derdinde olan insanlardır. Para ve statü hayatlarının merkezindedir. Kendi çabaları ile değil de başkalarının sırtından sınıf atladıklarında ise tüketici ve gösterişli bir hayatı tercih etmektedirler.

Eşraf ve iş adamı ise tamamen kendi karlarını düşünerek yaşayan insanlardır. Kar elde etmek için her türlü yasa dışı yolu denerler. Bazen gözlerini öylesine hırs bürür ki kar beklentileri kendi işlerine bile zarar verir. Nitekim yaptıkları aşırı kanunsuzluklar bir süre sonra kendilerine bile zarar verir.

Filmin en kritik adamlarından biri aynı zamanda Zühtü'nün de akıl hocalığına soyunan milletvekilidir. Sistemin işleyişini çözmüştür. Amacı bu çarpık işleyişi sürdürebilmektir. Bu anlamda her yol mubahtır.

Toplumsal Anomi Çerçevesinde "Koltuk Belası" Filmi

Film dürüst ve namuslu bir insan olan Zühtü'nün, belediye başkanlığına gelmesinden sonra yaşadığı iç hesaplaşmaları ve değişimleri anlatmaktadır. Zühtü düzeni anlayıp doğru ile gerçeği ayıramamaktadır. Bu anlamda filmde Belediye Başkanı Zühtü üzerinden, bireyin düzene uyum sağlayamayınca başına gelen kişilik bozukluklarını görmekteyiz. Zühtü toplumsallık ve çıkarıcı bir bireysellik arasında bocalar ve akıl sağlığını kaybeder. Toplumun sahip olduğu yeni değerleri benimsemiş olan ailesi sınıf atlamanın keyfini yaşarken bu değerlerle sağlıklı şekilde hesaplaşamayan Zühtü işini kurallarına göre yapamaz ve akıl sağlığını kaybeder.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi ve siyasal gelişimini incelemek elbette ki 1923'ten çok daha önce başlayan bir süreci anlamayı gerektirir. Özellikle yeni Cumhuriyet'in ideolojisini ve bu ideolojinin hakim kadrosu olan bürokrasiyi, Osmanlı'nın çöküş döneminde başlayan ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti" ile iktidarı eline alan bir kadronun uzantısı olarak görmek gerekmektedir.

Tezimizin birinci bölümünün birinci kısmında üstünde durduğumuz gibi Batılı anlamda "ulus devlet" ve "milli burjuvazi" yaratma çabalarını, ilk kez "İttihat ve Terakki Cemiyeti" (İTC) ile birlikte bilinçli bir şekilde uygulamaya çalışıldığını görüyoruz. Fakat bu bilinç, gerek dönemin savaş koşulları, gerek Osmanlı'nın son dönemindeki iktisadi iflas, gerekse de henüz batı modelli bir devlet için hazır bulunmayan sosyo-politik şartlar yüzünden fiili anlamda gerçekleştirilememiştir. Hemen ardından gelen yenilgi ve işgal dönemi ise bu çabaların Cumhuriyet'in ilanına kadar bekletilmesini gerektirmiştir.

23 Nisan 1920 de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile kurulan hükümetin ilk işi şüphesiz ekonomik ve kültürel icraatların dışında bir konuydu. Birinci öncelik "Sevr Antlaşması" sonucu işgal altındaki Anadolu topraklarını kurtarmak ve ulusun egemenliğine dayalı bir devlet kurmaktı. Ancak ondan sonradır ki ülke hem üstyapısal hem de altyapısal değişim sürecine girmiştir.

İşgalin ana unsuru olan Yunan ilerleyişi bertaraf edilince daha barış antlaşması bile yapılmadan 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihlerinde toplanan İzmir İktisat Kongresi devletin izleyeceği iktisat politikasının ana hatlarını göstermiştir. Bu aynı zamanda Modern Türkiye'nin bir burjuva demokratik devlet olma yoluna girdiğinin de sinyalleridir. Zira kongrede Türkiye'nin, bundan sonraki iktisadi kalkınmasında Milli Mücadele yıllarında savaşın yükünü üstlenmiş sınıfsal tabakalar olan Anadolu eşrafı, toprak ağaları ve İstanbul ticaret burjuvazisi gibi hakim güçlere öncelik vereceği belli olmuştur. İşgal sırasında çıkarları düşman tarafından doğrudan tehdit edilen bu sınıf, bürokratik bir kadro önderliğinde direnişin lokomotifini oluşturmuştur.

Türkiye'nin izlediği iktisadi politikalar düz bir çizgi izlememektedir. Hem dünyanın içinde bulunduğu durum hem de ülkenin kendi iç dinamiklerinin gelişimi iktisadi gelişimimizi çeşitli değişik politikaların belirlediğini göstermektedir. Her şeye rağmen bu değişim iktisat politikaları düzeyinde kalmış ve ekonominin temel yapısını değiştirmemiştir. Bu anlamda Türkiye'nin iktisat tarihi burjuvazinin gelişip bürokratik temellerde kurulan bir devleti kendi kontrolüne almasının tarihidir. Tezimizde iktisat tarihçilerinin genel olarak kabul ettiği çeşitli dönemler üstünde durarak bu gelişimi incelemeye çalışmıştık.

1923 ve 1931 yıllar arası, Türkiye'de ekonomik anlamda liberal dönem olarak bilinir. Bu liberallik oldukça göreceli olmakla beraber yatırımlar genel olarak devlet dışı unsurlardan beklenmiştir. Devlet bu politikalarda destekleyici ve şartları yaratıcı bir aktördür. Temelde gelişmemiş bir sermayenin palazlanmaya çalıştığı bu liberal dönemde İstanbul Ticaret Burjuvazisi, toprak ağaları ve Anadolu eşrafı ülkenin bürokratik kadrolarının da desteği ile ilk ciddi yatırım ve ticaret faaliyetlerini başlatmışlardır. Bu çaba devletin tekel, imtiyaz ve anonim şirket kurma haklarını belirli zümrelere vermesi ile gerçekleşmiştir. Ayrıca İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi mali yapılar sermayenin burjuvaziye transferinde kilit rol oynamıştır.

1930'un başından II. Dünya Savaşı döneminin sonuna kadar geçen süreç ekonomimizde devletçi dönem olarak nitelenmiştir. Bu dönemde devlet ekonomide daha aktif bir aktördür. Önceki dönemde hemen hemen hiç fabrika kurmayan devlet 1931 yılında parti programına "Devletçilik" ilkesini alarak doğrudan yatırımlara girişmiştir. Hatta Sovyetler Birliği'nden gelen uzmanlarında katıldığı planlama çalışmalarında birçok sanayi kolunda önemli fabrikalar açılmıştır. ekonominin merkezi elden planlandığı bu dönemde "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası" açılarak kendi iktisat politikamızı net olarak kontrol etmemiz sağlanmıştır.

Ekonomideki bu hızlı yükselişi sekteye uğratan olay ise II. Dünya Savaşı ve getirdiği zorlu koşullardır. Savaş sırasında dış ticaret rakamları en düşük seviyeye inmiştir. Askere almalar ve uzun askerlik dönemi boyunca sanayi ve tarım alanında iş gücü kaybı

yaşanmış ve mevcut kaynaklar askeri alanlara transfer edilmiştir. Hızla artan enflasyon ve kıtlık halkı olumsuz etkilerken ticarete karaborsacılık yoluyla yüksek karlar elde eden yeni bir burjuvazi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştır.

Savaş sonrası dönemde tekrar rahatlamaya başlayan ekonomide bir önceki yıllara göre daha liberal bir döneme girdiysek de karma sistem hala uygulanmaktadır. 1950'li yıllar ise palazlanmaya başlayan burjuvazinin yönetimi kendi eline aldığı ilk dönemdir.

1950-1960 döneminde ekonomide Adnan Menderes önderliğinde geçen Demokrat Parti politikaları belirleyicidir.

Demokrat Parti yıllarında burjuvazi yeterince gelişmediği için devlet hala ekonomide etkindir ama önceki dönemlere göre devletin planlayıcı etkisi azdır. Serbest piyasanın denetiminde ekonominin kendi düzenini sağlayacağını düşünen demokratlar merkezi plandan kaçınmıştır. Bu dönemde yoğun şekilde artan ithalat oranları döviz açığını doğurmuş bu açık ABD'nin soğuk savaş döneminde dağıttığı dış krediler ile giderilmiştir.

Demokratların ilk yılları başarılı geçmiştir. Tarım alanına yapılan yatırımlarla makineli tarıma geçilmiş, ekilebilir alanların sayısı arttırılmıştır. Artan tarım gelirleri büyüme hızını tetiklemiştir. Fakat bu hızlı ve kalkınmadan uzak büyüme anlayışı yatırımların plansızlığını doğurmuştur. İthalat oranları döviz kaybını iyice arttırınca devlet porçlarını çevirememiş ve ekonomi iflasa sürüklenmiştir. Beraberinde 27 Mayıs Askeri Darbesi'ni getiren süreçte Demokrat Parti yılları son bulmuştur.

1960 ve 1980 yılları arası ekonomide kalkınma planlarının yapıldığı ve istikrarlı sanayi büyümelerinin yaşandığı yıllardır. Bu dönemin ilk yarısında kurulan görece istikrarlı hükümetler ile devletin ekonomi politikası ithal ikameci bir kalkınma modeline göre örgütlenmiştir. Genel olarak % 7'lik bir büyüme hızı ile Türkiye tarım ülkesinden sanayi ülkesine dönüşmeye başlamıştır. İthalata dayalı büyüyen ve iç pazarda tüketimi önceleyen bu model sonucu Türkiye'de modern anlamda bir burjuva sınıfı ve üretimi sırtlayan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Himaye edilen burjuvazi ve tüketimi arttırmak için

göz yumulan yüksek maaşlar siyaset sahnesinde burjuvaziye ve işçi örgütlerinin önemini arttırmıştır.

1970'ler ithal ikameci ekonominin kriz yıllarıdır. 1960'larda kuvvetlenen montaj sanayi yavaş yavaş dayanıklı tüketim mallarının da yurt içinde üretilmesini sağlamıştır. Fakat bu geçiş evresinde pahalı yatırım malları ithal eden Türkiye'de geçmişte olduğu gibi ciddi bir döviz darboğazı yaşanmıştır. Yaşanan darboğaza dünya petrol bunalımı sonucu hızla artan petrol fiyatları da eklenince ekonomimiz bir kez daha iflas bayrağını açmıştır. Yeniden yapılanmak için alınan "24 Ocak Kararları" ise uygulama zemini bulmak için 12 Eylül Darbesi'ni bekleyecektir.

1980'ler yeni bir iktisat politikasının yürürlükte olduğu yıllardır. 24 Ocak Kararları ekonomiyi ithal ikameci bir yapıdan ihracata dayalı bir yapıya dönüştürmüştür. Ulusal kalkımcı bir yaklaşımın terk edilip kalkınmadan büyüme amaçlanan bu dönemde milli kaynaklar tamamen burjuvazi lehine transfer edilmiştir. Devleti küçültme çabaları özelleştirme ve yeni KİT politikaları uygulamaya geçirilmiştir. Uluslararası sermaye ile daha içli dışlı ilişkiler kuran Türkiye'de liberal ekonominin önündeki bütün engeller kaldırılmıştır. Turgut Özal liderliğindeki ANAP Hükümeti'nin belirleyici olduğu neoliberal politikalar siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda hızla değişen bir Türkiye profili çizmiştir. Bu gün 24 Ocak Kararları ekseninde çizilen uluslararası pazarla bütünleşik, ihracata dayalı serbest piyasa ekonomisi hala devam etmektedir.

Tezimizin birinci bölümünün ilk kısmında Cumhuriyet tarihinin iktisadi politikalarını ele almıştık. Bölümün ikinci kısmında ise bu politikaların siyasi yansımaları üstünde durduk.

Cumhuriyet tarihimizde iki önemli sınıfın tespitini yapmak, siyasal tarihin de analizinde önemli rol oynar. Emre Kongar'ın "Devletçi-Seçkinciler" olarak adlandırdığı ilk sınıf, Osmanlı'nın son döneminde merkezin yaptığı reformlar sonucu ortaya çıkan bürokrasinin günümüze gelen yansımasıdır. Osmanlı'nın son döneminde "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adıyla yönetimi eline alan bu sınıf, halkın içinden gelen ama gücünü halktan değil devletin siyasi teşkilatından ve ordudan alır. Sarayın ve üst düzey

bürokrasinin dışında kalan küçük memurlardan ve subaylardan oluşan bu yapı Cumhuriyet'in de kurucu kadrolarıdır. Eğitimleri ve ideolojileri açısından Batılı bir politikaya sahiptirler ama halk kitleleri içinde tabanları olmadığı için demokrasi dışı yöntemler kullanmışlardır.

"Gelenekçi-Liberaller" ise ilk cepheye tepki olarak kurulan ve karar mekanizmasında dışlanan bir sınıfın nüvesini oluştururlar. Ekonomide liberal bir burjuva siyasetini benimseyen bu sınıf, devlet teşkilatından dışlandıkları için demokrasi talep eden ve ellerinde kalan tek güç olan halka popülist bir şekilde yaslanmaya çalışan bir siyaset izlerler. Gelenekçidirler çünkü kullandıkları popülist siyaset halkın muhafazakar değerlerini kullanmayı gerektirir.

I. Dünya Savaşı'nın kaybedenlerinden olan Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması'nı imzalamıştır. Kendi kendini ayakta tutacak ve savunma yapacak durumda değildir. Fiilen etkisiz kılınmış ve emperyalist devletlerin işgallerine seyirci kalmıştır. Bu yıkım aynı zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti içinden gelen ama yeni bir oluşum kurmaya çalışan Anadolu hareketinin doğuşudur.

İşgal sırasında yeni iradenin önderi haline gelen Mustafa Kemal Atatürk ve onun silah arkadaşları İsmet İnönü, Kazım Karabekir gibi komutanlar mevcut durumu kabullenmeyerek yurdun her yerinde düşmana karşı direniş örgütlemeye başlamışlardır. Bu anlamda önemli birer siyasal olay olan Erzurum ve Sivas Kongreleri ulus egemenliğine dayalı yeni bir devlet kurma çabalarının ilk adımları olmuştur. 23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, ulus egemenliğine dayanan yeni devletin simgesidir.

Direniş örgütleri birleşip düzenli orduya geçilmesiyle yeni bir boyut kazanan Kurtuluş Savaşı 30 Ağustos zaferi ile taçlanmıştır. Fiili bağımsızlık Lozan Antlaşması ile de garanti altına alınınca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tartışmasız önderi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.

Cumhuriyet tarihimizin 1923 ve 1945 arası, siyasal hayatta tek parti politikalarının egemen olduğu yıllardır. Fakat meclisin erken dönemlerinde siyasi yapı Atatürk'e yakın

birinci grup ve muhalif ikinci grup olmak üzere iki eksene ayrılmıştı. Mecliste birçok askeri, sivil ve dini yapı sayısız siyasi manevra yapmakta, bu da üstyapısal Kemalist devrimlerin gerçekleşmesini törpülemektedir. Bu anlamda Atatürk, Saltanat'ı ve Hilafet'i kaldırarak bu manevra alanlarını kaldırdı. Artık meclis tek siyaset arenası olurken ulusun egemenliği de tek iktidar dayanağıydı.

Türkiye Cumhuriyetinin ilk çok partili hayat denemeleri kısa süren "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" (TCF) ve "Serbest Fırka" (SF) girişimleridir. Bu girişimlerin başarısız sonuçları göstermiştir ki ülke içinde yapılan tüm çok partili hayat denemeleri mutsuz çoğunluğun ilgisini çekmektedir. Artık 1945 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar bir daha yeni parti kurulmaz.

Tezimizde "Genç Osmanlılar", "Jön Türkler", "İttihat ve Terakki" gibi geleneklerin son halkası olarak gördüğümüz Kemalizm, Atatürk tarafından altı temel ilke ile ifade edilmiş ve parti programına geçmiştir. Altyapısal ve Üstyapısal nitelikler taşıyan Ulusculuk, Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik, Devrimcilik ilkeleri feodal bir yapıya sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin batı modelinde bir devlete dönüşmesinde izlenen politikaların temel nüvesidir.

Türkiye de tek parti dönemi II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan yeni dünya düzeninde sona ermiştir. 15 Haziran 1945 yılında Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı kabul eden Türkiye dünyanın liberal kanadında olduğunu resmen ilan etmiştir. Ülkede esen bu rüzgar sonucunda CHP'den ihraç edilen Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Fevzi Lütfü 7 Ocak 1946 yılında Celal Bayar tarafından kurulan Demokrat Parti'ye (DP) katılmıştır. Adnan Menderes kısa zamanda partinin genel başkanı ve kilit ismi olacaktır. İsmet İnönü'nün de olur verdiği DP şaibeli 1946 seçimlerini kaybetmekle beraber 1950 yılında seçimleri büyük farkla kazanıp iktidara gelmiştir.

Ülkenin içinde olduğu savaş sonrası kötü ekonomik durumdan çok iyi faydalanan DP, CHP'ye göre daha sivil bir görünümüdür. İlk yılları iktisadi açıdan olumlu da olsa daha sonra izlediği dış borca dayalı ekonomik gelişme tıkanmış, beklenen yabancı yatırımlar

da gerçekleşmemiştir. Kötü giden ekonomi sonucu artan muhalefeti bastırma çabası DP'yi totaliter bir çizgiye taşımıştır.

Siyasi propagandasını CHP ve İsmet İnönü'nün tasfiyesi üstüne kuran DP'nin çizgisi zamanla totaliter uygulamaları da getirmiştir. Muhalif basın sesi kesilmiş, muhalif partinin seçim çalışmaları engellenmiştir. Hem ekonomik başarısızlıklar hem de üstüne eklenen siyasi tutum İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde halkın tepkisine neden olmuş, bu tepkiler 27 Mayıs Askeri Müdahalesi'nin zeminini hazırlamıştır.

Darbe sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK) ilk iş darbenin nedeni olarak gördüğü DP'li politikacıları yargılamıştır. Aydın Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan bu yargılamalar sonucu idam edilen isimlerdir.

MBK'nden ve Temsilciler Meclisi'nden oluşan Kurucu Meclis 1961 anayasasını oluşturmuştur. Türk siyasal hayatının gördüğü en demokratik anayasa olan 1961 Anayasası siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda ciddi yenilikler getirmekle beraber askeri vesayetini de Türkiye'de kurumsallaşmasının önünü açmıştır.

1961 yılında yapılan seçimlerin sonucunda CHP birinci parti ve AP de ikinci parti olarak çıkmıştır. Hiçbir partinin hükümeti kuracak çoğunluğa sahip olamamasından dolayı ordunun da baskısı ile İsmet İnönü başkanlığında bir dizi koalisyon hükümeti kurulmuştur. Tarihimizde I., II. ve III. İnönü Hükümetleri olarak bilinen bu dönemde 1. Ekonomik Kalkınma Planı uygulanmaya başlanmış ve istikrarlı büyüme dönemine girilmiştir.

İnönü Hükümetleri'nin ardından 10 Ekim 1965 yılında yapılan seçimleri Süleyman Demirel önderliğindeki Adalet Partisi (AP) kazanmıştır. İkinci Ekonomik Kalkınma Planı'nın uygulandığı AP dönemi de, dönemin sonunda yaşanan ekonomik ve siyasal sorunlar dışında, ekonomik büyüme süreci ile geçmiştir. Döneme damgasını vuran asıl gelişme ise 1961 Anayasası'nın verdiği özgürlükler ortamı sonucu gelişen işçi hareketi ve sol muhaleftir. AP Hükümeti bu dönemde dışarıdan muhalefete yumuşak davranır gibi görünürken sağcı çeteleri destekleyerek öğrenci hareketini baskı altına almaya

çalışmıştır. Meydana gelen siyasal gerginlikler 12 Mart Muhtırası'nın da temel nedenidir.

1960'lı yıllar Türkiye'de emek hareketinin ve sol muhalefetin kendini gösterdiği yıllardır. CHP, Ecevit'in çabaları ile meyvelerini 1970'lerin başında toplayacağı "ortanın solu" açılımını başlatmıştır. Parlamentoda sosyalist bir parti olan TİP temsil hakkı elde etmiştir. Gençlik hareketleri üniversitelerde kurulan Fikir Kulüpleri aracılığı ile Milli Demokratik Devrim (MDD) tezlerini benimsemiştir.

Gerek AP yönetiminin sol gençlik hareketlerini şiddet yoluyla bastırma çalışmaları gerekse MDD tezlerinin radikalleşmesi sonucu büyüyen parlamento dışı silahlı sol hareketler, ordunun 12 Mart Askeri Muhtırası ile yönetime el koymasına neden olmuştur.

1971-1980 dönemi ekonomik anlamda zirveye çıkışın ve çöküşün arka arkaya geldiği, siyasi olarak da sağ-sol çatışmalarının özellikle dönemin sonlarında ülkeyi kan gölüne çevirdiği yıllardır.

Bülent Ecevit önderliğinde CHP ve Necmettin Erbakan önderliğindeki MSP koalisyonu Kıbrıs konusunda başarılı bir sınav vermelerinden aldıkları moralle seçime girmişler ama CHP birinci parti olmasına rağmen muhalefette kalmıştır. Süleyman Demirel ve AP önderliğinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümetleri ise ülkede istikrarı sağlayamadığı gibi şiddet olaylarının da artmasına neden olmuşlardır. Zaten ithal ikameci ekonominin çıkmaza girmesi ve petrol krizleri yüzünden döviz darboğazı yaşayan ülke 1970'lerin ortalarından sonlarına dek istikrarsız kalmıştır. Sonunda 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türk siyasal hayatında derin yaralar bırakacak yeni bir dönem açmıştır.

Tezimizin ikinci bölümünün birinci kısmını oluşturan ve bizim Türk siyasal ve ekonomik hayatında bir kırılma noktası olarak gördüğümüz 12 Eylül Askeri Darbesi ve uygulamaya koyulan "24 Ocak Kararları" Türkiye'yi ithal ikameci, içine kapalı bir

ekonomiden çıkarmış ve ihracata dayalı, uluslararası pazara açık bir ekonomi haline getirmeye çalışmıştır.

Ordunun desteği, dünyanın büyük ekonomik güçlerinin görüşleri ve Turgut Özal'ın eliyle uygulanan neoliberal politikalar ekonomimizi ulusal kalkınmacı bir yapıdan çıkarmıştır. Devletin küçültülmesi, yeni KİT politikaları ve özelleştirmeler, sosyal devletin zayıflatılması, emek hareketinin bastırılması, ücretlerin düşmesi gibi sonuçlar doğuran Özal başkanlığındaki ANAP Hükümeti'nin politikaları, tezimizin ikinci bölümünün ikinci kısmında işlediğimiz toplumsal anomi olgusunun da temel nedenidir.

Yoğun işsizlik, çarpık kentleşme, istikrarsız ekonomi, yolsuzluklar ve aşırı bireyci yeni ideoloji sonucunda hem geniş anlamda toplumun genelinde hem de dar anlamda bireylerin kişisel dünyalarında değerlerin ve normların altüst oluşuna şahit olmaktayız.

Emile Durkheim'in "İntihar" adlı yapıtından aldığımız anomi kavramı, insanları bir arada tutan değerlerin zayıfladığı geçiş dönemlerinde bireyin elde ettiği şeyler ile gereksinimleri arasında bir uçurum oluştuğunda içine düştüğü bunalımı ifade etmektedir. Anominin bu daha bireysel tanımını genişletirsek, toplumsal anomi, değişim dönemlerinde toplumu bir arada tutan değerler çözülrken yeni değerlerin henüz yeterince yer etmemesi yüzünden yaşanan toplum düzeyinde bir bunalım halidir.

Tezimizin ikinci bölümünün ikinci kısmının sonunda ele aldığımız gibi Türkiye'de toplumsal anominin görülmesinin başlıca nedenleri, (1) kentleşme, (2) eşitsiz gelir dağılımı ve işsizlik, (3) yolsuzluklar ve (4) sınıf bilincinin yitirilmesi şeklinde özetlenmiştir.

(1) 1980'ler Türkiye'de gecekondular olgusunun bir sosyal güvence olmaktan çok ayrıcalığa dönüştüğü yıllardır. Tarım ülkesi olmaktan çıkıp hızlıca sanayileşen ülkemizde, sanayide istihdam edilme oranı yaşanan iç göçleri karşılamamaktadır. Nüfus artışına ve yoğun şekilde devam eden iç göçe rağmen büyük kentlerdeki konut, altyapı, istihdam gibi olgular yeterince gelişmemiştir. 1980 öncesine göre göçmenin kendi çabası ile bir araziye işgal edip gecekondular yapma olanakları azaldığı gibi mevcut

gecekondularda kat karşılığı apartman dikme yöntemleri ile rant kapısı haline dönüşmüşlerdir. Artık eskisi gibi rahat arazi bulunamamakta, gecekondu ucuza mal edilememektedir. Geçmiş dönemde bir birikim ve yatırım aracı olan gecekondu artık sıradan göçmen için bu konumunu kaybetmiştir.

(2) Türkiye 1980'li yıllarla birlikte ulusal kalkınmacı ekonomi politikasını terk etmiştir. Tarihimize "24 Ocak Kararları" ile başlayan bu süreçle, devlet giderlerinin azaltılmış, tarım destekleri kaldırılmış, sosyal politikalar geriletilmiştir. Geçmişin işçi hakları geri alındığı gibi, siyasal baskılar nedeni ile hak arama mücadeleleri engellenmiştir. Sendika üyesi işçi sayısı hızla azalırken enformel sektör büyümüştür. Parça başı üretim, sosyal güvenceden uzak çalışma koşulları, esnek iş saatleri gibi durumlar işsizlik ile tımar edilen emekçi kesimin katlanmak zorunda olduğu koşullardır. İthal ikameci bir ekonomiden ihracata geçişte değişen koşullar artık iç tüketimi arttırma zorunluluğunu kaldırmış, bu durumda işçi maaşlarının gider kalemini arttırıcı bir unsur olarak görülmesini sağlamıştır. Türkiye'de emekçiler artık daha çok çalışmakta ama daha az kazanmaktadır.

(3) Yeterince kurumsal düzenlemeler ile desteklenmeyen hızlı bir liberalleşme süreci beraberinde kural dışı işleyen, denetimden uzak bir ekonomik yapı getirmiştir. ANAP Hükümeti döneminde uygulanan istismara açık fon sistemi kaynakların çıkar amaçlı kullanımına neden olmuştur.

Ayrıca toplumsal muhalefetin baskı altında tutulduğu bir dönemde sosyal devletin görevi olan transfer harcamaları ile halkın refah düzeyini arttırma politikası tersine çalışmıştır. Halktan tasarruf edilen kaynaklar her türlü teşvike ve muafiyete sahip olmasına rağmen işveren kesime aktarılmıştır.

(4) 1980'ler hem siyasi gücü elinde bulunduranların fiili baskıları hem de iktidarın yarattığı ideolojik tavırlarla sınıf bilincinin kayb olduğu yıllardır. Alternatifsiz olarak sunulan neoliberal politikalar halk kitleleri üstünde aşırı bireyselleşmeye neden olmuş, toplumsal fayda bireysel çıkarın gerisine düşmüştür. Emekçi kesimler sendikal

mücadele yoluyla hak aramaya değil daha pasif yollarla kendilerine verilene razı olmaya şartlamıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde toplumsal anominin 1980'ler toplumsal güldürü filmleri üstündeki yansımalarını araştırılmaktadır. Bu dönemin filmlerinde üç önemli ana eğilim tür sineması kavramı içinde değerlendirilebilmektedir. Arabesk filmler, toplumsal güldürüler ve 1980'lerin sonlarına doğru yapılan 12 Eylül filmleri.

Bu türlerden tezimizde işlediğimiz toplumsal güldürülere baktığımızda bu filmlerin toplumsal olma nedenleri, işledikleri konularda, karakterlerde, filmlerin fonunu oluşturan toplumsal olaylarda ve hikayenin ahlaki tavrında saklıdır. Filmlerin güldürü olmasının nedeni ise olayların ve durumların işlenişinde mizah, kaba güldürü, gibi durumların sıkça kullanılması, karakterlerin başlarına gelen trajik olayların komedinin kalıpları içinde verilmesidir.

Seçilen filmleri daha iyi analiz etmek için üç temel başlık altında gruplandırmayı uygun gördük. Bunları sırası ile "yolsuzluk ve işsizlik temalı filmler", "ahlaki yozlaşma temalı filmler", "sistemin aksak yapısını işleyen filmler" şeklinde başlıklandırmaktayız.

Yolsuzluk ve işsizlik temalı filmlerde karakterlerin temel sorunları yüksek enflasyon ve hayat pahalılığı nedeni ile yaşadıkları geçim dertleridir. Bu filmlerin ana karakterleri film boyunca ekonomik güçlüklerle mücadele ederken namusuyla çalışıp para kazanmanın yaşadıkları dönemde ne kadar güçleştiğine tanıklık ederler. Filmlerin hepsinde ev sahibi olamamak önemli bir durumdur. Veresiye alışverişler yüzünden esnafa borçlar birikmiştir. Maddi imkansızlıklar aile içinde huzursuzluklara ve kavgalara neden olmaktadır. Bu başlıkta sırası ile "*Talihli Amele*", "*Kılıbık*", "*Çıplak Vatandaş*", "*Kiracı*", "*Düttürü Dünya*" filmleri ele alınmıştır.

Ahlaki yozlaşma temalı filmlerde ana karakterlerin geçmişin toplumcu, paylaşımcı değerleri ile günümüzdeki neoliberal politikaların getirdiği aşırı bireycilik arasında sıkışmaları konu alınmıştır. İdeallerinde yaşattıkları hayatın yüzleştikleri gerçek dünyada silindiğini gören karakterler savunma, sinme, kaçınma ya da uyma davranışları

içine girmek zorunda kalmışlardır. Bu anlamda temel çelişki namuslu kalmak ya da namussuz olup düzene uymaktır. Filmler işlenirken, birden bire elde edilen para ile hızlı sınıf atlamanın yol açtığı değerler karmaşası çokça üstünde durulan olgudur. Kolay elde edilen bazen de kolay kaybedilen paralar sonucu karakterler toplumda daha önce yüzleşmedikleri değerler ile yüzleşmek zorunda kalırlar. Bu başlık altında "*Muhsin Bey*", "*Milyarder*", "*Talih Kuşu*", "*Dolap Beygiri*", "*Namuslu*", "*Banker Bilo*", "*Zübük*", "*Arkadaşım Şeytan*" filmlerini işlemeyi uygun gördük.

Sistemin aksak yapısını işleyen filmleri gruplandığımız son başlıkta ise konularındaki çatışmayı sistemin genel sorunlarından seçen filmleri ele aldık. Bu filmlerde temel argüman kendi içine kapalı bir devletin uluslararası pazar ile bütünleşmesi sırasında yaşadığı sorunlar olmuştur. Bu filmlerin karakterleri asla baş edemeyecekleri derecede büyük, sistemin kendi yapısından kaynaklanan sorunlarla yüzleşmek zorundadır. Siyasal sistemin hem ulusal çapta hem de yerel çapta içinde olduğu tıkanıklıklar ve yozlaşmalar filmlerin hepsinin ortak noktasıdır. Bu bölümde "*Değirmen*", "*Selamsız Badosu*", "*Züğürt Ağa*", "*Zengin Mutfağı*", "*Koltuk Belası*" filmlerini analiz etmekteyiz.

Toplumsal komedileri ele alırken üstünde durduğumuz noktalar tezimizin daha önceki bölümlerinde işlediğimiz Türkiye'nin değişen ekonomi politikalarının sosyal yansımaları sonucu ortaya çıkan toplumsal çözülme halleridir. Bu anlamda filmlerde değerler, normlar ve anomi kavramlarını kullanarak Türkiye'deki gelir dağılımı ve eşitsizlikleri, kentleşmenin sorunlu ve çarpık yapısını, yolsuzluk ve namussuzlukların toplumdaki karşılıklarını ve sınıf bilincinin yitirilip daha bireysel bir ideolojinin yer etmesine şahit olmaktayız.

Sıkça üstünde durduğum gibi 1980'li yılların şartlarının yarattığı anomi hali, bireyi geçmiş ve yeni arasında bocaladığı bir eşikte bırakmıştır. Geride bıraktığı değerler ile toplumun yeni edindiği değerler arasında tercih etmeye zorlanan birey bocalayarak, direnme, kabullenme, sinme, savaşıma, delirme, intihar gibi değişik davranışlar sergilemişlerdir. Türk sineması da bireyin bu tercihleri üzerinden karakterlerini oluşturmuş ve özellikle toplumsal güldürü filmlerinde, toplumsal anomiden

kaynaklanan değer ve norm değişimleri ve yitimleri, konular içinde yerini almıştır. Genel olarak ana karakterlerini Şener Şen, Kemal Sunal ve İlyas Salman gibi dönemin popüler oyuncularının oynadığı toplumsal güldürülerde başlıca karakterler ya kentte yaşayan "orta direk" diye tabir edilen işçi, memur kesimden ya da kırdan kente göç eden göçmenlerden oluşmaktadır. Filmlerde genel olarak paylaşım, dürüstlükten, namuslu olmaktan yana değerler ile yeninin daha bencil, çıkarıcı değerleri temel çatışmayı oluşturmaktadır.

1980'ler Türk sineması, içinde doğduğu toplumu, dönemin ekonomik, siyasal, hukuksal olumsuzluklarına rağmen, yine de anlatmayı başarmış, ayna görevini yerine getirmiştir. Güldürünün ardında, çok derine inmesi de, eleştirel yaklaşımını göstermiştir. Analizimizde de ortaya çıktığı gibi, toplumsal güldürü filmlerinin karakterleri ya sisteme uyum göstermiş, ya da cinnet geçirmişlerdir. Bir alternatif olarak sistemin değişmesi gerekliliği, sınıfsal bakışın yoksun olduğu, kişisel değil toplumsal bir kurtuluşun önemli olduğu söylenememiş yalnızca sezdirilebilmiştir.

KAYNAKÇA:

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, çev: Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 2002

Akşin, Sina. **Çağdaş Türkiye 4. Cilt 1908-1980**, İstanbul: Cem Yayınları, 9. Basım, 2002

Aktan, Coşkun Can. **Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi- 1980-1990 Türkiye Deneyimi**, İstanbul: AFA Yayınları, 1. Baskı, 1992

Biryıldız, Esra. **Örnekleriyle Türk Film Eleştirisi (1950-2002)**, İstanbul: Beta Yayınları, 1. Baskı, 2002

Boratav, Korkut. **100 SORUDA Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, 1974

.....**Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 3.baskı, 1990

.....**Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İstanbul: İmge Yayınları, 14. Baskı, 2010

..... **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul: Gerçek Yayınevi 2. Baskı, 1995,

Cem, İsmail. **12 MART**, İstanbul: Cem yayınları, 1973

Dönmezer, Sulhi. **Toplumbilim**, İstanbul: Beta Yayınları, 12. Baskı, 1999

Durkheim, Emile. **Sosyoloji Dersleri**, çev. Ali Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

Esen, Kuyucak Şükran. **Türk Sinemasının Kilometre Taşları**, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2. Basım, 2010

Esen, Şükran. **80'ler Türkiye'sinde Sinema**, İstanbul: Beta Yayınları, 2. Basım 2000

Geçtan, Engin. **Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar**, Ankara: Maya Yayınları, 3. Baskı, 1984

Giddens, Anthony. **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori**, , çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yay, 2. Baskı, 2001

İşeri, Gülşen. **Metropol Sürgünleri**, İstanbul: Su Yayınları, 1. Baskı, 2010

Karpat, Kemal H. **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, çev: Abdülkeri Sönmez, Ankara: İmge Yayınları, 1.baskı, 2003

Kartal, S. Kemal. **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Yurt Yayınları, 1. Baskı, 1983

Kaygalak, Sevilay. **Kentin Mültecileri- Neoliberalizm Koşullarında Zorunlu Göç Ve Kentleşme**, Ankara: Dipnot Yayınları, 1. Baskı, 2009

Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2007

..... **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**, İstanbul: Metis Yayınları, 1. Basım, 1993,

Kıray, Mübeccel. **Kentleşme Yazıları**, Ankara: Bağlam yayınları, 3. Baskı, 2007

Kongar, Emre. **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2. Basım, 1978

Küçükömer, İdris. **Cuntacılıktan Sivil Topluma**, İstanbul: Profil yay. 1. Baskı, 2009

Mücek, Ahmet Akif. **Türkiye’de Askeri Darbeler**, İstanbul: Gökkuşuğu yayınları, 1. Baskı, 2009

Özgüç, Ağah. **Türk Sineması Sansür Dosyası**, İstanbul: Koza Yayınları, 1. Baskı 1976

Özgür, Özlem. **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1.baskı 1976

- Öngören, Mahmut Tali. **Sinema Diye Diye...**, Ankara: Kalem Yayınları, 1. Baskı 1985
- Poggi, Gianfranco. **Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları 2007
- **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, çev: Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. baskı 2007,
- Pösteki, Nigar. **1990 Sonrası Türk Sineması**, İstanbul: Es Yayınları, 2. Baskı, 2005
- Simmel, George. **Modern Kültürde Çatışma**, sunuş: David Frisby “George Simmel-Modernitenin İlk Sosyoloğu”, İstanbul: İletişim yayınları. 5. Baskı, 2008
- Şahin, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi/ Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 6. Basım 2000.
- Şirinler, İsmail; Doğru Yılmaz. **Türkiye’de Büyümenin Ekonomi Politikası- 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2008
- Tanilli, Server. **Nasıl Bir Demokrasi İstiyoruz**, İstanbul: Say Yayınları, 4.baskı Ekim 1989
- Tolan B.; İsen, G., Batmaz,V. **Ben ve Toplum**, , Ankara: Teori yayınları, 1. Baskı, 1985
- Tolan, Barlas. **Toplum Bilimine Giriş**, 2. Baskı, 1987
- Tunçkaya, Haydar. **27 Mayıs 1960 Devrimi – Diktadan Demokrasiye**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1. Baskı, 1996
- Türkeş, Alparslan. **Dokuz Işık**, Fener yayıncılık, tarih ve baskı yok.
- Uludağ, İlhan ; Arıcan , Erişan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Der Yayınları, 1. Baskı, 2003
- Ünsaldı, Levent. **Türkiyede Asker ve Siyaset**, çev: Orçun Türkay, İstanbul: Kitap yayınevi, 1. Basım, 2008

Scognamillo, Giovanni. **Türk Sinema Tarihi**, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, 2003

Şener, Nedim. **Tepeden Tırnağa Yolsuzluk**, İstanbul: Metis yay, 1. Baskı, 2001

Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**, çev: Taha Parla, İstanbul: İletişim yay, 5.baskı, 2003

Yerasimos, Stefanos. **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye**, çev: Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2. Baskı, 1977

Yıldız, Engin. **Gecekondu Sineması**, İstanbul: Hayalet Kitabevi, 1. Baskı, 2008

Zürcher, Erik Jan. **Modern Türkiye'nin Tarihi**, çev: Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim yayınları, 9.baskı, 2000